

148039

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİ
VE
İKTİSADİ SONUÇLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN: Prof. Dr. Mehmet ASLANOĞLU

Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ

Bursa – 2004

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
1. DIŞ BORÇLANMA KAVRAMI, NEDENLER VE SONUÇLAR.....	3
1.1. DIŞ FİNANSMAN İHTİYACI VE DIŞ BORÇ KAVRAMI.....	3
1.1.1. FİNANSMAN İHTİYACI.....	3
1.1.1.1. İÇ KAYNAKLARDAN FİNANSMAN.....	4
1.1.1.2. DIŞ KAYNAKLARDAN FİNANSMAN.....	5
1.1.2. DIŞ FİNANSMANIN BÜYÜME SÜRECİNİ BAŞLATTIĞINI GÖSTEREN KRİTERLER.....	9
1.1.2.1. KULLANIM KRİTERİ.....	9
1.1.2.2. İTİCİLİK KRİTERİ.....	10
1.1.2.3. ETKİNLİK KRİTERİ.....	10
1.1.2.4. GERİ ÖDEME KAPASİTESİ KRİTERİ.....	11
1.1.2.5. BÜTÇE KRİTERİ.....	11
1.1.3. DIŞ BORÇLANMANIN GELECEK NESİLLERE YÜKÜ.....	11
1.2. DÜNYADA DIŞ BORÇLANMA.....	13
1.2.1. DÜNYADA DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN GELİŞİMİ.....	13
1.2.2. DIŞ BORÇLANMA NEDENLERİ.....	14
1.2.2.1. FON ARZI YÖNÜNDEN DIŞ BORÇLANMA NEDENLERİ.....	14
i. Kapitalizm Dinamikleri.....	14
ii. Uluslararası Finans Koşullarındaki Gelişmeler.....	16
iii. Uluslararası Finans Kurumlarının Yönlendirmesi.....	17
1.2.2.2. FON TALEBİ YÖNÜNDEN DIŞ BORÇLANMA NEDENLERİ.....	18
i. Kapitalizmin Dinamikleri.....	18
ii. Yatırım Tasarruf Dengesizliği.....	19
iii. Kredilerin Etkin Kullanılmaması.....	21
iv. Aşırı Değerli Yerli Para Politikası.....	21
v. Uluslararası Finans Koşullarındaki Gelişmeler.....	22
vi. Uluslararası Finans Kurumlarının Yönlendirmesi.....	22
vii. Yabancı Yatırımların Kar Transferi Etkisi.....	23
1.3. DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ.....	24
1.3.1. DÜNYA DIŞ BORÇ STOK ARTIŞI VE ÇEVRE ÜLKELERİN NET SERMAYE İHRACATÇISI HALİNE GELMESİ.....	24
1.3.2. ÇEVRE ÜLKELERİN ULUSAL DENETİM KAYBI.....	27
1.3.2.1. MAKRO EKONOMİK DENGELERE ETKİSİ.....	27
1.3.2.2. EMEK PİYASASINA ETKİSİ.....	29
1.3.2.3. DEVLETİN SOSYAL GÖREVLERİNE ETKİSİ.....	29
1.3.2.4. YERLİ ÜRETİMİN DESTEKLENMESİNE ETKİSİ.....	30

2. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA SÜRECİ.....	31
2.1. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN GELİŞİMİ.....	31
2.1.1. 1980 SONRASI DIŞ BORÇLANMANIN ANALİZİ.....	32
2.1.1.1. DIŞ BORÇ STOK MİKTARI VE GSMH'YA ORANLARININ GELİŞİMİ.....	32
2.1.1.2. DIŞ BORÇ STOK MİKTARININ MAL İHRACATINA ORANLA GELİŞİMİ.....	36
2.1.1.3. DIŞ BORÇLARIN VADE YAPISINDAKİ GELİŞİM.....	37
2.1.1.4. DIŞ BORÇ SERVİSİNDEKİ GELİŞİM.....	38
2.1.1.5. DIŞ BORÇLARIN BORÇLULAR AÇISINDAN GELİŞİMİ.....	46
2.1.1.6. DIŞ BORÇLARIN DÖVİZ KOMPOZİSYONU.....	47
2.1.1.7. DIŞ BORÇLANMANIN ÖNÜMÜZDEKİ DÖNEMLERDE BEKLENEN GELİŞİMİ.....	49
2.1.2. DIŞ BORÇLULUK KRİTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	51
2.2. TÜRKİYE'NİN YÜKSEK DIŞ BORÇLU ÜLKE HALİNE GELMESİNİN NEDENLERİ.....	53
2.2.1. KAMU KESİMİ DENGESİ.....	53
2.2.2. DIŞ TİCARET DENGESİ VE CARİ DENGE.....	56
2.2.3. ULUSLARARASI REZERVLER.....	62
2.2.4. REEL SEKTÖRDEKİ GELİŞMELER.....	63
2.2.5. YATIRIM VE TASARRUFLAR.....	67
2.2.6. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİNİ ARAŞTIRMAYA YÖNELİK EKONOMETRİK ÇALIŞMA VE SONUÇLARI.....	71
2.3. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMANIN EKONOMİ ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİLER.....	78
2.3.1. DIŞ TİCARETE ETKİSİ.....	78
2.3.2. DIŞ BORÇLARA ETKİSİ.....	79
2.3.3. BÜYÜMEYE ETKİSİ.....	80
3. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME.....	83
3.1. REEL SEKTÖR VE İHRACAT KOŞULLARININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI.....	84
3.2. REKABET GÜCÜNÜ ARTTIRMAK.....	86
3.3. HARCAMA DİSİPLİNİ VE TASARRUF.....	87
3.4. BORÇ YÖNETİMİNDE ETKİNLİK.....	87
3.5. ULUSLARARASI DÜZENLEMELERİN YENİLENMESİ.....	90
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA.....	98

TABLULAR

Tablo 1: Türkiye’de Dış Borç Stok Tutarlarındaki Gelişim (Milyon USD).....	34
Tablo 2: 2002 Sonundan İtibaren Üçer Aylık Dış Borç Stok Gelişimi (Milyar USD).....	36
Tablo 3: Net Sermaye Transferi (Milyon USD).....	40
Tablo 4: Gerçekleştirilen Dış Borç Servis Tutarları (Milyon USD).....	43
Tablo 5: Dış Borç Göstergeleri.....	44
Tablo 6: Hazine Garantili Dış Borç Stoku (Milyon USD).....	47
Tablo 7: Dış Borç Tutarlarına Yansıyan Kur Farkları (Milyon USD).....	48
Tablo 8: Önümüzdeki Dönemlerdeki Dış Borç Ödemeleri (Milyon USD).....	50
Tablo 9: Ödeme Projeksiyonunun Kredi Tür ve Faiz Anapara Ayrımı (Milyon USD).....	50
Tablo 10: Gerçekleşen İhracat ve İthalat Tutarları ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	57
Tablo 11: Dış Ticaret Hacmi Tutarları, Dış Ticaret Açığı ve Cari Açık Oranları.....	58
Tablo 12: Net Uluslararası Rezerv Tutarları ve İthalat Oranları.....	63
Tablo 13: Üçer Aylık Dönemler İtibariyle İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları.....	64
Tablo 14: Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH’ya Oranları.....	68

GRAFİKLER

Grafik 1: 1980 Sonrası Türkiye’de Dış Borç Stok Gelişimi.....	33
Grafik 2: Toplam Dış Borç Stokunun GSMH’ ya Oranı (%).....	35
Grafik 3: Mal İhracatı (FOB) Tutarının Toplam Dış Borca Oranı.....	37
Grafik 4: Kısa Vadeli Dış Borçların Toplam İçinde Aldığı Pay (%).....	37
Grafik 5: 2003 Yılı Dış Borç Stok Gelişimi (Milyar USD).....	38
Grafik 6: Gerçekleştirilen Dış Borç Servisleri ve İçindeki Faiz Ödemesi Payları.....	39
Grafik 7: 1990 Dış Borç Servisi.....	40
Grafik 8: 2002 Dış Borç Servisi.....	40
Grafik 9: Borç Servisi Tutarının Mal İhracatı (FOB) na Oranı (%).....	41
Grafik 10: Dış Borç Servisinin Cari Gelirlere Oranı (%).....	41
Grafik 11: Dış Borç Servisi ve Kısa Vadeli Dış Borçların Cari Gelirlere Oranı (%).....	42
Grafik 12: İhracat Gelirleri ve Dış Borç Yükümlülüklerinin Döviz Cinsleri (%).....	49
Grafik 13: Yıllar İtibariyle Bütçe Açıklarının GSMH’ ya Oranı (%).....	55
Grafik 14: İhracatın İthalatı Karşılama Oranları.....	56
Grafik 15: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengeleri (Milyon USD).....	60
Grafik 16: Kapasite Kullanım Oranları.....	65
Grafik 17: Sabit Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Tasarrufların GSMH’ya Oranları.....	68

GİRİŞ

Bugün dünyada gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu yüksek dış borç stoklarıyla mücadele etmek durumundadır. Ekonomik ve toplumsal sorunların giderilmesini ve gelişme sağlanabilmesini kendi tasarruf imkanları ile başaramayan ülkelerin bu amaçlarla temin ettiği kaynakların verimli kullanılabildiğini söylemek ise kolay değildir.

Çalışmamız dış borç mekanizmasının nedenlerini çok yönlü olarak incelemeyi, sonuçlarını tespit etmeyi, genel olarak tüm dünyada gelişmekte olan ülkelerin benzer niteliklerle tecrübe etmekte olduğu bu sürecin Türkiye'ye yansımalarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu amaçla birinci kısım genel olarak dış borç kavramı ve dünyadaki dış borçluluk konusuna ayrılmıştır. Birinci kısmın ilk bölümünde dış borçlanma kavramı üzerinde durulmaktadır. İç ve dış finansman yöntemleri ile dış finansmanın büyüme sürecini başlattığını gösteren kriterlere yer verilmektedir. Bunun yanı sıra dış borçlanmanın gelecek nesillere getirdiği yükler üzerinde durulmaktadır.

Birinci kısmın ikinci bölümü dünyadaki dış borçlanma süreci gelişmelerine ayrılmıştır. Dünya ülkelerinin dış borçlanmasının hem arz hem de talep yönlü nedenleri ortaya koyulmaktadır. Dünyadaki dış borçlu ülkelerin net kaynak ihracatçısı haline gelmesi ve daha çok çevre ülkelere yönelik olduğu görülen dış borçlanmanın diğer iktisadi etkileri üzerinde durulmaktadır.

İkinci kısım Türkiye'de dış borçlanma sürecini incelemeye ayrılmıştır. İlk bölümde 1980 sonrası dönemin tamamı incelenmektedir. Bu amaçla, Türkiye'deki dış borçlanma süreci, dış borçların stok miktarının GSMH'ya oranındaki gelişim, ihracat gelirlerine oranındaki gelişim, vade yapılarındaki ve borç servisindeki gelişim ile borçlu ve döviz kompozisyonundaki gelişim açılarından analizler yapılmaktadır. Daha sonra önümüzdeki dönemlerde ödemelere ilişkin beklenen gelişmelere yer verilmekte ve dış borçluluk kriterlerine göre Türkiye'nin borçluluk durumu incelenmektedir.

İkinci kısmın ikinci bölümü Türkiye'de dış borçta gelinen noktanın nedenlerini araştırmaya ayrılmıştır. Kamu kesimi dengesi, dış ticaret dengesi ve cari denge, uluslararası

rezervler, reel sektörde 1980 sonrası yaşanan gelişmeler ve bunların eksiklikleri ile yatırım ve tasarruf koşullarındaki eksiklikler incelenerek, bunların dış borçlanmada bugünkü noktaya gelinmesindeki etkileri üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde son olarak incelenen bu nedenlerin ampirik bulgularla desteklenmesine çalışılmakta ve bu amaçla 1980 sonrası zaman serilerinden yararlanılarak gerçekleştirilen ekonometrik çalışmaya yer verilmektedir. Çalışmanın başında ortaya konulan nedenlerden bazılarını öne çıkartan model sonuçları yorumlanmaktadır.

Kısımın son bölümü Türkiye’de dış borçların ekonomi üzerine yarattığı etkileri ortaya koymaktadır. Bu amaçla dış borçların; dış ticarete, dış borçlara ve büyümeye etkileri ile bu konudaki görüşlere yer verilmektedir.

Üçüncü ve son kısım, dış borç ve etkileri konusunda çeşitli değerlendirmelere ve sorunun çözümüne yönelik getirilen önerilere ayrılmıştır. Reel sektörün ihracat koşullarının geliştirilmesi yönünde yeniden yapılandırılması, rekabet gücünün artırılmasına yönelik önlemler, harcama disiplininin sağlanması ile özel ve kamu tasarruflarının artırılması gereği, borç yönetiminde etkinliğin artırılması ve son olarak da uluslararası düzenlemelerin yenilenmesi yönündeki tedbir önerilerine yer verilmektedir.

BİRİNCİ KISIM

DIŞ BORÇLANMA KAVRAMI, NEDENLER VE SONUÇLAR

1.1. DIŞ FİNANSMAN İHTİYACI VE DIŞ BORÇ KAVRAMI

1.1.1. FİNANSMAN İHTİYACI

İktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kamu gelir kaynakları rol oynamaktadır. Bu kaynaklar, vergileme, emisyon, özelleştirme ve borçlanmadan oluşmaktadır. Kamu finansmanında, kamu gelir kaynaklarının çeşitli düzeylerde bileşimlerinden faydalanılmaktadır ve bunların her biri yapısal özelliklerine bağlı olarak ekonomik istikrar, kalkınma ve gelir dağılımı üzerinde farklı etkilere yol açmaktadırlar.

Vergilendirme ile kamu kesimine aktarılmakta olan kişisel ve kurumsal tasarruflar, daha sonra kamu harcamaları yolu ile tekrar ekonomiye dönmektedir. Ancak vergileme, genel anlamda ülkenin vergi kapasitesi, bireysel anlamda ise vergi ödeme gücü ile sınırlıdır. Para basma, mal ve hizmet üretimindeki artış ve paranın dolaşım hızı dikkate alınarak gerçekleştirildiğinde, ekonomik açıdan tercih edilebilir sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Ancak sadece kamu açıklarının finansmanını sağlamak amacıyla gerçekleştirildiğinde, fiyatlar genel düzeyini arttırarak enflasyona neden olur. Özelleştirme ise, bir kereye mahsus kaynak yaratılmasını sağlamaktadır.

Borçlanma ile sağlanacak kaynakların, üretim faktörlerini harekete geçirerek mal ve hizmet üretimini arttırması durumunda olumlu sonuçlara ulaşılması mümkündür. Ancak kaynağın, belli bir vadenin sonunda anapara ve faiziyle ödenecek olması, bu yolla elde edilen kaynakların maliyetinden daha fazla getiri sağlayacağı alanlarda kullanılmasını gerektirmektedir. (Ünsal: 2004, 94)

Bir ülkede hazinenin işlevleri arasında en faal olduğu alan kamu kesiminin para ihtiyaçlarını karşılama işidir. Hazine vergi gelirlerinin yetersizliği halinde, borçlanma yolu ile kamu kesiminin para ihtiyacını karşılamaktadır. Hem bütçe harcamalarının para akımları kendisinden geçtiği hem de iktisadi devlet teşekküllerinin cari ve yatırım bütçelerinin nakit

açıklarını karşıladığı için hazinenin para işlemleri ekonomide üretim ve fiyatlar düzeyi üzerinde büyük etkiler yapabilmektedir. Bu nedenle hazine, bütçe kararlarının bir uygulayıcısı olarak maliye politikasını yürütmekte, özellikle borç alma ve ödeme işlemleri ile toplam talebi sürekli gözetim altında tutarak talep güdümü yapmaktadır. Devlet borçlanması, tıpkı özel borçlanma gibi geçici bir gelir kaynağıdır. Faizlerin ve anaparanın ödenmesi için devlet eninde sonunda gene vergi gelirlerini kullanacaktır. (Bulutoğlu, 1977: 478) Buna göre borçlanma vergi ertelemesidir ve borçlanma nedeniyle ortaya çıkacak olan mali yük gelecek nesiller tarafından yüklenilmektedir.

Hazine; **gerçek borçlanma** ya da **Merkez Bankası'ndan borçlanma** tercihleri ile maliye politikasına ya da para politikasına başvurabilir. Türkiye'de Hazine Müsteşarlığı ve Merkez Bankası arasında 1998 yılında yapılan bir protokol ile, Hazine' nin gerçek olmayan borçlanması yani Merkez Bankası'ndan avans kullanması sınırlandırılmış ve her ay kapatılması öngörülmüştür.

Kısa vadeli borçlar bütçe dönemi içinde geçici açıkları kapatmak için Hazine' nin aldığı ödünçlerdir. Bütçede gelirlerin belli aylarda toplanması sebebi ile gelir akımı zaman içinde dalgalanmalı olabilir. Buna karşılık harcamalar çok daha düzenlidir. Yatırım harcamaları için büyük ödemeler yapılan aylar yüksek gelir elde edilen aylar olmayabilir. Devlet giderlerinin yıl içinde zaman zaman gelirleri aşması halinde bütçe aylar itibari ile açık verebilir, fakat yıl sonunda gelirler giderlere eşit olabilir. Kısa süreli bu açıkları kapatmak için kısa vadeli borçlanma gerçekleştirilir, işlevleri bakımından bu krediler şirketlerin işletme kredilerine benzemektedir.

Uzun vadeli borçlanmada ise amaç yürürlükteki bütçenin gelir bakımından yetersizliğini borçlanma yolu ile gidermek ileriki dönemlere aktarmaktır. Genellikle uzun vadeli borçlanmaların devletin sermaye stokuna yapılacak ilaveler için kullanılması gerektiği düşüncesi ileri sürülmektedir. Yatırımların getireceği milli gelir artışı borç kaynaklarının geri ödenmesinde kullanılacak olan vergi kapasitesini de yaratacaktır.

1.1.1.1. İÇ KAYNAKLARDAN FİNANSMAN

Borçlanmanın devlet için sağladığı kullanılabilir kaynakların ekonomi içinden ya da yabancı ekonomilerden gelmiş olmasına göre finansman yöntemleri, iç ve dış kaynaklı olmak

üzere ayrılabilir. **İç borçlanmada** ödünç verenler, tıpkı vergi ödenmesinde olduğu gibi, yurtiçi kaynakları kamu ekonomisinde kullanılmak üzere serbest bırakmaktadırlar.

Kamu kesiminin yoğun şekilde iç borçlanmaya başvurması, bir taraftan faiz oranlarını yükseltirken, bir taraftan özel kesimin dışlanmasına neden olabilecek, bir taraftan da sermaye piyasalarının oluşumunu ve gelişimini olumsuz etkileyebilecektir.

1.1.1.2. DIŞ KAYNAKLARDAN FİNANSMAN

Ülkeler için gelişim, kalkınmayı niteliksel ve niceliksel olarak başarmak anlamına gelmektedir. Milli gelir artışı gerçekleştirecek ekonomik büyümeyi sağlarken, geleneksel üretim yapısını modern üretim yapısına dönüştürmek gerekmektedir. Böylece kalkınma, milli geliri oluşturan sektörler içinde sanayi sektörü lehine mutlak ve nisbi gelişmenin meydana gelmesini gerekli kılmaktadır. (Yıldız, 1988:5) Sanayi sektörünü geliştirmek yatırım yapabilmekle, yatırım ise tasarruf edebilmekle mümkün olacaktır. Gelişmekte olan bir ülkede gelir seviyesi düşük olduğundan tasarrufların gerekli yatırımları karşılayabilecek seviyede olmaması doğal olacaktır.

Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerde ithalat doğrudan doğruya gelişme hızına bağlı olarak arttığı halde, ihracat gelirleri konusunda böyle bir fonksiyonel ilişki yoktur. Bu ülkelerin ihracat gelirlerini etkileyecek politikaların gücü oldukça sınırlıdır. Gerçekte söz konusu ülkelerin ihracatı kendi kontrolleri altında bulunmayan dış faktörlere bağlıdır. Ekonomik gelişme ile birlikte artan ithalat talebine karşılık buna paralel bir gelişme göstermeyen ihracat gelirlerinin sonucu, bu ülkelerin bir süre sonra dış ticaret darboğazına sürüklenmeleri kaçınılmazdır. (Akgüç, 1975:249) Döviz ihtiyacı olan bir ülkenin dış borç temin edememesi durumunda, gerekli girdilerin ithal edilememesine dayalı düşük kapasite kullanım oranları nedeniyle, yurtiçi tasarrufların bir kısmı da atıl kalabilecektir.

Gelir seviyesinin düşük olduğu gelişmekte olan ülkeler için tasarruf eğiliminin de düşük olması ise sanayi sektörünü geliştirmeyi ve dolayısıyla kalkınmayı finanse etmek için ya da ikinci olarak sözü edilen dış ticaret darboğazının neden olduğu döviz ihtiyacını karşılamak için yurtdışından sermaye ithal etmek gerekliliğini doğurmaktadır. Dış kaynaklardan finansman, bir devletin ya da kuruluşun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir yani dış kredi sağlamasıdır.

Dış yardımla dış finansman sağlanması durumunda geri ödeme söz konusu olmayacağından, ilerleyen zaman içinde tasarruf ve döviz ihtiyacındaki azalma, dış finansman ihtiyacını ortadan kaldırmada yeterli olabilecektir. Dolaysız yabancı sermaye yatırımı yoluyla dış finansman, sermaye ithalinin doğrudan üretime aktarılması anlamına gelmektedir ve dış yardımda olduğu gibi bu yöntem de geri ödeme gerektirmeyecektir. Ancak son derece sınırlı sayıda az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke bu olanağa sahip bulunmaktadır.

Dış borçlanma yoluyla dış finansmanda, geri ödeme gerekliliği bulunduğundan, tasarruf ve döviz ihtiyacının azalmasını sağlayan gelişmeler yanında, dış borç geri ödemesinin yapılmasını sağlayacak gelir artışına da ihtiyaç duyulacaktır. Dış borçlanma ile sağlanan kaynaklar, rasyonel şekilde üretimde kullanılır ise, yatırımların finansmanına katkı sağlayarak, milli geliri artırıcı etkide bulunabilecektir. Ancak tüketimde kullanılırsa, mal ve hizmet üretimine katkıda bulunmayacak, sadece iç talebi artırıcı etkide bulunacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde sosyal sermaye yatırımlarına olan ihtiyacın büyüklüğü, her zaman dış borcun sözü edilen verimliliğini dikkate alarak hareket edilmesini imkansız kılmaktadır. Alt yapı, ulaşım gibi yatırım gerekleri, proje bazında değerlendirildiğinde, gelirin maliyeti aşması mümkün olmamaktadır. Bu yatırımları diğer yatırımlara ve sektörler için olan olumlu etkisi dikkate alınarak, verimliliğe etkilerinin zaman içindeki gelişimine uygun olarak borç geri ödeme planı oluşturulması çözüm olabilecektir ancak uygulamada her zaman mümkün olmayabilir. (Yıldız, 1988:11)

Bir ülkenin dış borçlanma gereksiniminin belirlenmesi için “İkili Açık Analizi”ne başvurulmaktadır. Buna göre, “Tasarruf – Yatırım = İthalat – İhracat” özdeşliği tasarruf açığını göstermektedir. Tasarruf yatırım farkının negatif olması, yurt içi tasarrufların yetersizliğini ve gereksinim duyulan dış borç miktarını göstermektedir. Tasarruf yetersizliği ya da döviz ihtiyacı başlıkları altında toplamak mümkünse de dış finansman ihtiyacını doğuran mekanizma aslında biraz daha karmaşık bir yapı içermektedir.

Bilindiği gibi bir ekonomide yaratılan milli gelir (Y), en geniş anlamıyla kamu harcanabilir gelirinden (Yg) ve özel sektör harcanabilir gelirinden (Yp) oluşmaktadır. Dolayısıyla;

$$Y = Y_g + Y_p$$

İfadesi geçerlidir. Her iki kesim de harcanabilir gelirini tüketim (C) ya da tasarruf (S) biçiminde kullandığına göre;

$$Y = (C_g + S_g) + (C_p + S_p)$$

Özdeşliğini elde etmek mümkündür. Öte yandan milli geliri üzerine yapılan toplam harcamalar açısından değerlendirirsek, kamunun yatırım (I_g) ve tüketimi, özel sektörün yatırım (I_p) ve tüketimi ile dış denge ($X - M$) kalemlerinden oluşacak olduğundan;

$$Y = (C_g + C_p) + (I_g + I_p) + (X - M)$$

eşitliğini yazabiliriz. Her iki ifadeyi birbirine eşitlersek;

$$(C_g + S_g) + (C_p + S_p) = (C_g + C_p) + (I_g + I_p) + (X - M)$$

ifadesine ulaşırız. Tüketim değerlerini iki taraftan da düştüğümüzde;

$$(I_g - S_g) = (S_p - I_p) + (M - X)$$

ifadesine ulaşılmış oluruz. Bu durum “kamu kesimi yatırım tasarruf açığının, özel kesim yatırım tasarruf fazlası ve dış ticaret açığı yoluyla finanse edildiğini gösterir. Dışa açık bir ekonominin genel dengesi bu şekilde oluşacaktır. (Yeldan, 2001:107-111)

Öyleyse kamu kesimi açıklarının süreklilik gösterdiği ülkelerde, özel kesim tasarrufları yatırım tasarruf fazlası verecek şekilde arttırılmıyorsa denge dış ticaret açığı yani sermaye ithali yoluyla sağlanacaktır.

Dış borçlanmanın hazinenin geçici açıklarını kapatmaktan başka bir görevi daha vardır; dış ticaret açıklarını da geçici olarak kapatmak. Geçici olmasının nedeni vade gelince faiz ve anaparanın ödenecek olmasıdır. Dış borç alındığında dış kaynaklar karşılıksız olarak ekonomiye aktarıldığı gibi, ödeme yapıldığında iç kaynaklar karşılıksız olarak dış ülkelere aktarılmaktadır. Borç alınacak ortamda dış ticaret dengesi açık vermiştir, borcun faiz ve

anaparasının ödenmesi sırasında da dış ticaretin fazla vermesi gerekecektir. Böylece dış borçlar ithalatı aşan ihracat geliri ile ödenebilecektir.

Dış borçların ödenmesi için bütçeye bir ödenek konması yeterli değildir, ihracattan sağlanan bir kısım döviz gelirlerinin de devletçe borç ödenmesine tahsisi gerekecektir. Başka bir deyişle dış borcun ödenmesi için hem devlet geliri hem de döviz tahsis edilmelidir.

Dış borçlarda paranın iç değerinin düşmesi borcu hafifletmez, çünkü borcun miktarı yabancı para olarak saptanmıştır. Sadece dış borcun ifade edildiği paranın değerindeki azalmalar borç yükünü azaltabilir. Yerli paranın değerinin düşmesi borcun gerçek tutarını değiştirmez sadece yerli para ile gösterilen değerini yükseltir. Paranın dış değeri dış ticaret dengesine bağlıdır. Hangi seviyedeki dış ticaret dengesi ekonominin dış kaynak ihtiyacını karşılıyorsa, o seviyeyi gerçekleştirecek para değeri dış borcun iç para ile ifadesinde gerçekçi sayılır.

Ekonomide sabit kur modeli izleniyorsa, paranın dış değerinde yapılan ayarlama, dış borç miktarını etkilemez ancak bu borçların ödenmesine imkan verecek ihracatın yapılabilmesini sağlamak bakımından önem taşır. (Bulutoğlu,1977:488) Bu modelde, dış ticaret açığının finansmanı için alınan dış borç, ihracatı arttıracak ve ithalatı kısıtlayacak olan bir para değeri ayarlamasını ertelemeyi sağlar, böylece yerli paranın yabancı paralara göre değerinin yüksek tutulmasına olanak verir. Dış borçların ödenmesinde ise belirtilen etkilerin zıddı görülecektir. Devlet net dış borç ödemesi yapmak için, iç borçlarda olduğu gibi net bir bütçe fazlası kullanmak zorundadır. Bunun yanı sıra ihracat fazlası yaratması gerekecektir. Bu sebepten net dış borç ödemesi sırasında ihracatın ithalatı aşması gerekecektir, bunun için de yerli paranın yabancı paralara göre değerinin düşük tutulması gerekecektir.

(Bulutoğlu,1977:493)

Gelişmekte olan ülkeler açısından asıl hedeflenmesi gereken kalkınma sürecinin “kalkış” aşamasında sermaye ithal edilmesi, bu yolla sağlanacak sanayi gelişimin milli gelire ve dolayısıyla ihracata yapacağı katkı sayesinde, tasarruf ve döviz açığının giderek kapatılması ve ülkenin gerekli kaynakları kendi imkanları ile yaratır hale gelmesinin sağlanmasıdır.

Gelişmekte olan ülkeler yetersiz tasarruf eğilimleri ve döviz ihtiyacı nedeni ile sermaye ithali zorunluluğuyla karşı karşıyadırlar. Bunu sağlamak için dolaysız yabancı sermayeyi çekmeyi başaran az sayıda ülkeden biri olamıyorsa, dış borçlanma yoluna gitmesi gerekmektedir. Dış borçlanma ile,

- i. Sanayisini geliştirerek ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi,
- ii. Bunu sürekli kılmak için tasarruf eğilimini ve sermaye verimini arttırmayı başarması,
- iii. Borç geri ödemelerinde ihtiyaç duyulacak olan dövizin elde edilmesi için ihracatın artırılması ve ithalata rakip endüstrilerin geliştirilmesi ile döviz tasarruf edilmesinin sağlanması,
- iv. Bir yandan sosyal yatırımlardaki eksikliklerin giderilmesin gereği nedeniyle proje bazlı dış borç verimliliğini bu tip yatırımlar için göz ardı ederken, diğer yandan dış borçların tamamının verimliliğinde dengeyi koruması

gerekmektedir ki, bunların tümünü başarmak oldukça zor olmaktadır.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanmaları ise bu zor kısıtların her birinin en iyi şekilde değerlendirilemediğini, giderek daha fazla dış borç gereği oluştuğunu ve hatta artan faiz yükü nedeniyle negatif dış kaynak transferi oluşabildiğini göstermektedir. Böylece dış borç gerekliliği ile yola çıkılmışken, gelinen noktanın amaçtan çok farklı sonuçlara hatta amacı çürüten sonuçlara ulaştığı görülebilir.

1.1.2. DIŞ FİNANSMANIN BÜYÜME SÜRECİNİ BAŞLATTIĞINI GÖSTEREN KRİTERLER

Dış Finansmanın kendi kendini destekleyen büyüme sürecini başlatmış olduğunu irdeleyen bazı kriterler bulunmaktadır. (Yıldız:1988,9)

1.1.2.1. KULLANIM KRİTERİ

Toplam borçlanma içinde hangi kredi türlerinin yoğunlukta olduğunu ve bunların hangi amaçla kullanılmakta olduğunu araştıran kriterdir. Borçlanmanın yoğunluklu olarak uzun vadeli ve düşük faizli kredilerden oluşması ve yatırım amaçlı kullanılması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu kriter kredinin kullanım amacının belirlenmesinden başka, yoğun

kullanılan yabancı kredilerle ikame edilen yurt içi kaynaklarının ne kadarının yatırım amaçlı kullanılabilirken tüketim amaçlı kullanıldığının da değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

1.1.2.2. İTİCİLİK KRİTERİ

Dış borçlanmanın etkisi ile elde edilen büyüme hızının sürekliliğini test etmekte, artan büyüme hızına paralel olarak marjinal tasarruf oranının ve sermaye veriminin nasıl gelişme gösterdiklerini incelemektedir. Marjinal tasarruf oranının artırılması ve sermaye hasıla oranının düşürülmesi ile büyüme iki yönlü ve olumlu etkileneceği gibi, borç servisinin ödenmesi de kolaylaşmış olacaktır ki, bu da zamanla dış borçlanmaya olan ihtiyacı azaltacaktır.

1.1.2.3. ETKİNLİK KRİTERİ

Dış kredilerle yapılacak yatırım sonucu elde edilecek reel üretim artışının asgari borç seviyesini karşılayabilmesi gerekecektir. Dış borç “massetme kapasitesi” yaklaşımına göre, üretimi arttırmaya edebildiği sürece dış borçlanmaya devam edilebilir. Ancak genellikle, yatırım finansmanının tamamı ya da bir kısmı dış borçlanmayla sağlanan yeni yatırımların, azalan verimlere tabi olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, reel üretim artışının değeri zamanla dış borç anapara ve faiz yükümlülüklerinin gerisinde kalabilir. Bu durumda borçlanmanın sürdürülmemesi gerekmektedir. Massetme kapasitesini belirleyen etkenler arasında; ülkenin doğal kaynakları, teknik ve idari işgücünün nitelik ve niceliği, siyasi iktidarların uygulamadaki etkinliği, yatırım programının iç dengesi, ekonomik altyapının yeterliliği, yatırımın iç pazara yönelik ise iç pazarın boyutları sayılabilmektedir. (Ongun, 2001:341)

Bu kriterin gelişmekte olan ülkelere uygulanması, verimli olmayan sosyal sabit sermaye yatırımlarına olan ihtiyacın büyüklüğü nedeniyle mümkün olmamaktadır. Bu durumda, bu tip yatırımların diğer yatırımlara pozitif dışsallık sağlama yoluyla ileriki dönemlerde artacak olan verimliliği dikkate alınarak belirli bir süre ödemesiz finansman yöntemlerinin kullanılabilmesi çözüm olabilecektir.

1.1.2.4. GERİ ÖDEME KAPASİTESİ KRİTERİ

Borç servisinin geri ödenebilmesinin nicel özelliğinin yanı sıra bir de nitel özelliği bulunmaktadır, yani borç servisinin mutlak olarak döviz bazında elde edilme zorunluluğu vardır. Bunun sağlanabilmesi dış borçlanma ile finanse edilen yatırımların etkisi ile bir taraftan ihracatın artırılması ile yeni döviz kazançlarının, diğer taraftan ithalata rakip endüstrilerin geliştirilmesi ile döviz tasarruflarının elde edilmesine bağlı bulunmaktadır. Aynı yıldaki borç servisinin mal ve hizmet ihracatına oranı “borç servis oranı” olarak adlandırılmakta ve bu kavramla ülkenin borçluluk durumu hakkında değerlendirme yapılabilmektedir.

1.1.2.5. BÜTÇE KRİTERİ

Devletin borçlanma politikasında yapılan yatırımların bütçe gelirlerini ve ekonominin döviz kazanma kabiliyetini dikkate alarak borç vadelerinin uyumlu olması gerekmektedir. Genellikle borçların önemli bölümünü kamu borçları oluşturur. Bu kaynaklar ise cari harcamalarda kullanılabilir ya da altyapı harcamalarında kullanılabilir. Bu tür yatırımların kamuya döviz kazandırıcı etkisi zayıf olmakla birlikte, özel sektörün verimli yatırımlarını dolaylı olarak etkilemesi ve döviz gelirlerine olumlu etki yapması mümkün olmaktadır. Ayrıca kamunun ara malı üretmek üzere dış finansmanla yaptığı yatırımlarla özel sektöre girdi sağlaması sonucu birkaç üretim safhasından sonra ithalatı azaltarak döviz tasarruf edici etki ortaya çıkabilecektir. Böylece kamunun yaptığı yatırımlar sonucu elde edilecek katma değer özel kesime aksa dahi, devlet ekonomide sağlanacak kalkınma eşliğinde borç servisinin finansmanını gerek vergi gelirleri ile gerekse ihracat gelirleri artışı ve ithalat tasarrufu ile döviz bazında sağlanmasında gerekli bütçe politikalarını uygulayabilecektir.

1.1.3. DIŞ BORÇLANMANIN GELECEK NESİLLERE YÜKÜ

Dış borçlar gelecek nesiller için gerçek anlamda yüküdür. Bu borçlarda toplumun bazı üyeleri aynı borcun alacaklısı durumunda değildir. Yurtiçinde toplum borçlu, yabancı toplum ise alacaklıdır. Bu borçların ödenmesi için ekonomiden bazı kaynakların yurtdışına ihraç edilmesi ve karşılığında mal ya da hizmet alınmaması gerekir. Dış borç ödeyen nesiller ürettiği bir kısım kaynakları borç ödemek için karşılıksız olarak ihraç ettiği için borcun

yüküne katlanır. Dış borçlar ülkede borcun faizini aşan miktarda üretim artışına sebep olacak şekilde kullanılmış ise ödemeyi yapan nesil artık kayıpta değildir. Çünkü alınmış olan borç sayesinde toplum daha büyük bir milli gelire ulaşabilecektir ve bu sayede milli gelirdeki fazlalık borcun faizinden başka anaparayı da geri ödemeye yeterli olabilecektir.

Bununla birlikte, borcun faizini aşan bir üretkenlikle kullanılmış olan borçlar bile, borcu ödeyen nesil için bazı güçlükler çıkarabilecektir. Her şeyden önce üretimi artmış olan kaynaklar mahiyetleri gereği ihraç edilmeyen ürünler olabilir. Mutlaka ihracı istendiğinde bunların fiyatında yapılması gereken indirim o kadar çok olabilir ki üretim fazlasının bu yeni fiyatla hesaplanan değeri borcun faiz yükünün altında kalabilir. İkinci güçlük ise anapara vadesinin bir yılda toplanmasıdır. Bu taktirde borç faizini aşan bir üretim fazlası, ihraç kabiliyeti olsa bile, vadesi gelmiş anaparanın tümünü bir yılda ödemek için yeterli olmayabilir. Bunun çaresi borcun anaparayı geri ödeme taksitlerinin daha uzun bir döneme yayılmasıdır. Dış borç yükü bunun yanı sıra ülkenin uluslararası alanda bağımsız davranma olanakları üzerine ipotek koyabilmektedir. (Bulutoğlu,1977: 487) Borçlanmanın fayda ve sakıncaları hesaplanırken tümünün değerlendirilmesi gerekecektir.

1.2. DÜNYADA DIŞ BORÇLANMA

1.2.1. DÜNYADA DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN GELİŞİMİ

Dünya için ağır borçlu ülkeler sorunu yeni bir sorun değildir. MÖ 4.yüzyılda Delos Tapınağı'ndan fon temin etmiş iki Yunan şehir devletinden, 1827'de Meksika'nın bağımsızlığını almasının ardından aldığı ilk dış borçlanmaya, 1997'de Haiti'nin borç/ihracat oranının % 484'e varmasına kadar borç servisi sorunları dünya ekonomisinin geleceğinde de, geçmişinde olduğu gibi yer alacaktır. (Easterly, 2002:1677)

19. yüzyıla bakıldığında; 1870'lerde, İngiltere'den özellikle ABD'ye, Kanada'ya ve Avustralya'ya; Fransa ve Almanya'dan özellikle İskandinavya'ya, Rusya'ya ve Doğu Avrupa'ya sermaye ihraç edilmiş olduğu görülmektedir. Ayrıca Çin, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan'ın ise bu dönemde borç almış olduğu dikkati çekmektedir. Dönemin egemen gücü İngiltere en yoğun sermaye ihraç eden ülkedir. Bu dönemde tüm yabancı yatırımların yarısı İngilizlere aittir ve İngiliz tasarruflarının %25-40'ı yurt dışına yönelmiştir. (Balkan, 1994:54) En yoksul ülkelerin finans piyasasında henüz yeri yoktur.

1920'lerdeki ikinci yoğun sermaye ihracı döneminde ise başlıca kaynak, Birinci Dünya Savaşında güç kazanıp egemen ülke haline gelmeye başlayan ABD'dir. ABD piyasasından hem müttefiklere hem de savaş tazminatı ödemek zorunda kalan Almanya'ya kredi sağlanmıştır. Bu yıllarda finans piyasasından borçlanan ülke sayısı çok artmıştır. 1925-1930 yılları arasında Avrupa ülkeleri borçlanmayı hızla azaltırken, Latin Amerika ülkeleri arttırmaktadır.

1870'ler ve 1920'lerde az gelişmiş ülkelere yoğun sermaye ihracatı sürmüştür ancak iki dönem arasında bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. 1870'lerde başlıca borç veren ülke olan İngiltere, borçluların gıda maddeleri ve hammadde gibi ihraç mallarına ihtiyaç duymakta olduğundan bu ülkelere ithalatı sürdürmüştür. Oysa 1920'lerde geniş ve çeşitlenmiş ekonomisi ile bu malları bizzat üretebilen ABD borçlu ülkelere karşı yoğun korumacılık uygulamıştır.

1970'lere gelindiğinde ise, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bunalım nedeniyle yeni yatırımlar için kredi talebi azalmış, atıl para ve kredi miktarının artması az gelişmiş ülkelere yeniden yoğun kredi arzının oluşmasına neden olmuştur.

Günümüz borç sorununun 1920-1930'lardakilerden iki önemli farkı bulunmaktadır. Birincisi, içinde bulunduğumuz dönemde kredi verenlerin tahvil sahiplerinden çok ticari bankalar ve devletler oluşudur. IMF ve sanayileşmiş ülkelerin borç servisi ve kompozisyonu üzerinde etkin role sahip oluşu da bu unsura eklenmelidir. İlkinin devamı olmak üzere ikinci fark, borç verenlerin koşulları tek tek ve detaylıca inceleme şansı bulunmakta iken, borç alan ülkelerin seslerini duyurabilecekleri bir platformun bulunmayışıdır. (Dornbusch,1993:194) Bu açıdan önümüzdeki dönemde dünyayı tehdit edecek sorunların başında gelişmekte olan ülkelerin borç sorunu gelmektedir. (Haberler,1992:87)

1.2.2. DIŞ BORÇLANMA NEDENLERİ

Dış borç sorunu bulunan bir ülke ele alındığında nedenler arasında hem küreselleşen dünyadan kaynaklanan dış etkenler hem de ülkenin kendi dinamikleri söz konusu olacaktır.

Dış borcu doğuran nedenler tasarruf yetersizliği ya da döviz ihtiyacı olarak işaret edilebilirse de küreselleşen dünya ekonomisinde çok daha karmaşık nedenlerden söz etmek mümkündür. Hatta dış borçlanmanın sonuçları yeni dış borçlanmanın nedenlerini oluşturacak şekilde bir sarmala dönüşmüş olabilir.

1.2.2.1. FON ARZI YÖNÜNDEN DIŞ BORÇLANMA NEDENLERİ

i. Kapitalizm Dinamikleri

Az gelişmiş ülkelere sermaye ihracının, gelişmiş ülkelerin büyüme hızının yavaşladığı, yatırım olanaklarının kar oranının düşmesi nedeniyle azaldığı, sermayenin getiri haddinin düştüğü dönemlerde büyük artış kaydettiği gözlenmektedir. Uluslararası borçlanmanın tarihesi gözden geçirildiğinde, yoğun borçlanma dönemlerinin periyodik bir nitelik arz ettiği ve kapitalist gelişmenin uzun bunalım dönemlerine tekabül ettiği dikkati çekmektedir.

Gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere yoğun sermaye ihracının meydana geldiği 1870'lere ve 1920'lere bakıldığında da, bu dönemlerin yine zamanın gelişmiş ülkelerinde bunalım koşullarının ortaya çıktığı dönemler olduğu, ticaret hacminde ve sanayi üretiminde düşüşlerin yaşandığı, kişi başına dünya üretiminin ve dünya enerji üretiminin de dikkat çekici gerilediği görülür. (Balkan, 1994:53)

1970'ler ise tüm gelişmiş kapitalist ülkeler açısından bunalım koşullarının eşanlı bir biçimde ortaya çıktığı bir dönemdir. 1920'lerden ve Büyük Depresyon yıllarından sonra gelişmiş kapitalist ülkelerde ilk kez aynı anda yoğun kriz belirtileri baş göstermiştir.

Kapitalizmin gelişimindeki uzun refah dönemlerinin en belirleyici özelliği yoğun sermaye birikimidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası refah dönemine geçişin nedenlerinden biri, Büyük Depresyon sırasında özellikle ABD'de birçok üretim aracının atıl kalması ve savaşın özellikle Avrupa'da ve Japonya'da sermaye mallarını büyük ölçüde yıkıma uğratması nedeniyle sermayenin organik bileşimindeki gelişmenin sınırlı kalması, artık değer kaynağı olan canlı emeğin sermaye karşısındaki payının erimesini geciktiren bu gelişme ile kar oranındaki düşmenin de gecikmesi olmuştur. Bunun yanı sıra yeni teknolojiler ve Bilimsel İş Yönetimi ve Montaj Hattı gibi yeniliklerin devreye girmesi sermayenin devir hızını arttırmıştır. Üretimde kar oranlarının ücret gelirlerine göre daha çok artması da sermaye birikimini arttıran nedenlerden bir olmuştur. Öte yandan 1951'den itibaren yaşanan hammadde fiyat düşüşleri de kar oranını arttırıcı ve sermaye birikimini geliştirici bir başka etken olmuştur. Ayrıca üretim süreci uluslararasılaştırılarak, az gelişmiş ülkelerin büyük bir yatırım ve pazar olanağına dönüştürülmeleri sağlanmıştır. Tüm bunların yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ticaret ve finans piyasalarında yaşanan kurumsal gelişmeler de bu gelişmeleri destekler nitelikte olmuştur.

Ancak Kapitalist üretim tarzının hareket yasaları sonucu, uzun genişleme dönemlerinin bir noktadan sonra uzun bunalım dönemlerine dönüştüğü gözlenmektedir. Genişleme döneminde uygulamaya konan teknolojik gelişmeler bir süre sonra sermayenin organik bileşimini yükseltme yönünde etki etmeye başlamış, bu da kar oranlarında düşmeye yol açmıştır. Yeni teknolojilerin üretkenliği arttırma yönündeki etkilerinin 1970'lerle birlikte sınıra gelmiş olmasının da bunda etkisi bulunmaktadır. Artan refah koşulları, yedek sanayi ordusunda küçülmeye neden olduğundan işçi sınıfının örgütlülüğü artmış, bu da emek üretkenliğinin arttırılabilmesini sınırlayarak kar oranını azaltan etkenlerden biri olmuştur.

Bunların yanı sıra doğal koşullarla sınırlı olan hammadde üretimindeki üretim artışının, sabit sermaye ve tüketim mallarındaki üretim artışından geri kalması sonucu, hammadde fiyatlarının 1970'lerle birlikte artmaya başlaması söz konusu olmuştur. Bretton Woods sisteminin çöküşü ile ekonomik, Vietnam Savaşı ile de siyasi ve askeri egemenliği zayıflayan ABD'ye alternatif bir güç ortaya çıkamayınca kapitalist sistem lidersiz kalmış, bu ortamda finans sektörü ve çokuluslu şirketler kontrolden uzak şekilde gelişme gösterebilir olmuştur. Teknoloji ve iletişimdeki gelişmelerle uluslararası şirketlerin dünya düzeyine ulaşan faaliyetleri, ulusal iktisat politikalarını etkisizleştirici boyutlara varabilmiştir. Uzun genişleme döneminde az gelişmiş ülkelerdeki sanayi üretiminin korumacılık nedeniyle kendi sınırları içinde kalmış olması üretkenliğin dünya çapındaki yükselişine engel oluşturmuştur.

Bu gelişmelerin sonucu olarak, hem gelişmiş ülkeler kaynaklı hem de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kaynaklı mekanizmalar ortaya çıkarak dış borçluluk olgusunu yeniden ve bu kez ortadan kalkmamak üzere gündeme getirmiştir.

Gelişmiş ülkeler kaynaklı mekanizmanın ilk dişlisi olarak söz konusu ülkelerde kredi talebinin düşmesi sonucu atıl para ve sermayenin az gelişmiş ülkelerde kendine yeni alanlar bulmak zorunda kalması sayılabilir. Bunun yanı sıra bunalım koşullarıyla mücadele etmek için uygulanan Keynezyen politikalar da para arzını dolayısıyla da sermaye olanaklarını arttırmıştır. Aynı dönemde 1973 ve 1979 yıllarındaki petrol fiyat artışlarından kaynaklanan yeni fonlar da arzı arttırıcı etkenlere eklenmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler kaynaklı gelişmeler, fon talibi yönünden nedenlerde ele alınacaktır.

ii. Uluslararası Finans Koşullarındaki Gelişmeler

1965'den sonra sermaye hareketlerini engelleyen yeni düzenlemelerden kaçmak isteyen ABD bankaları başta Londra olmak üzere birçok yabancı ülkede şube açmaya başlamıştır. Avrupa'da 1949 yılından itibaren varolan Europara Piyasası, ABD bankalarının bu yeni kıyı bankacılığı faaliyetleri ile hızla gelişmeye ve ABD finans piyasası ile iç içe geçmeye başlamıştır. Bu piyasanın en önemli özelliği ABD dışında oluşu nedeniyle ABD hükümetinin kontrolünden, dolarla çalışması nedeniyle de diğer hükümetlerin kontrolünden kurtulmakta oluşudur. Bu piyasada faaliyet gösteren bankalar, iç piyasaya yönelik çalışan

bankalardan farklı olarak, mevduat munzam karşılığı bulundurmamak zorunda olmama gibi, bazı avantajlara tabiidir. Bu nedenle de masraflarını düşürerek gerek ödünç alan gerekse ödünç veren kesimlere diğer bankalardan çok daha iyi koşullar teklif edebilmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin kullandıkları finansman kaynakları, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960'ların sonuna dek, başlıca olarak iki yanlı ve çok yanlı resmi kredilerden oluşmuş, sermaye piyasalarından gelen kaynaklar ise ihracat kredileri ve dolaysız yabancı yatırımlarla sınırlı kalmıştır. Bu dönem boyunca Avrupa ve ABD bankaları da çokuluslu şirketlere döviz işlemleri ve ticaret finansmanında hizmet vermek dışında faaliyetlerini iç piyasada yürütmeyi tercih etmişlerdir. Oysa ABD finans piyasasının Europara piyasası ile bütünleşmesi ve finans sektörünün hızlı gelişimi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin sağladığı ilave avantajlarla az gelişmiş ülkelere kredi mekanizması 1960'ların sonundan itibaren şekil değiştirmeye başlamıştır.

Bunlara ilave olarak bankacılıkta sendikasyon sistemi hayata geçirilerek, birkaç öncü bankanın liderliğinde, bir dizi küçük bankanın bir araya gelerek gerekli fonu oluşturması böylece riskin bankalar arasında paylaşılması sistemi devreye sokulmuştur. Bu da kredi olanaklarını genişletici önemli finansal gelişmelerden biridir.

Bu teknikle verilen kredilerle başlamak üzere değişken faiz uygulaması da yürürlüğe girince bankaların üstlendikleri riski, ödünç alanın üstüne devretmesi söz konusu olmuş, bu da sunulan kredi olanaklarını arttırıcı etkide bulunmuştur.

Bunların yanında Eurotahvil piyasası da başlangıçta gelişmiş ülkeler ve çokuluslu şirketlere açıkken, daha sonra kısıtlı olmakla birlikte az gelişmiş ülkeler bu piyasadan yararlanmaya başlamıştır.

iii. Uluslararası Finans Kurumlarının Yönlendirmesi

1970'lerden başlayan yoğun kredi arzını belirleyen etkenlerden bir diğeri de, gelişmiş ülke hükümetleri ile IMF ve Dünya Bankası'nın tutumlarıdır. Bu kurumlar gerek Eurodolar piyasasının hızlı gelişimini gerekse az gelişmiş ülkelere yoğun kredi ihracını, ekonomilerine canlılık kazandıracığı düşüncesi ile teşvik etmişlerdir. Az gelişmiş yörelere yoğun kredi ihracı, hükümetlerin devreden çekilerek özel sektörün önünü açtığı dönemlerde meydana

gelmiştir. ABD hükümeti İkinci Dünya savaşı sırasında ve sonrasında müttefiki olan gelişmiş ve az gelişmiş ülkelere bizzat kredi vermiş, 1970'lerden sonra ise resmi kaynaklı kredileri azaltarak özel sektör kredilerini desteklemiştir. Bu arada IMF ve Dünya Bankası, bir yandan özel bankalara rakip olabilecekleri alanlarda kredi vermekten kaçınırlarken, bir yandan da 1975'de kurdukları bir özel komite aracılığı ile az gelişmiş ülkelerin Eurotahvil piyasasına girişlerini kolaylaştırıcı önlemleri saptayıp gelişmiş ülke yatırımcılarını bu yönde teşvik etmişlerdir. (Balkan, 1994:77)

Gelişmiş ülke hükümetlerinin ve IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların yoğun kredi arzını teşvik ettiklerinin en bariz göstergelerinden biri de geri ödeme sorunları doğduğunda, zor durumda kalan bankaları kurtarmak için borçlu ülkelere yeni kredi kaynakları yaratmalarıdır. (Balkan,1994:77)

1.2.2.2. FON TALEBİ YÖNÜNDEN DIŞ BORÇLANMA NEDENLERİ

i. Kapitalizmin Dinamikleri

Bazı toplumlardaki az gelişmişlik, diğer bazı toplumlarda kapitalizmin gelişmesi ile oluşmuş ve sürekli hale gelmiştir. Toplumlar arasındaki sömürü, bağımlılık ve koşullandırma ilişkileri nedeniyle kapitalizmin geçirdiği her aşamada, kapitalistleşmemiş toplumlardan diğerlerine artık aktarımı olmuştur. Bu aktarım sonucunda; kapitalistleşmemiş toplumlarda sermaye birikimi engellenmiş, ve bu toplumların yapısında kapitalizme geçişi hazırlayacak değişim olan yerli sanayi burjuvazisinin oluşumu da sınırlı kalmıştır.

İkinci Dünya savaşı sonrasında gelişmiş kapitalist ülkelerin eski sömürgeleri, siyasal bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak, kapitalist sermaye birikimi modeli içinde kalmayı tercih ettiklerinden ve merkez ülkelere ait çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini kolaylaştırdıklarından, bu durum yine merkez ülkelerin çıkarları doğrultusunda seyretmiştir. Kapitalizme giderek entegre olan bu yörelerde bağımlı kalkınma modelleri geliştirilmiş, bu kapsamda geliştirilen sanayileşme merkez ülkelerdeki teknolojik gelişmelere dayandırıldığı ve büyük ölçüde dış yardımla finanse edildiği için bağımlı bir sanayileşme olmuştur. Bunun sonucu olarak da ileriki yıllarda bir çok gelişmekte olan ülkenin dış finansman ihtiyacı azalmadığı gibi, borçlanma ve finansal bağımlılık da artmıştır.

Bu arada kapitalizmin refah ve bunalım devreleri de sırasıyla geliştikçe meydana gelen fiyat değışiklikleri, mübadele hadlerinin az gelişmiş ülkelerin aleyhine gelişmesine neden olmuş, bunun yanı sıra ihrac mallarının fiyat ve gelir elastikiyetlerinin düşüklüğü ve gelişmiş ülkelerdeki nüfuz artış hızının yavaş olmasından kaynaklanan dış pazar darlığı gibi nedenlerle de bağımlı sanayileşmenin olumsuz sonuçları ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970'lerdeki bunalım, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere ihracat olanaklarını daraltmıştır. Bunların yanı sıra Kapitalizmin vardığı küreselleşme boyutunda, az gelişmiş ülkelerin tüketim yapılarında zaman içinde meydana gelen değışiklikler ithalat eğilimlerini, dolayısıyla dış finansman ihtiyaçları ve kredi taleplerini arttırmıştır. Tüm bunların yanısıra uzun vadede sabit olmayan enflasyon oranına sahip ülkelerin aldıkları dış borçları ödeyebilmek için yeniden borçlanmak ya da varlıklarını azaltmak zorunda kaldıklarını gösteren araştırmalar bulunmaktadır. (Easterly,2000:1692) Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda enflasyon sorununun olduğu düşünülürse, bu da dış borç sorununu kuvvetlendiren nedenlerden biri olmaktadır.

ii. Yatırım Tasarruf Dengesizliği

Cari işlemler açığının, yatırımların tasarrufları aşan kısmına eşit olduğu ekonomi teorisinden bilinmektedir. Borçlanmanın finanse ettiği yatırımın geri dönüş oranı, borçlanmanın faiz oranına eşit ya da büyük ise, bunun yanında yatırımın sağlayacağı kazanç ile borcun ödemelerinin zamanlaması arasında uyumsuzluk var ise borç servisinin ödenmesinde cari işlemler açığının eşlik etmesi kaçınılmaz olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde yatırımların tasarrufları aşması birkaç farklı nedene dayalı gerçekleşebilmektedir; tasarruflar milli gelire oran olarak normal seviyelerde iken yatırımların çok yüksek olması ya da yatırımların normal iken tasarrufların düşük kalması gibi farklı senaryolar düşünülebilir. Kreuger bu temel bakış açısını beş farklı senaryoda incelemektedir. (Kreuger ve Uritia,1989:217)

Birinci senaryo; yatırımların tasarruflardan fazla ve normalin üstünde olduğu, bunun yanı sıra yatırım dönüşüm oranının reel faiz oranlarının üstünde olduğu varsayımdır. Bu durumda reel faiz oranlarındaki sıçramalar ya da dünya çapında durgunluk gibi ihtimalleri de içeren borçlanma koşulları ülke tarafından kabul edilecektir. Bu durum kendini finanse etme borcu olarak bilinmektedir ve Kore ve Endonezya tecrübeleri bu grupta gösterilmektedir.

Yatırım dönüşüm oranları %30'larda seyretmiş ve uluslararası sermaye girişleri Kore'nin büyümesini finanse etmiştir. (Kreuger ve Uritia,1989:218)

İkinci senaryoda; yatırımlar yüksek, tasarruflar normal seviyede ancak yatırım dönüşüm oranları düşük hatta belki negatif seyretmektedir. Bu durumda borcun finanse ettiği yatırımların gelirleri ile borç ödemeleri karşılanamayacak, borçluluk durumu sürdürülemez olabilecektir. Bu grupta Arjantin, Meksika ve Filipinler sayılmaktadır.

Üçüncü senaryoda; yatırımlar normal iken, tasarrufların düşük ve / veya yatırım dönüşüm oranlarının düşük olmasına yer verilmektedir. Bu grupta Türkiye ve Brezilya'ya yer verilmektedir.

Dördüncü senaryo; yatırımların tasarruflara eşit olması durumudur. Bu durumda ise üç farklı gerçekleşme söz konusu olabilecektir:

- a. Hem tasarruflar hem de yatırımlar gelire göre normal seviyededir, ve yatırım dönüşüm oranı yüksektir. Bu durumda borçlanma ile büyümeyi sağlamak mümkün olabilecektir. Kolombiya'nın 1970'lerdeki tecrübesi bu koşullara uygun bulunmaktadır.
- b. Tasarruflar ve yatırımlar normal ancak yatırım dönüşüm oranı düşüktür. Bu koşullarda büyüme yavaş olacak ancak borç sorunu yaşanmayacaktır. Hindistan bu gruba dahil edilmektedir.
- c. Hem tasarruflar hem yatırımlar düşük olup, bunun yanı sıra yatırım dönüşüm oranı da normal ya da düşüktür. Bu koşullarda büyüme çok çok yavaş olabilecek ancak gene borç sorunu söz konusu olmayacaktır. Burma ve Haiti gibi ülkeler bu gruba dahil edilmektedir.

Beşinci ve son senaryo her şeyin kötü gittiği senaryodur. Tasarrufların ve yatırım dönüşüm oranlarının düşük olmasının yanı sıra uluslararası ticaret koşulları da ithalatın, ihracat gelirlerindeki düşüşe paralel olarak azaltılmasını imkansız kılacak şekilde gelişmesini içeren bu olasılıkta borçlar hızla artacaktır. Bolivya bu gruba dahil edilmektedir.

Bu senaryolarda ele alınan yatırım, tasarruf, ve yatırım dönüşüm oranlarını etkileyen faktörlere inilecek olunursa; yatırım dönüşüm oranının düşük çıkmasına ilişkin iki neden bulunacaktır. Bunlar, iyi planlanmayan teşvikler ve verimli olmayan kamu yatırımlarıdır. (Kreuger ve Uritia, 1989:222)

iii. Kredilerin Etkin Kullanılmaması

Az gelişmiş ülkelerin dış borç sorununun nedenlerinden biri, dış dünyadan sağladıkları fonları reel sektöre aktarmakta başarılı olamamalarıdır. (Lever, 1992) Uygulanan bağımlı büyüme modelleri nedeniyle, merkez ülkelerin bunalım dönemlerinde çevre ülkelerin sorunları daha da ağırlaşmıştır. Bu nedenle başlattıkları kalkınma hamlesini sürdürmek için borçlanmak zorunda kalmışlardır.

Yatırımları şekillendiren kalkınma modelindeki hataların yanı sıra, az gelişmiş ülkeler arzın geniş olduğu dönemde rahatça alabildikleri kredilerin önemli kısmını da üretken bir kullanım biçimi olmayan askeri harcamalara kanalize etmişlerdir. Bunun dışında gösterişli fakat getirisi yüksek olmayan projelere ve hatta bir çok durumda da yönetici sınıfın tüketim harcamalarına ve yolsuzluklara yönlendirildiği de tespit edilmektedir.

Kredilerin etkin kullanılmamasındaki önemli bir etken de vade sorunudur. Az gelişmiş ülkelerin toplam kredilerinde önemli payı kısa vadeli krediler oluştururken, yatırımların üretime dönüş hızı bundan uzun olabilmektedir.

iv. Aşırı Değerli Yerli Para Politikası

Dış ticaret dengesinde olumlu gelişme yakalayabilmek için az gelişmiş ülkelerin ortak davranışlarından biri, yerli paranın aşırı değerli tutulduğu kur politikası izlemek olmuştur. Yatırım malı ithalatını kolaylaştırmayı hedeflemekte olan bu yaklaşım, diğer yandan önemli bir sorun oluşturarak geleneksel ihraç ürünlerinin dış satımını zorlaştırmaktadır.

Gene aynı politikalar sonucunda, ulusal şirketler finansman ihtiyaçlarını dış borçlanmaya yönelerek karşılama yolunu tercih etmişlerdir.

Diğer yandan, değerli ulusal para uygulaması nedeniyle oluşan devalüasyon beklentisine, gene az gelişmiş ülkelerin ortak sorunlarından biri olan enflasyon ortamı ve vergiden kaçınma dürtüsü eklendiğinde, yurtiçindeki tasarrufların önemli kısmının yurtdışına kaçmakta olduğu da yaşanan olumsuzluklar arasındadır.

v. Uluslararası Finans Koşullarındaki Gelişmeler

Finans piyasalarındaki gelişmeler ve arzdaki artışla beraber 1970'li yıllarda az gelişmiş ülkelerin dış kredi bulma olanakları önemli ölçüde genişlemiş ve kolaylaşmıştır. Sendikasyonla riski paylaşan ve değişken faiz uygulaması ile fiyat riskini ödünç alana devrederek karını garanti altına alan bankalar, az gelişmiş ülkeler için çok kolay finansman kaynağı olarak gözükmeye başlamıştır.

Gene sürecin başlangıcı olarak ele alınan 1970'lere bakılacak olursa, faiz oranlarındaki düşüklük de az gelişmiş ülkelerin finansman ihtiyaçları için yabancı kredi alımını cazip bulmasına neden olduğu tespit edilebilmektedir. Özellikle iki petrol fiyatı artışı arasında kalan yıllarda gelişmiş ülkelerde hem artan petrol fiyatlarının maliyetinin karşılanabilmesi hem de bunalım koşullarını giderilebilmesi için para arzı arttırılmış ve faiz oranları düşmüştür. ABD'de uygulanan ihracat arttırma ithalat azaltma çabaları doğrultusunda düşük değerli dolar nedeniyle, Amerikan sanayicileri yurtiçi piyasadaki fiyatları yüksek tutabilir olmuş, bunun neden olduğu enflasyon ortamı ise düşük faizlere neden olarak az gelişmişler için imkanları genişletmiştir. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşan rekabet de bu durumu destekler niteliktedir. Böylece gelişmekte olan ülkeler için 1970'lerde başlayan dış kredi yoğunluğu, gelişen koşullarla süreklilik kazanmış bulunmaktadır.

vi. Uluslararası Finans Kurumlarının Yönlendirmesi

IMF ve Dünya Bankası, gelişmiş ülkelerin yatırımcılarını yönlendirirken diğer yanda da az gelişmiş ülkelere iktisadi yönlendirmede bulunmayı da çalışma sistemi içine almış ve zaman içinde, dış finansman ihtiyacı süregeldiği için sözü edilen kurumların desteği yeni kredi şartı olarak önüne koyulan gelişmekte olan ülkelerin çoğu bu kapsamda yer almıştır. Fakat bu çerçevede gelişmekte olan ülkelere dayatılan planların dayandırıldığı modeller, fonlar için uygun alan oluşturmaya yararken, söz konusu ülkeler için olumlu gelişmeler içerme konusunda iki önemli eksikliğe sahip bulunmaktadır.

Bunlardan ilki; kalkınmanın mekanik bir sorun olarak görülmesi ve örnek olarak Avrupa ülkelerinin alınmış olmasıdır. Avrupa ülkelerinde Marshall Yardımı ile kısa sürede hızlı bir büyüme süreci başlatıldığından, sermaye yetersizliği sorununun dış yardımla giderilmesinin az gelişmiş ülkelerde de aynı sonucu vereceği düşünülmüştür. Oysa Avrupa

ülkelerinin çoğu pek çok bakımdan diğerlerine göre gelişmişken, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal gelişim yetersiz düzeyde bulunmaktadır. (Balkan,1994:84)

İkinci sorun ise kapitalizmin hiyerarşik yapısı içinde alt sıralarda bulunan az gelişmiş ülkelerin kalkınma hamlesini çoğu zaman denetleyemedikleri dış etkenlerin engellemeleri nedeniyle gerçekleştiremez olduklarıdır.

Bu çerçevede az gelişmiş ülkelerin dış finansman kaynaklarını açık tutabilmelerinin yolu olarak seçilen kalkınma modeli ithal ikamesine yönelik ise, iç pazar için üretim yapan sermayenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla sermaye malının ithalini gerektirecek, henüz yatırım malı ithalini karşılayacak düzeyde gelişmemiş olan ihracat nedeniyle ödemeler dengesi açıklarına neden olarak dış finansman ihtiyacı doğuracaktır.

Seçilen model ihracata yönelik olduğunda ise, bu ülkelerin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu gıda maddeleri ve hammaddeler talep ve gelir elastikiyeti düşük mallar olduğundan, gelişmiş ülkelerdeki pazar nüfus artış hızının düşüklüğü nedeniyle gelişmediğinden ve gelişmiş ülkelerin bunları ikame edecek sentetik üretimlere geçebiliyor olmasından, kalkınmayı finanse edecek itici gücü oluşturması mümkün olamayacaktır.

Bunun yanı sıra az gelişmiş ülkelerde kaynak kısıtlılığı, olumsuz iklim ve toprak koşulları üretimin verimsiz olmasına neden olurken, diğer yandan sermaye malı ve ara malı ithal etme zorunluluğu bulunmakta, bu durum da ödemeler dengesi sorununa dolayısıyla da dış finansman ihtiyacına neden olmaktadır.

vii. Yabancı Yatırımların Kar Transferi Etkisi

Dolaysız yabancı yatırım, sermaye yetersizliğine getirilebilecek çözüm yollarından biri olarak görülmektedir. Ancak bu firmaların kendi ülkelerindeki kardeş şirketlerle çalışarak ithalatı pahalılaştırmaları, ev sahibi ülkenin çeşitli sübvansiyonlarından faydalanmalarına rağmen karın önemli kısmını ülke dışına transfer etmeleri ile az gelişmiş ülkelerin ödemeler bilançosunda önemli açıklar oluşabilmektedir. Ev sahibi ülkenin kalkınma hedeflerini değil de yatırımların karlılığını amaçlamakta olan bu tip oluşumlar, zaman içinde ülkedeki talep yapısında da değişiklikler meydana gelmesine neden olabilmekte, bu da ithalat eğilimini arttırmaktadır. (Kazgan,2000:135)

1.3. DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ

Gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanma, bir mekanizmayı harekete geçirmekte, ve bu mekanizmanın tamamı ülke ve dünya ekonomisi üzerinde pek çok sonuç doğurmaktadır. Uluslararası finans kurumlarının yönlendirmesi ile sürdürülmekte olan bu mekanizma, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda benzer şekilde işlemektedir. Sürecin başlangıcındaki “kalkınmayı sağlama ve sürdürülebilir kılma” hedefine yönelik gerçekleşme gözlemlenmemektedir. İstikrarlı büyüme gerçekleşmemekte ve iktisadi gelişim sağlanamamaktadır..

1.3.1. DÜNYA DIŞ BORÇ STOK ARTIŞI VE ÇEVRE ÜLKELERİN NET SERMAYE İHRACATÇISI HALİNE GELMESİ

Dış borçlanmanın dünya ülkeleri üzerinde yarattığı iktisadi sonuçlar değerlendirilirken, sarmal şeklinde her bir sonucun dış borcu arttıran bir nedene dönüşebildiği bir anafarla karşı karşıya kalınmaktadır. Ülkelerin ekonomileri borç nedeniyle uluslararası kurumların denetimine açık hale gelmiştir. Uygulanan politikaların birçoğu daha adil ve sürdürülebilir büyüme sağlamada araç olmak yerine kendileri birer olumsuz sonuç haline gelmiştir. Aşırı noktalara kadar getirilen bazı politikalar, çok hızlı uygulanmış ve gerekli başka politikaların dışlanmasına neden olmuştur. (Stiglitz, 2002:75)

IMF gibi Bretton Woods kuruluşları piyasaların her ihtiyaca karşılık vermek için hızla gelişebileceğini varsaymaktadır. Oysa devletin faaliyetlerinden büyük bölümü, piyasalar gerekli hizmetleri sağlayamadığı için ortaya çıkmıştır. (Stiglitz, 2002:77) Bakış açısını dış borç konusunda gelinen noktadan daha ileriye götürürsek tüm bu sarmalı finansal entegrasyon süreci olarak adlandırabiliriz. IMF, finansal entegrasyonun büyüme üzerine pozitif bir etkisi olduğunu iddia etmesine karşın, amprik çalışmalarda bunun böyle sonuçlar vermediğini; verse de bunun karmaşık bir etkisi olduğunu kendisi söylemektedir. (Lane ve Phillips,2003:8)

Toussaint’in (2002:253) çalışmasında 1970’lerde Dünya Bankası Başkanı olan Mc Namara’nın görüşleri bir araya getirilerek gelişmekte olan ülkelerin dış borçluluğuna yaklaşımlardaki zaman içinde gerçekleşen çarpıcı değişime dikkat çekilmektedir. Önce gelişmekte olan ülkelerin büyüme çabalarının gelişmişler tarafından desteklenmesi çağrısında

bulunulurken, 1973 petrol krizinin ardından, bu kez gelişmekte olan ülkeler borç alarak alt yapılarını ve dolayısıyla ihracatlarını geliştirmeye, böylece artan ihracat gelirleri ile hem dış borçlarını ödeyip hem de gelişmek için ek kaynak yaratmaya çağılmaktadır.

Fakat gerçekleşme bunların her ikisi gibi de olmamış, 1980'lerden itibaren gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettiği ürün fiyatlarındaki dramatik düşüşler, onları sürekli daha çok borç alır hale getirmiştir. Bir yandan yıllar itibariyle gelişmekte olan ülkelere yapılan dış yardımlar azalırken diğer yandan kalkınma bankaları aracılığı ile gelişmekte olan ülkelere sağlanan dış yardımların geri planında, bu bankaların hissedarları olan bağışçı ülkelerin şirketlerinin sağladıkları kontratlar sayesinde yaptıkları toplam katkının çok daha üstünde gelir elde etmekte olduklarına ilişkin araştırma sonuçları bulunmaktadır. Dış borçlanma sürecinin sonucuna bakıldığında, 1960'dan bu yana borçlanan ülkelerin borç artışının ortalama oranı, borç servisinde kullanacakları ihracat gelirlerindeki artış oranının yaklaşık iki katına ulaşmıştır. (Toussaint,2000:257)

Sözü edilen mekanizmanın işleyişine bakıldığında, ülkelerin borçlu olmaları sayesinde Bretton Woods kuruluşlarının onları, kredi anlaşmalarına eklenen kredi alma koşulları aracılığı ile makro ekonomik politikalarını resmi ve ticari kredi kuruluşlarının çıkarları doğrultusunda "uygun bir şekilde" yeniden belirlemeye yönlendirmiş oldukları görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin borç yükü 1980'lerin başından itibaren kredi kuruluşları tarafından ortaya atılan çeşitli yeniden takvimlendirme, yeniden yapılandırma ve borç değiştirme şemalarına rağmen düzenli şekilde arttırılmıştır. Gerçekte bu prosedürler, IMF- Dünya Bankası'nın uygulanan politikalar çerçevesinde (yapısal uyum programı) verdiği kredilerle birleştiğinde, faizlerin zamanında ödenmesini güvence altına alırken, gelişmekte olan ülkelerin ödenmemiş borçlarının büyümesine yol açmıştır. (Chossudovsky, 1997:53)

Mal fiyatları 1980'lerin başından itibaren ihracat değerinin düşmesine yol açacak şekilde düşerken, ihracat gelirlerinin giderek daha büyük bölümü borç servisine ayrılmıştır. 1980'lerin ortalarına kadar uluslararası finans kuruluşları borçları ticari bankalar ve resmi kreditorler adına büyük oranda yeniden finanse etmiş, ancak borç krizi başında çok taraflı kurumlar tarafından verilen kredilerin çoğunun geri ödenme zamanı geldiğinde Washington merkezli uluslararası finans kurumları borçların ödenmesini istemiş ve uygulanacak politikalara göre kredi verme süreci başlatılmıştır. Borç yönetimi politikaları ile makro ekonomik reform arasında çok yakın bir ilişki kurulmuş ve borç yönetiminin işlevi tekil

borçlu ülkelerin mali yükümlülüklerine katlanmaya devam etmelerini güvence altına almak olmuştur. Finans mühendisliği ve borç geri ödeme takviminin yeniden belirlenmesi aracılığı ile faizlerin ödenmesi zorlanırken anaparanın ödenmesi ertelenmiştir. İflasın kıyısındaki ülkelere borçlarını geri ödeyememe noktasına gelmelerini geçici olarak önlemek üzere, eski borçlarının gecikmiş ödemelerini yapabilmeleri için yeni borçlar verilmiştir. (Chossudovsky, 1997:59)

Borcun arttırılması mekanizmasının bir ayağını da acil krediler oluşturmuştur. Borç stoku 10 milyar dolar olan ve uluslararası fon sağlayıcılara yılda 1 milyar dolar borç servisi yapma yükümlülüğü bulunan bir gelişmekte olan ülke örneği ele alınacak olursa, bu ülkenin ihracat gelirlerindeki düşüş nedeniyle yükümlülüklerini yerine getirememesi durumunda mal ithaline yönelik olarak ödemeler dengesi desteği biçiminde 500 milyon dolar tutarında acil kredi sağlandığında, kredinin katalizör görevi görmesi ile ihracattan elde edilen döviz gelirlerinin faiz ödemelerine ayrılması ve hükümetin ticari ve resmi kredi kurumlarına zamanında ödeme yapması mümkün olabilecektir. Bu kredi fiktiftir, çünkü IMF ya da Dünya Bankası tarafından verilen bu para resmi ya da ticari kreditorler tarafından hemen ele geçirilmiştir. Bunun yanısıra yeni kredinin anapara değil faiz ödemesine kullanılması nedeniyle bu süreç borç stokunda 500 milyon dolarlık bir artışa yol açmıştır. (Chossudovsky, 1997:62)

Dünya Bankası'nın 2003 tarihli Global Development Finance raporuna göre çevre ülkelerin artan borç yüklerini geri ödemeleri onları gelişmiş ülkelere net sermaye ihracatı yapar hale getirmiştir. (Bakırtaş ve Karbuş, 2004:94)Analizlere göre söz konusu raporlarda yer alan rakamlar göstermiştir ki, çevre ülkeler finansal küreselleşme sürecinde sermaye ithal eder konumdan , ihraç eder konuma gelmişlerdir. 1992 yılında tüm çevre ülkelerin borcu 2,066 milyon dolar iken bu rakam 1998 ve 1999 yılında önemli sıçrama göstererek, 2,427 milyon dolara çıkmış; 2000 ve 2001 yılında azalarak 2,332 milyon dolara inmiştir. Toplam net kaynak akışının çevre ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru olduğu görülmektedir. Burada özellikle gelişmiş ülkelerin resmi kalkınma yardımlarındaki azalmanın payı büyüktür. Çevre ülkelere gelen net borç akımlarına bakıldığında ise 1995 yılında 151.8 milyar dolar borç akımı gerçekleşmişken, bu rakamın 1999 yılında 13.9 milyar dolara, 2000 yılında -1 milyar dolara düşmüş olduğu yani net olarak çevre ülkelerden merkez ülkelere borç akımı bağlamında 1 milyar dolar gittiği görülmektedir. Rakam 2002 yılında ise 7.2 milyar dolara yükselmiştir. Kısa vadeli borç akımlarına bakıldığında ise, 1995 yılında 58.9 milyar dolar kısa vadeli borç

akımı oluşmuşken; 1998 yılında -64.2, 1999 yılında -21.4, 2002 yılında da -16.2 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Rakamlar sermaye ithal eder durumdan ihraç eder duruma dönüşümü göstermektedir. (Bakırtaş ve Karbuz, 2004:101)

Özetle, gelişmekte olan ülkelere kalkınmanın finansmanı amacıyla yönlendirilen uluslararası fonlar, üretim yapılarını geliştirmeleri yönünde kullanılmamıştır. Zamanla uluslararası kurumlar fon alışverişinin devamlılığını sağlamak üzere fakat fon sağlayıcıların çıkarlarını koruyacak şekilde ülkelere yönlendirmelerde bulunmaya başlamıştır. Bunu için kredi koşullarındaki ayarlamalardan faydalanılmıştır. Bunun sonucu olarak çevre ülkeler giderek daha bağımlı ve daha borçlu hale gelmiştir. Böylece dış borcun dünya ülkeleri üzerindeki ilk ve en önemli iktisadi sonucu olan borç stokunun sürekli arttırılması ve bu şekilde çevre ülkelerin sermaye ithal eder durumdan ihraç eder duruma getirilmesi mekanizması açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

1.3.2. ÇEVRE ÜLKELERİN ULUSAL DENETİM KAYBI

1.3.2.1. MAKRO EKONOMİK DENGELERE ETKİSİ

IMF ve Dünya Bankası istikrar önlemleri hem bütçe açığı hem de ödemeler dengesini hedef almaktadır. Dünya Bankası'na göre bu "makro ekonomik politikayı doğru yola sokmayı" gerektirir: Bütçe açığını küçük tutmak enflasyonu kontrol etmeye yarar ve ödemeler dengesi sorunlarını önler. Gerçekçi bir döviz kurunu korumak ise uluslararası rekabet gücünü arttırır. Bu gerekçelerle IMF, Anlaşma Maddelerinin VIII. Maddesi çerçevesinde, IMF onayı olmadan birden fazla döviz kuru uygulaması ya da döviz kontrolleri yapılmasını önlemektedir. (Chossudovsky, 1997:66)

Genellikle yapısal uyum kredilerinin ön koşulu olan devalüasyon ise ani ve beklenmedik fiyat artışları ile sonuçlanmaktadır ve gerçek gelirlerde ciddi azalmaya, aynı zamanda paranın nominal değeri cinsinden ifade edilen emek maliyetlerinin değerinin düşmesine yol açacaktır. Devlet harcamalarının da dolar cinsinden değerini düşürerek devlet gelirlerinin dış borçların geri ödenmesi için serbest kalmasını kolaylaştıracaktır. Devalüasyon yurtiçi fiyatlarını dünya piyasasında geçerli olacak düzeye gelecek şekilde yeniden ayarlanmasına yol açmaktadır. Pek çok malı ve üretimde kullanılan çoğu girdi ve hammaddenin yurtiçi fiyatlarında ani fiyat artışları meydana gelecektir ki, bu durumda para

politikasından bağımsız olarak yurtiçi fiyatlar dünya piyasasındaki düzeylere göre ayarlanmış olmaktadır. Devalüasyonu izleyen dönemde enflasyon artışını önlemek gerekçesi ile para arzına yönelik katı sınırlamalar getirilmektedir, bu durum ise hükümeti gerçek harcamaları kısımaya, gerçek ücretleri düşürmeye ve devlet memurlarını azaltmaya yönlendirecektir.

Merkez Bankası'nın hükümetten bağımsız hale getirilmesi yolundaki yönlendirmeler sonucunda hükümetin Merkez Bankası tarafından para arzı yoluyla kamu harcamalarının finanse etmesi ve kredi sağlaması önlenmektedir. İç kaynaklarını ulusal bir para politikası uygulayarak harekete geçirme olanağını bulamayan ülkeler uluslararası finansman kaynaklarına giderek daha bağımlı hale gelecek ve bunun bir ek sonucu olarak da dış borç düzeyi yükselecektir. Sonuçların tekrar nedene dönüştüğü bir mekanizma ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Buraya kadar sözü edilen kredi koşullarının dışında ülkelerin kredi kuruluşları tarafından yönlendirildiği diğer unsurlar ise yapısal reformlar olacaktır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile ülkeye yabancı sermaye girişinin sağlanması öngörülmüşken, ülkedeki yabancı şirket kazançlarının dışarı çıkması kolaylaştırılmış olacaktır. Bu yolla aynı zamanda kıyı bankalarına yatırılmış olan kara paranın tekrar sisteme dönmesi ve böylece dış borç servisine yönlendirilmesi mümkün hale getirilmektedir. (Chossudovsky, 1997:78)

Devlet gelirlerini arttırmak ve harcama tasarrufu sağlamak amacıyla özelleştirme yapılması sağlanmaktadır. Ülkelerin özelleştirmeye yönlendirilmesi sonucunda, hem pek çok ülkenin aynı zamanda kamu yatırımlarını satışa çıkarması nedeniyle beklenen gelir elde edilememekte, hem de çok sayıda kamu yatırımı bazen sadece borç yükümlülüklerine denk gelecek tutarlar karşılığında uluslararası sermayenin kontrolüne geçmektedir. Vergi reformu adı altında devlet gelirlerini arttırmak amacı ile dolaylı vergiler artırılırken, düşük gelir seviyeli halkın gerçek gelirinin olumsuz etkilenmesi söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan da yerli üreticiler vergi öderken dolaysız yabancı yatırımları çekmek amacıyla ortak girişimler ve yabancı sermaye için vergi muafiyetleri uygulanmaktadır. Bankacılık reformu adı altında kamu bankalarının kredi imkanları kısıtlanırken mali sektör serbestleştirilmektedir. Faizlerin yüksek ve oynak olması kaçınılmazlaşırken, reel sektörü besleyecek kredi mekanizması da ortadan kalkmaktadır. (Chossudovsky, 1997:74)

Ülke ekonomisinde yaşanan bu gelişmelerin yanısıra daha geniş bir bakış açısı ile bakılarak dış borçların büyümeye etkisi incelenebilir. Gelişmekte olan doksanüç ülkenin 1969-1998 verileri ile yapılan bir çalışmada, Dış Borç / İhracat oranının %160-170 seviyelerine ulaşmasından itibaren dış borcun büyümeye negatif etkide bulunmaya başladığı tespit edilmiştir. (Pattilo vd,2002:5) Başka bir çalışmada ise dış borcun büyümeyi hızlandıran etkide bulunduğu kabul edilmekle birlikte, büyümenin tek yolu olmadığı örneklerle vurgulanmıştır. (Leung,2003:167) Özetle, dış borçluluk ve bunun dolaylı etkilerinin, gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızı ve diğer makroekonomik göstergeleri üzerinde her zaman olumlu sonuçlar doğuramamakta olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.3.2.2. EMEK PİYASASINA ETKİSİ

Ücret artışı taleplerinin enflasyonist etkisi gerekçesi ile de emek piyasasının serbestleştirilmesi, toplu sözleşmelerdeki geçim harcamalarına bağlı ücret ayarlaması öngören maddelerinin iptali ve asgari ücret yasalarının aşama aşama ortadan kaldırılması söz konusu olmaktadır. Özetle, dış borçluluk ve dolaylı etkilerinin emek piyasalarında meydana getirdiği değişikliklerin, diğer üretim faktörlerinin lehine ancak beşeri faktörün aleyhine olduğu belirlenmektedir.

1.3.2.3. DEVLETİN SOSYAL GÖREVLERİNE ETKİSİ

Başlangıçta uluslararası finans kurumları müdahalelerini devlet gelirlerini borç servisi için serbest bırakmak amacıyla bütçe açığı konusunda genel bir hedef koymakla sınırlı tutarken, 1980'lerin sonlarından itibaren Dünya Bankası kamu harcamalarının yapısını Kamu Harcamaları Değerlendirmesi aracılığı ile yakından izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede her bir bakanlığın harcamaları Bretton Woods kuruluşlarının denetimi altına girmiştir. Bunun en çarpıcı sonucu ise tasarruf önlemleri ile eğitim ve sağlık hizmetlerindeki çöküş olarak gerçekleşmektedir. Bütçe açıklarındaki giderek daraltılan hedef uygulamaları devlet gelirlerinin dış borç faiz ödemelerine yönlendirirken, devlet programlarının çökmesine neden olmaktadır.

Bütçe hedefleri kamu yatırımlarını da durma noktasına getirmektedir.Dünya Bankası'nın teknik yardımları ile hazırlanan "Kamu Yatırım Programı" çerçevesinde, hangi tür alt yapı yatırımlarının finanse edilip hangilerinin edilmeyeceği kredi verenler tarafından

kararlařtırılmaktadır. Bu da gerekli ekonomik ve toplumsal alt yapı sektörlerinde sermaye oluřumunu ciddi řekilde sınırlandırmıř olmaktadır. Bu projelerin gerçekleřtirilmesi ise, yerel emeđi kullanması ve çok dūřuk ücretlerle uygulamayı gerçekleřtirmesi mūmkūn olan yerel řirketler tarafından ūstlenilebilecekken, bunlar teklif sūreci dıřında tutulmakta ve projeler uluslararası kuruluřlar tarafından yūrūtūlmektedir. Būylece alt yapı projeleri için verilen kredilerin būyūk bōlūmū çokuluslu mūteahhitler tarafından yeniden çevrime sokulmaktadır. Bunun da yanı sıra sōz konusu projeler ayrıcalıklı faiz oranları ve geniřletilmiř geri ödeme sūreleri bulunan kredilerle sađlanmasına karřın gerçek maliyetler son derece yūksektir. (Chossudovsky, 1997:71)

Ŗzetle, dış borçları bulunan gelişmekte olan ūlkeler, uluslararası kurumların yōnlendirmesi ile, kaynaklarını öncelikli olarak faiz Ŗdemelerine ayırmakta, bunun sonucu olarak sosyal gōrevlerinde zayıflamaktadır. Diđer yandan yatırımların da bu kurumlarca planlanması ve çokuluslu şirketlerce gerçekleştirilmesinin sağlanması, yurtiçi ūreticileri hareketsiz kılarken, sağlanan fonların tekrar yurtdışına aktarılmasına neden olmaktadır.

1.3.2.4. YERLİ ŪRETİMİN DESTEKLENMESİNE ETKİSİ

Fiyat liberalizasyonu gerekçesiyle subvansiyonlar kaldırılırken, pek çok ūrūnūn ve petrol ūrūnlerinin fiyatları yūkseltilmektedir. Bu durum yerli sanayiinin maliyet yapısını olumsuz etkilemekte, mal ithalatının serbestleřtirilmesi ile birleřince de yerli ūreticileri kendi pazarlarından kopartabilmektedir. Ayrıca, ticaret liberalizasyonu adıyla ihracata kōstek olduđu Ŗne sūrūlen gūmrūk tarifelerinin kaldırılması sađlanmakta, bu da iç pazara yōnelik çalıřan yerli ūretim ōkūřūne neden olmaktadır. Devletin sosyal gōrevlerine etkisi bahsinde sōzū edildiđi ūzere, būyūk kamu yatırımlarının uluslararası řirketlerce gerçekleřtirilmesi de yerli ūretim ūzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ŗzetle, dıř borçluluk ve dolaylı etkilerinin, yerli ūretilimi uluslararası rekabet ortamında korumasız bırakmak yoluyla olumsuz etkilemekte olduđu gōrūlmektedir.

İKİNCİ KISIM

TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA SÜRECİ

2.1. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNİN GELİŞİMİ

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar önemli boyutta dış borçlanmaya başvurmamış, 1930'lardaki ilk büyük sanayileşme atılımını iç kaynaklarıyla finanse etmiştir. 1950'den sonra ise "dış kaynaklara dayalı gelişme" politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde hızla yükselen dış borçların yanısıra, yükselen enflasyon ve dünya konjonktüründe ihracat mallarımızın aleyhine yaşanan gelişmeler nedeniyle dış borçlar ödenemez duruma gelmiştir. 1958 Yılında alınan istikrar kararları ile ilk önemli borç erteleme gerçekleştirilmiştir. (Ongun, 2001:343) Takip eden Planlı dönemde dış borçlar OECD ülkelerince oluşturulan Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu aracılığı ile alınmıştır. 1973 Yılı sonunda petrol fiyatlarında yaşanan önemli artışlar, Türkiye'nin ithalat giderlerinde önemli büyümelere neden olmuştur. Bu durum karşısında ihracat gelirlerini arttıracak ve petrol tasarrufu sağlayacak önlemlerin alınması ve büyüme hedeflerinin revize edilmesi gibi yapısal değişikliklerin yapılması yerine, önce döviz rezervlerinin eritilmesi daha sonra da uluslararası özel finansla piyasalardan borç alınması yoluna gidilmiştir. Üstelik bu borçların özellikleri, kısa vadeli, yüksek faizli ve devlet garantili olmalarıdır. Bu sürecin sonunda 1978-1979 döneminde bir kez daha borç erteleme söz konusu olmuştur. (Balkan, 2001:343)

1980'li yıllar boyunca dış borçlar hem miktar hem de GSMH'ya oran olarak artış göstermiştir. (Ongun, 2001:344) 1989 sonrası dönemde ise sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, kamu açıklarının getirdiği yüksek iç borçlanma gereği nedeniyle artan faiz ortamında, faiz arbitrajını gündeme getirmiş ve dış borçlar, özellikle kısa vadeli ve özel dış borçlanma şeklinde önemli artış göstermiştir.

Türkiye'de dış borçlanmanın seyri analiz edilecek olduğunda karşılaşılan bazı teknik detaylar bulunmaktadır. Bunlardan ilki istatistikî verilerinde 1996 sonrası yapılan değişikliğin veri setine yansımış olmasıdır. Bu nedenle 1997'de başlanan "Dış Finansman Bilgi Sistemi" bundan önceki verilerden farklı bazı bilgileri de içermektedir. Bu farklar yeni seride kapsam içine alınmış olan, ABD hükümetinden alınan askeri yardım borçları, yurtdışından sağlanan

TL cinsinden borçlar, Dünya Bankası, İslam Kalkınma Bankası ve Avrupa Yatırım Bankası'ndan sağlanan fonların bu kurumlarca kullanılan kurla hesaplanan değeri, konvertible olmayan döviz cinsinden borçlarda uluslararası piyasaların çapraz kurları ile hesaplanan değeri ve faiz projeksiyonlarında uluslararası piyasalarda kullanılan güncel cari değişken faiz oranlarının dikkate alındığı değerlerden oluşmaktadır.

Bunun yanısıra Türkiye'de kullanılan dış borç istatistiklerinin dikkate alınmaya değer bir özelliği de genelde bir ülkenin dış borcu denildiğinde kastedilmekte olan kamu borcunun yanısıra özel kesim borcunu da içermekte olduğudur. Ancak içerilen bu özel kesim borcu yalnızca bazı vergi avantajlarından yararlanmak üzere devletin borç kütüğüne kaydedtirilmiş olan özel kesim borçlarıdır. Sermaye hareketlerinin serbest olduğu ve dünya piyasaları ile bütünleşmiş olan ekonomik ortamda hergün gerçekleşmekte olan dış kredi işlemleri çoğunlukla dış borç rakamlarına yansımamaktadır. Bu durumun tam karşıtı olmak üzere bazı yerli kuruluşların yurtdışında tuttıkları fonlar kredi olarak yurtiçine girmiş gözükmekte ve bunlar dış borç rakamları içinde yer alabilmektedirler. Diğer yandan, Almanya'da yaşayan yurttaşların Dresdner Bank'ta açtırdıkları döviz tevdiat hesapları bakiyesi de borç toplamına eklenmektedir. Tüm bunlar gerçek borç rakamlarının tespitini güçleştirmektedir. (Ongun, 2001:350)

2.1.1. 1980 SONRASI DIŞ BORÇLANMANIN ANALİZİ

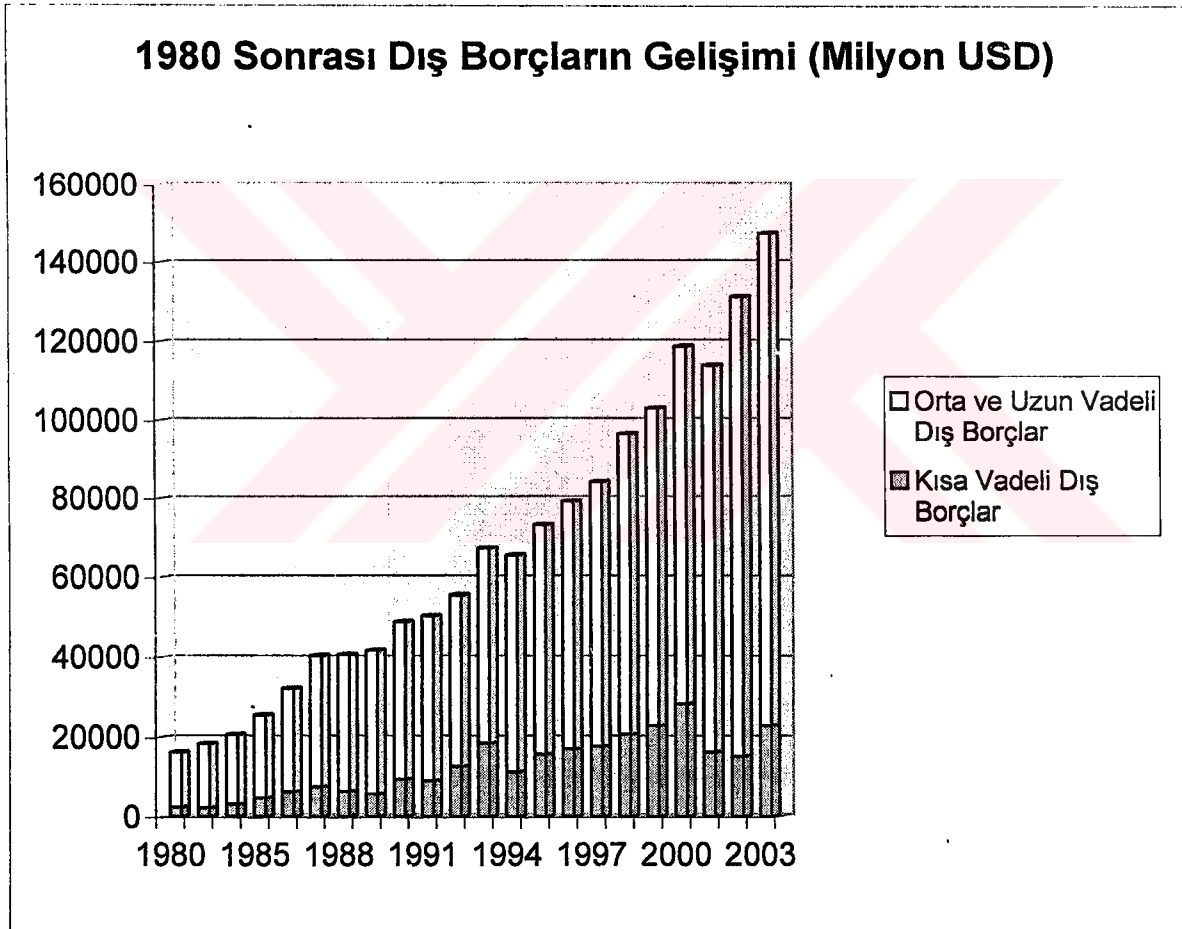
2.1.1.1. DIŞ BORÇ STOK MİKTARI VE GSMH'YA ORANLARININ GELİŞİMİ

1980'li yıllar boyunca dış borçlar hem miktar hem de GSMH'ya oran olarak artış göstermiştir. 24 Ocak kararlarını alındığı 1980 yılında Türkiye'nin dış borç stok miktarı 16.2 milyar dolar ve dış borçların GSMH'ya oranı %35.7 iken, 1987 sonunda bu rakamlar 40.4 milyar dolar ve %46.1'e ulaşmış bulunmaktadır. Bunda, dönemin ikinci yarısında değer kaybına uğrayan dolar nedeniyle diğer borçların karşılığının yükselmiş olmasının da etkisi bulunmaktadır. 1985-1990 dönemindeki dış borç miktar artışının %36'sının çapraz döviz kurlarındaki değişmelerden kaynaklanmış olduğu tespit edilmektedir. (Ongun, 2001:344)

1990'lara gelindiğinde ise sermaye hareketlerinin serbestleşmesini takiben döviz kuru ile mal ve hizmet ticareti arasındaki bağ kopmuş ve bunun sonucu olarak cari işlemler dengesindeki açıklar, TL'nin dış değerinin düşmesini yani yabancı paralar karşısında değer

kazanmasını gerektirmiştir. Bu da Türkiye'ye yabancı sermayenin ithal edilip, dönem boyunca TL cinsinden yüksek getirili yatırım araçlarında değerlendirilip, dönem sonunda tekrar yurt dışına aktarılmasını cazipleştirmiştir. Yatırım araçlarının sağladığı yüksek faiz getirisi ise yüksek kamu borçlarından kaynaklanan iç borç artışına dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bunun yanısıra sığ olan sermaye piyasası araçları da yabancı sermaye için cazip bir alan olmuştur. Ancak çok hareketli olan bu fonlar kitlesel çıkışlarla zaman zaman piyasa dengesini bozucu etkilerde bulunabilmişlerdir. Faiz arbitrajı ve sermaye piyasalarına yatırımların toplam etkisi 1989 sonrası dönemde dış borçların hızla artması şeklinde olmuştur.

Grafik 1: 1980 Sonrası Türkiye'de Dış Borç Stok Gelişimi



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

1990-1993 Yılları arasında toplam dış borç stokunda %37.6 oranında artış gerçekleşmiştir. Tüketimin büyümenin itici gücü olduğu dönemde ekonomik genişlemenin finansmanı dış borçlanma ile gerçekleştirilmiştir. 1994 Yılında ülke ekonomisinin krize girmesini takiben dış borçlanma olanakları son derece gerilemiştir. Alınan ek tedbirlerle kamu gelirinde artış sağlanması amaçlanmış ve kamu kesimi açıkları azaltılmıştır. Kriz nedeniyle

carî işlemler dengesini fazla vermesi sonucu dış finansman ihtiyacında meydana gelen gerileme de eklenince 1994 yılında dış borç stokunda %2.6 oranında gerileme kaydedilmiştir. (Ongun, 2001:347)

Tablo 1: Türkiye’de Dış Borç Stok Tutarlarındaki Gelişim (Milyon Dolar)

YIL	TOPLAM	KISA VADELİ	ORTA VE UZUN VADELİ	KISA VAD.BORÇ/ TOPLAM BORÇ %
1950	373	-	-	
1960	992	-	-	
1970	1,929	-	-	
1980	16,227	2,505	13,722	15.4
1983	18,385	2,281	16,104	12.4
1984	20,659	3,180	17,479	15.4
1985	25,476	4,759	20,717	18.7
1986	32,101	6,349	25,752	19.8
1987	40,428	7,623	32,805	18.9
1988	40,722	6,417	34,305	15.8
1989	41,751	5,745	36,006	13.8
1990	49,035	9,500	39,535	19.4
1991	50,489	9,117	41,372	18.1
1992	55,592	12,660	42,932	22.8
1993	67,356	18,533	48,823	27.5
1994	65,601	11,310	54,291	17.2
1995	73,278	15,701	57,577	21.4
1996	79,194	17,072	62,122	21.6
1997	84,182	17,691	66,491	21.0
1998	96,429	20,774	75,655	21.5
1999	102,992	22,921	80,071	22.3
2000	118,702	28,301	90,401	23.8
2001	113,826	16,241	97,585	14.3
2002	131,200	15,190	116,010	11.6
2003	147,264	22,922	124,342	15.6

Hazine Müsteşarlığı verilerinden derlenmiştir.

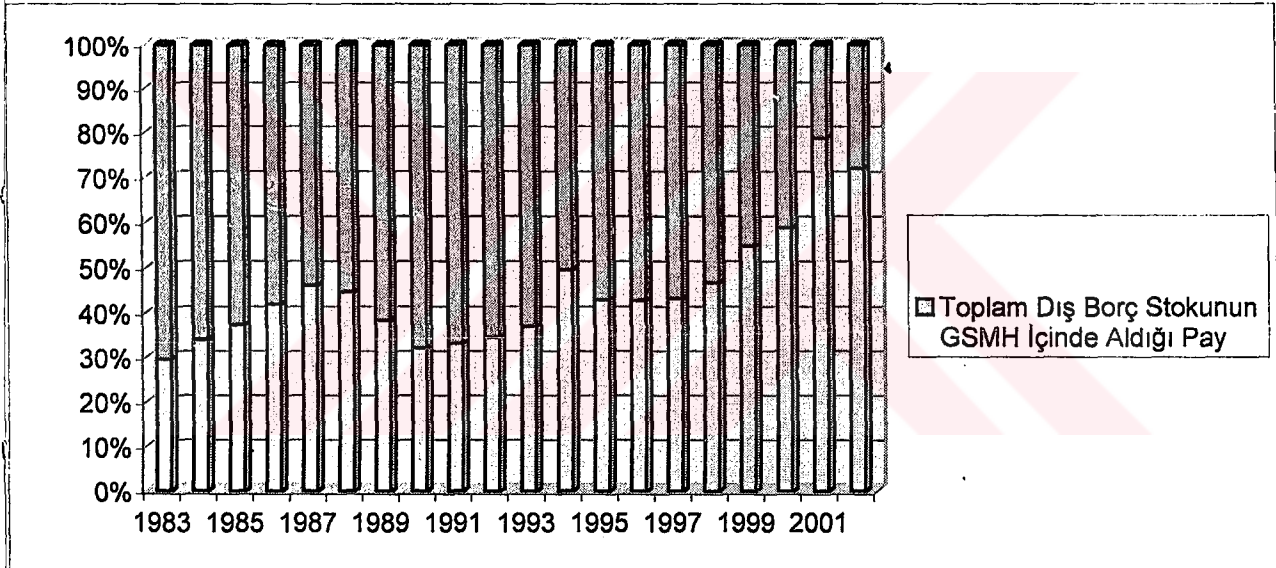
1995-1999 döneminde dış borç stok miktarları artış göstermiştir. Ancak dış borçların GSMH’ya oranı 1997’ye kadar olan dönemde gerileme kaydetmiştir. Bunda denk bütçe amacı ile dış borçların vadelerinin 1998 sonuna ertelenmiş olmasının etkisi bulunmaktadır.

(Ünsal,2004:98) 1998 sonrası dönemde dış borçların GSMH’ya oranı artmaya devam etmiştir.

Bunda etkili olan nedenlerin başında, dünyadaki gelişmeler nedeniyle ihracat olanaklarındaki gerileme gelmektedir. Bunun sonucu olarak ekonomik gelişme ve ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması için dış finansmana ihtiyaç duyulmuştur. Bunun yanısıra 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması gereği iç borçların dış borçlarla ikamesi gerçekleştirilmiş ve dış borç stoku 2000 yılında önemli ölçüde artmıştır.

2001 Yılında uygulanan kur politikasının terk edilmesi ile yaşanan devalüasyonun sonucunda oluşan ekonomik kriz, GSMH'da %9.6'ya varan azalışa neden olmuştur. Bunun sonucu olarak dış borç stoku GSMH'nin %79'u seviyesine ulaşmıştır. 2002 yılında ise dış borç stok miktarındaki artış devam etmiş ancak dış borçların GSMH'ya oranı %72.2'e gerilemiştir.

Grafik 2: Toplam Dış Borç Stokunun GSMH' ya Oranı (%)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

2003 yılında, çeyrekler itibari ile gelişmeler incelendiğinde; hem kısa vadeli hem de orta ve uzun vadeli dış borç stokundaki artış toplam borçları 147,2 Milyar dolar seviyesine getirmiştir. Gayri safi milli hasıla 239 Milyar dolar gerçekleşmiş, bu noktada toplam dış borçların GSMH' ya oranı %61 seviyesinde olmuştur. %72 olan 2002 yılı değerinin altına inmiş olmakla birlikte 2000 yılına göre hala yukarıda seyretmektedir.

2003 yıl sonu itibarıyla dış borç stoku 147 Milyar dolara yükselmiş bulunmaktadır. Bu gelişim 2002 yıl sonuna göre yaklaşık 16 Milyar dolarlık bir artışı ifade etmektedir. Yıl içinde yapılan yeni borçlanmaların 1.7 Milyar dolarlık kısmı uluslararası kuruluşlardan sağlanan orta ve uzun vadeli borç olarak gerçekleşmiştir. (Hazine, 2004a) 2004 Yılında uluslararası

piyasalarda Ocak ayında 1.5 Milyar dolar, Şubat ayında 1 Milyar EUR olmak üzere toplam 2.8 dolar tutarında tahvil ihracı gerçekleştirilmiştir. Yılın ilk iki ayında yıllık tahvil ihrac hedefi olan 5 Milyar doların yarısı gerçekleştirilmiştir. Uluslararası kurumlardan kredi kullanımı yapılmamıştır. (Hazine, 2004b)

Tablo 2: 2002 Sonundan İtibaren Üçer Aylık Dış Borç Stok Gelişimi (Milyar DOLAR)

	KISA VADELİ		ORTA VE UZUN		TOPLAM	
	DIŞ BORÇ STOKU		VADELİ			DIŞ BORÇ STOKU
	Milyar DOLAR	%	Milyar DOLAR	%		
31.12.2003	22.9	15.6	124.1	84.4	147.2	
30.09.2003	18.6	13.1	123.4	86.9	142.0	
30.06.2003	16.8	12.2	121.1	87.8	137.9	
31.03.2003	16.7	12.5	116.5	87.5	133.2	
31.12.2002	15.2	11.6	116.4	88.4	131.6	

Hazine Müsteşarlığı'na yayınlanan Basın Duyurularından derlenmiştir.

2004 Yılı gerçekleştirmelerinde, uluslararası kuruluşların detayına bakıldığında, IMF'den uygulanmakta olan program çerçevesinde 1.7 Milyar dolar kredi kullanılmış olduğu, Dünya Bankası'ndan ise program amaçlı kredi kullanımı olmadığı görülmektedir. Uluslararası sermaye piyasalarından tahvil ihracı yolu ile borçlanma yılın başında 4.5 Milyar dolar olarak öngörülmüş ancak uygun piyasa koşulları dikkate alınarak bu tutar 5.3 Milyar dolar olarak gerçekleştirilmiştir. (Hazine, 2004b)

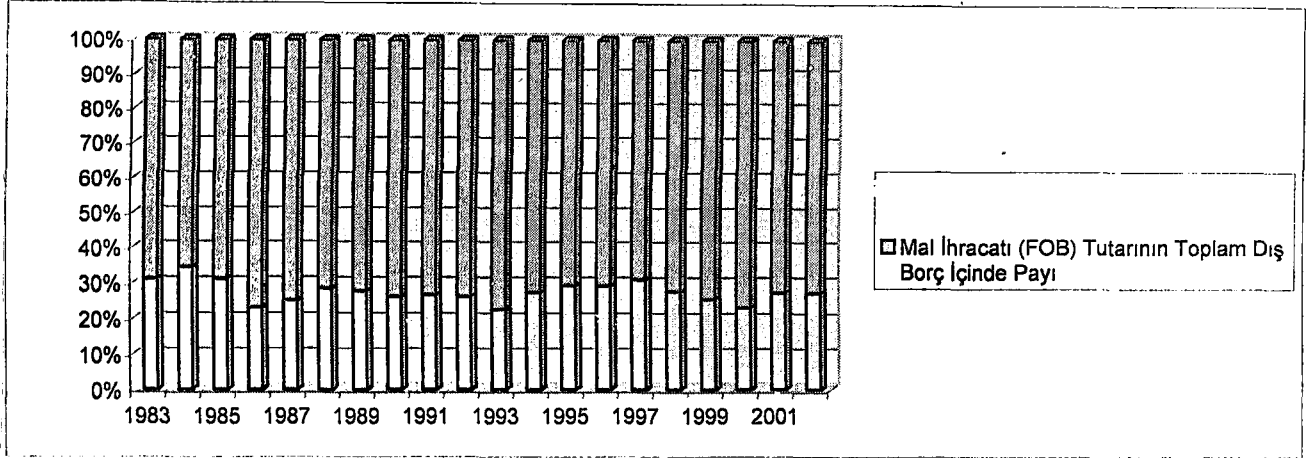
2.1.1.2. DIŞ BORÇ STOK MİKTARININ MAL İHRACATINA ORANLA GELİŞİMİ

Dış borcun geri ödenmesinde en önemli kaynak ihracat gelirleri olacaktır. İhracat gelirleri ile dış dünyadan elde edilen döviz yeterli olmazsa rezervlerden ödenmesi ya da borcun yenilenmesi söz konusu olacaktır. Bu nedenle toplam dış borcun ihracat tutarı ile, hatta reel üretimden kaynaklanan mal ihracatı tutarı ile karşılaştırılması borçluluğun gidişi hakkında fikir verebilmektedir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde mal ihracatının toplam dış borç miktarına oranı %30'ların altında seyretmektedir. Ancak toplam borcun önemli kısmı orta ve uzun vadeli ve

gelecek yıllarda ödenecektir. Bu nedenle dış borçların yıllık mal ihracat tutarlarına oranı olumsuz algılanmayabilecektir.

Grafik 3: Mal İhracatı (FOB) Tutarının Toplam Dış Borca Oranı

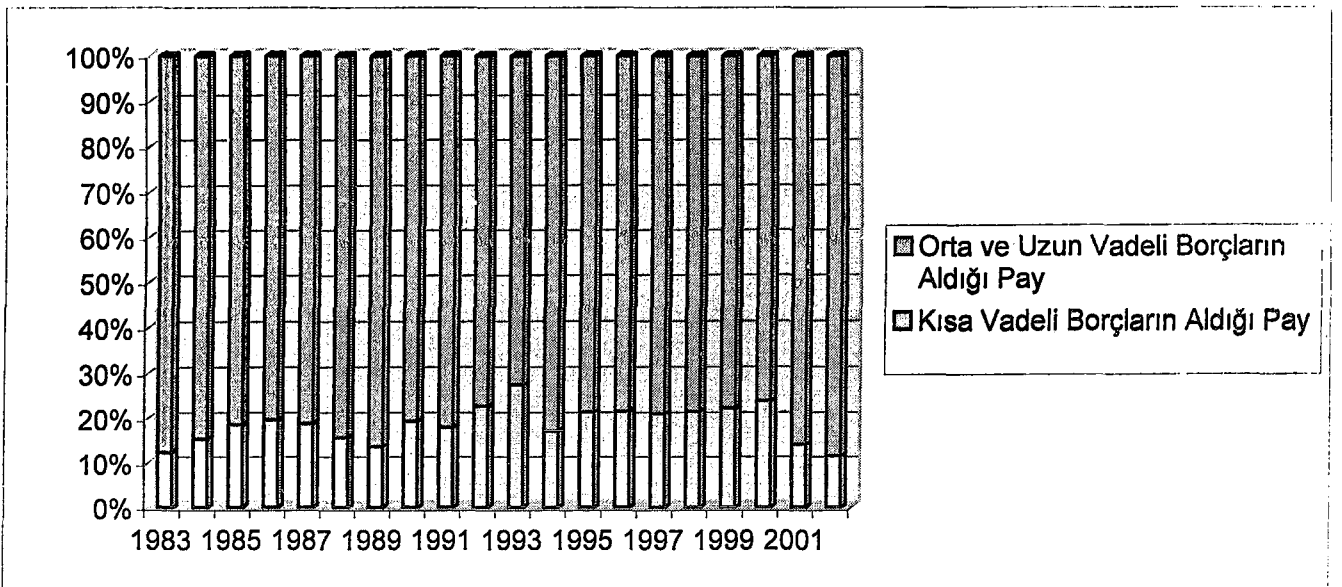


Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

2.1.1.3. DIŞ BORÇLARIN VADE YAPISINDAKİ GELİŞİM

Dış borcun vade yapısı incelendiğinde, toplam borçlardaki artışa rağmen kısa vadeli borçların toplam içindeki payının %30'ların altında seyrettiği ve son yıllarda da orta ve uzun vadeli borçlanmanın payının artmasına çalışıldığı gözlenmektedir.

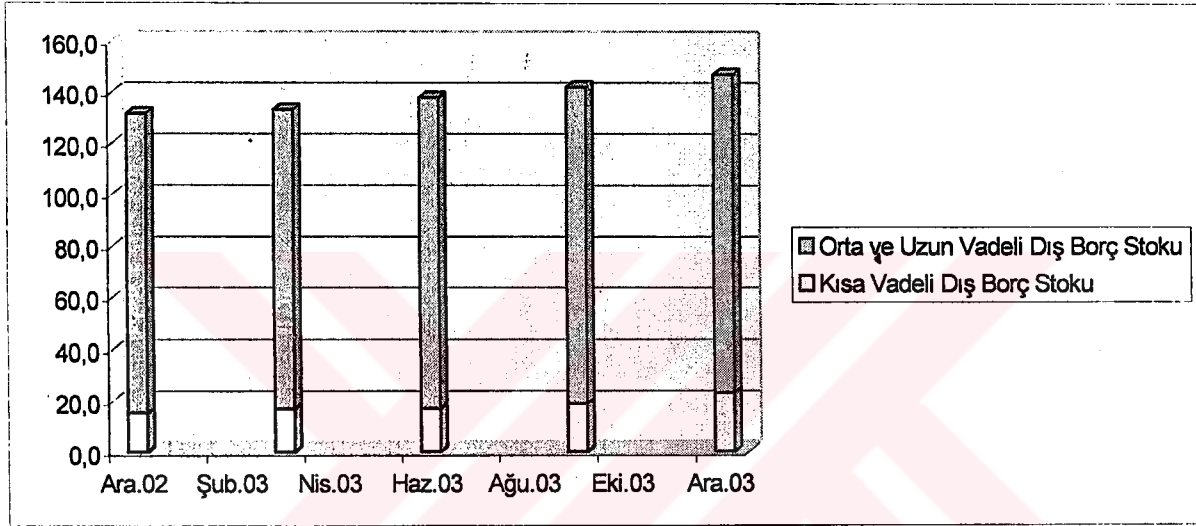
Grafik 4: Kısa Vadeli Dış Borçların Toplam İçinde Aldığı Pay (%)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

1994 Yılında kısa vadeli dış borçlar toplam dış borç stokunun %17'si iken takip eden yıllarda artış göstermiş, 2001 yılında ise %14'e gerilemiştir. Vadelerin uzun olması borçların döndürülebilir olması açısından olumlu bir durumdur. 1995 Yılından itibaren kısa vadeli borçlardaki artışın nedeni hükümet ve Merkez Bankası dışındaki birimlerin ve ticari bankaların kısa vadeli borçlarını arttırmalarıdır. 2001 Yılındaki düşüşün nedeni ise yaşanan krizin dış borçlanma maliyetlerini arttırması, bu durumun hem kamu kesimi hem de özel kesim için dış borçlanma olanaklarını daraltmasıdır. (Ünsal, 2004:99)

Grafik 5:2003 Yılı Dış Borç Stok Gelişimi (Milyar Dolar)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

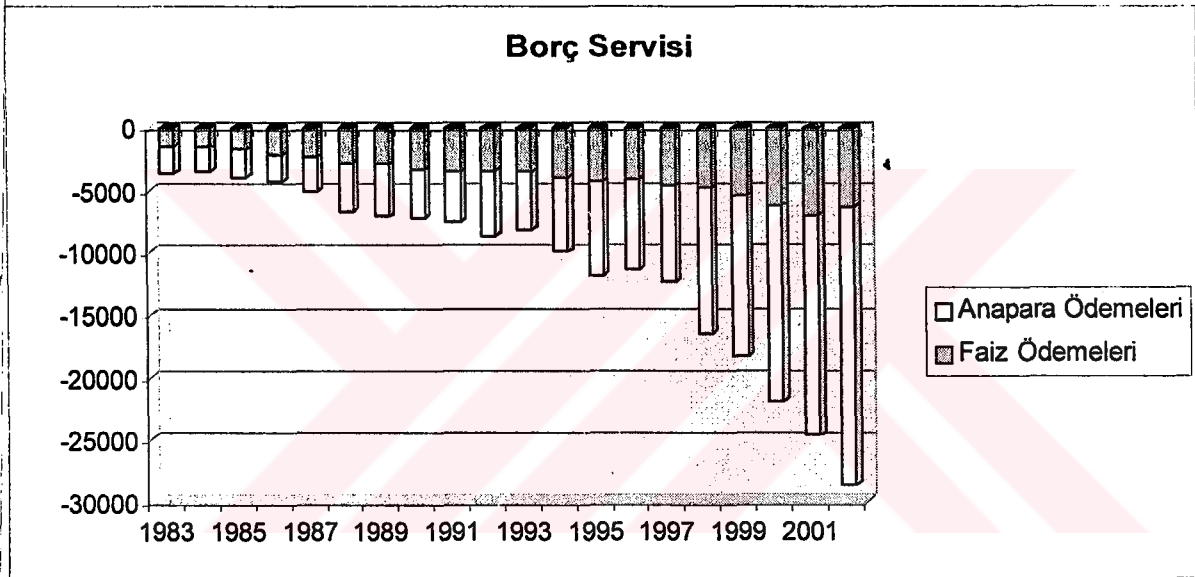
2003 Yılı içinde dış borç stokunda toplam %12'lik, orta ve uzun vadeli borçlarda %9, kısa vadeli borçlarda ise %40 artış kaydedilmiştir. Kısa vadeli borçların payı giderek artmış, 2002 sonunda %11,6 iken 2003 sonu itibari ile toplam borçların %15,6'ya ulaşmıştır. Bunun nedeni dış borçlanma imkanlarının yeniden artmış olması ve ekonomideki canlanmanın yatırım isteğini tetiklemiş olmasıdır.

2.1.1.4. DIŞ BORÇ SERVİSİNDEKİ GELİŞİM

Dış borç stoklarındaki artışa paralel olarak dış borç servisi de yıllar itibari ile artış kaydetmiştir. 1990'lı yıllarda konvertibilitenin ardından finansal küreselleşme koşullarından yararlanılarak tahvil ihracının da sürekli kullanılır hale gelmiş olduğu görülmektedir. IMF kredileri ise zaman zaman dönemsel olarak devreye girmektedir.

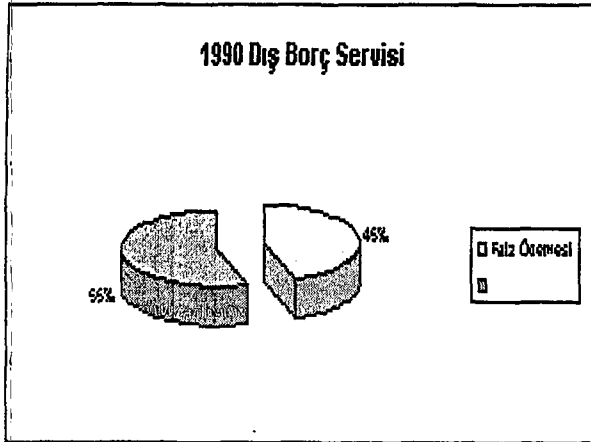
Gerçekleşen dış borç servislerinde anapara ödemelerinin payının artış gösterdiği görülmektedir. Dış borç stok miktarındaki artışın yanı sıra gerçekleşmekte olan bu gelişme, pek çok gelişmekte olan ülkede de olduğu gibi Türkiye'nin de sermaye ithal eder konumdan sermaye ihraç eder konuma geldiğini düşündürmektedir. Zira gelişmiş ülkeler de ekonomik düzenlerinde sürekli dış borç yükü taşımakta ancak servisi faiz ödemesi ağırlıklı olduğundan sermaye ihracında bulunmadan, sürekli yenilenen kredi anlaşmaları ile kendileri yabancı ülkelere finanse ettirme yolunu izlemektedirler. Türkiye'de incelenen sürecin başlangıç ve bitiş yıllarındaki dış borç servisi anapara ve faiz paylarının yakından izlenmesi gelişimi daha net sergilemektedir.

Grafik 6: Gerçekleştirilen Dış Borç Servisleri ve İçindeki Faiz Ödemesi Payları

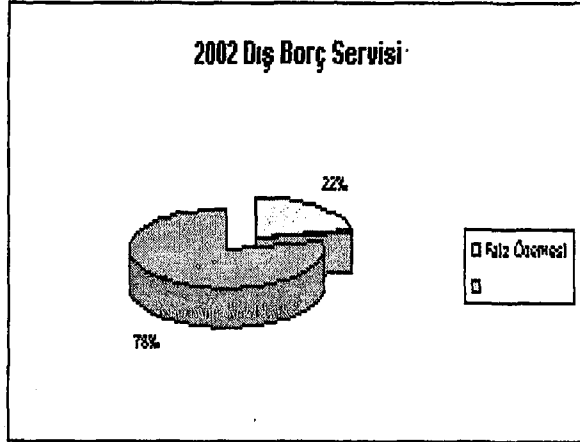


Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Türkiye'nin yıllar itibariyle gerçekleştirmiş olduğu dış borç servis tutarları incelendiğinde, 1990 yılında toplam dış borç servisinin %55'i anapara ödemelerinden oluşmakta iken, bu payın 2002 yılına gelindiğinde %78'e ulaşmış olduğu görülmektedir. Artan dış borç miktarı ile birlikte dış borç servisi içindeki anapara ödemelerinin payının da artmakta olduğu izlenmektedir.

Grafik 7: 1990 Dış Borç Servisi

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 8: 2002 Dış Borç Servisi

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Hazine Müsteşarlığı'na hazırlanan 1990 sonrası net transfer tutarlarına ilişkin tablo, konuyu aydınlatmak açısından dikkat çekicidir. 1993 dışındaki incelenen tüm yıllarda negatif transfer gerçekleşmiş, Türkiye kaynaklarını dış dünyaya aktarmıştır. 1993 Yılı dışındaki tüm yıllarda negatif olan net transfer miktarları özellikle 1994 kriz dönemi ve takip eden iki yıl boyunca en yüksek değerine ulaşarak 5 milyar dolar seviyelerine varmıştır. 1997 Yılındaki düşük gerçekleşmeyi, 1997 ve 1998'de tekrar 5 milyar dolar ve üstü seviyelerde kaynak transferi takip etmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise tutarın gerilemiş olduğu ve 1 milyar dolar seviyelerinde olmakla beraber hala negatif yönlü olduğu tespit edilmektedir. 2003 Yılında yurtdışına aktarılan net kaynak transferi tekrar artış göstererek üçüncü çeyreğin sonunda yaklaşık 3 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir.

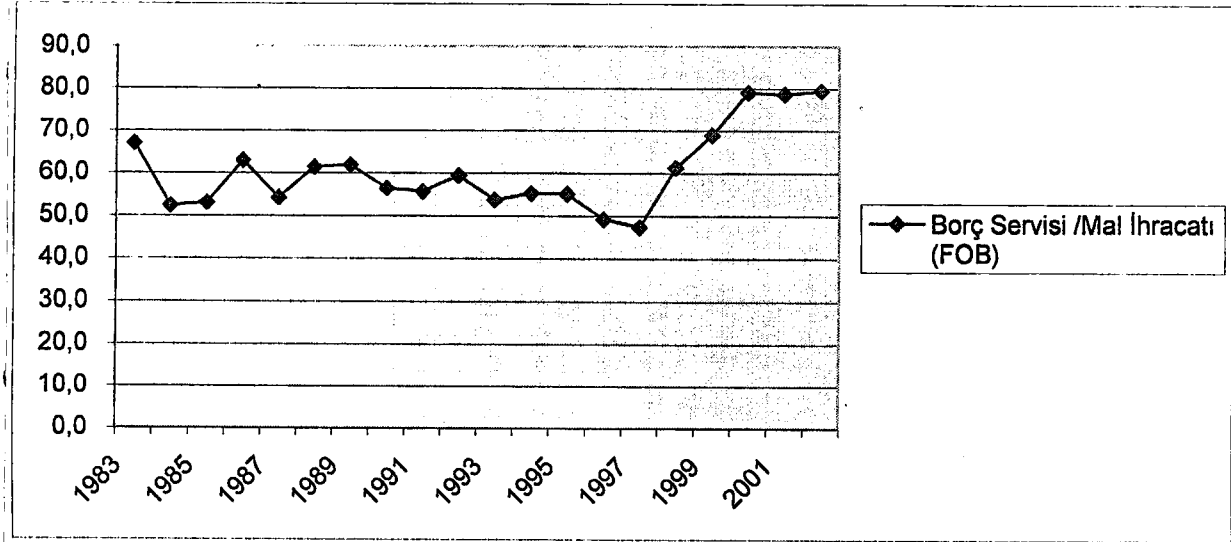
Tablo 3: Net Sermaye Transferi (Milyon Dolar)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Yıl içi kredi kullanımı	5,976	7,123	9,207	5,291	6,293	6,048
Yıl içi geri ödeme	7,551	8,511	8,227	9,993	11,897	11,418
Anapara	4,121	5,294	4,653	6,070	7,594	7,218
Faiz	3,430	3,217	3,574	3,923	4,303	4,200
Net Transfer	-1,575	-1,388	980	-4,702	-5,604	-5,370

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003/3Q
Yıl içi kredi kullanımı	9,905	11,505	11,842	20,898	23,931	27,612	11,347
Yıl içi geri ödeme	12,418	16,513	18,316	21,937	24,623	28,638	14,113
Anapara	7,830	11,690	12,866	15,638	17,489	22,236	15,165
Faiz	4,588	4,823	5,450	6,299	7,134	6,402	5,274
Net Transfer	-2,513	-5,008	-6,474	-1,039	-692	-1,026	-2,766

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafik 9: Borç Servisi Tutarının Mal İhracatı (FOB) na Oranı (%)



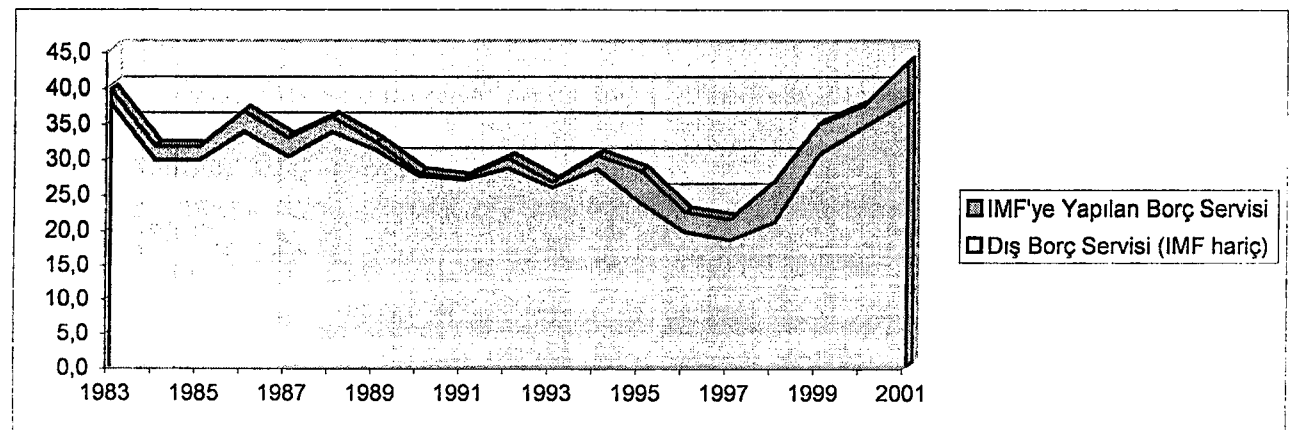
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Faiz ödemelerinin mal ihracatına oranı 1980'li yıllar %25'ler, 1990 sonrasında ise %20'ler seviyesinde seyretmektedir. Borçlanma olanaklarının artması ve ihracattaki gelişmeler bu durumda etkili olmaktadır.

Diğer yandan, cari işlem gelirlerinin %10 ve üstünde seyreden oranlardaki kısmı her yıl dış borç faiz ödemelerine aktarılmak zorunda kalınmaktadır.

Cari işlem gelirlerinin borç servisine aktarılan kısmı son yıllarda önemli artış kaydederek %45 seviyelerine yaklaşmaktadır. IMF' ye borçlarımızdan kaynaklanan borç servisi de artış sergilemiş olup, 1998'den itibaren cari işlem gelirlerinin %5'lik kısmını teşkil etmektedir.

Grafik 10: Dış Borç Servisinin Cari Gelirlere Oranı (%)

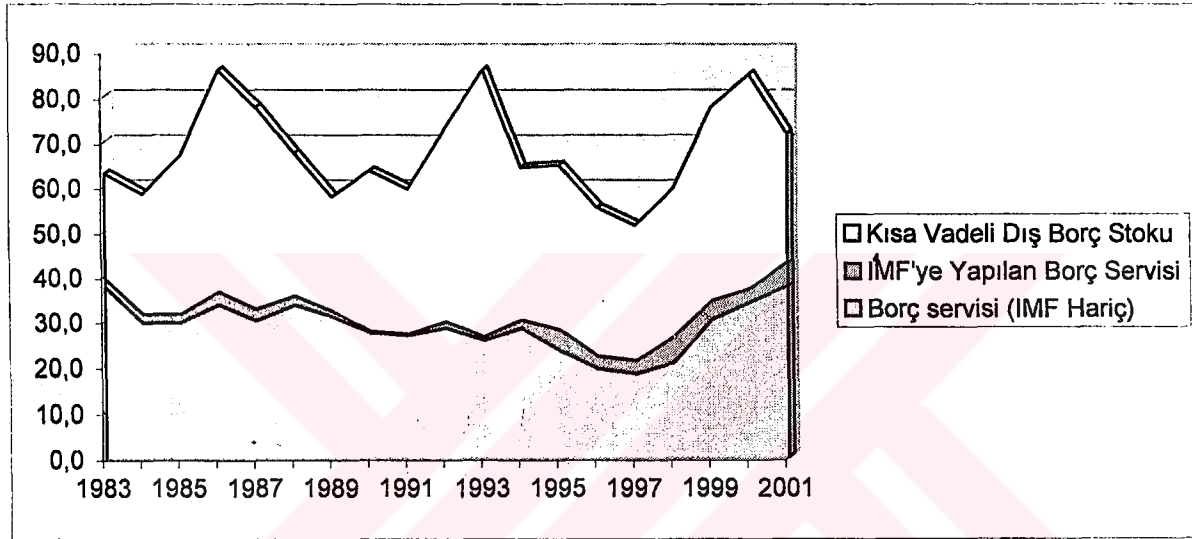


Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Aynı yaklaşıma kısa vadeli dış borç stoku da ilave edilerek cari gelirler içinden aldığı paya bakıldığında, bu kez % 80'ler seviyelerine çıktığı görülmektedir.

2002 yılında dış borç servisi için cari işlem gelirlerinin %47'sinin, kısa vadeli borçlar da ilave edildiğinde %72'sinin aktarılmış olduğu dikkati çekmektedir. Bu gerçekleştirmeler 2001 rakamlarına göre artış kaydetmiştir.

Grafik 11:Dış Borç Servisi ve Kısa Vadeli Dış Borçların Cari Gelirlere Oranı (%)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Son yıllardaki dış borç servisi gelişmelerine yakından bakıldığında; 2003 yılında yaklaşık 27.7 Milyar dolar olarak gerçekleşen dış borç servisinin yaklaşık 21 Milyar doları anapara, 7 Milyar doları da faiz ödemesinden oluştuğu görülmektedir. (Hazine, 2004a)

Borç servisinin mal ihracatına oranı ise; 1990'ların ilk yarısında %50 seviyelerine gerilemişken, 1998'den itibaren hızla artarak %80'lere kadar yükselmiştir. Bu durum üretimden sağlanan yıllık ihracat gelirimizin tamamına yakın kısmını o yılki dış borç anapara ve faiz ödemelerine aktarmakta olduğumuzu göstermektedir.

2004 Yılı'nın ilk üç aylık döneminde; 6.5 Katrilyon TL (yaklaşık 4.5 Milyon dolar) dış borç servisi gerçekleştirilmiştir. Bunun 4.7 Katrilyon TL'si anapara, 1.8 Katrilyon TL'si faizden oluşmuştur.

Tablo 4: Gerçekleştirilen Dış Borç Servis Tutarları (Milyon Dolar/Altın)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
BORÇ SERVİSİ	-3,832	-3,730	-4,216	-4,685	-5,517	-7,158	-7,182	-7,302	-7,561	-8,733
FAİZ	-1,511	-1,586	-1,753	-2,134	-2,387	-2,799	-2,907	-3,264	-3,440	-3,439
ANAPARA	-2,136	-1,907	-2,208	-2,173	-2,687	-3,927	-4,275	-4,038	-4,121	-5,294
TAHVİL GERİ ÖDEMESİ	0	0	0	0	0	0	0	0	-25	0
IMF	-185	-237	-255	-378	-443	-432	-252	-53	0	0

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
BORÇ SERVİSİ	-8,227	-9,993	-11,897	-11,418	-12,418	-16,513	-18,316	-21,937	-24,623	-28,638
FAİZ	-3,574	-3,923	-4,303	-4,200	-4,588	-4,823	-5,450	-6,299	-7,134	-6,400
ANAPARA	-4,653	-6,070	-7,594	-7,218	-7,830	-11,690	-12,866	-15,638	-17,489	-22,236
TAHVİL GERİ ÖDEMESİ	-38	-310	-1,502	-1,313	-1,545	-2,967	-1,878	-1,397	-2,049	-2,257
IMF	0	0	0	0	-28	-231	-286	-88	-1.087	-6,138

Hazine Müsteşarlığı ve TC Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Tablo 5: Dış Borç Göstergeleri

DIŞ BORÇ GÖSTERGELERİ	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
TOPLAM BORÇ / GSMH (%)	29.6	34.0	37.4	42.0	46.1	44.8	38.4	32.2	33.2	34.6
KISA VADELİ BORÇ / TOPLAM BORÇ (%)	12.4	15.4	18.7	19.8	18.9	15.8	13.8	19.4	18.1	22.8
KISA VADELİ BORÇ / ORTA ve UZUN VAD. BORÇ (%)	14.2	18.2	23.0	24.7	23.2	18.7	16.0	24.0	22.0	29.5
MAL İHRACATI (FOB) / TOPLAM BORÇ (%)	31.2	34.5	31.2	23.2	25.2	28.6	27.8	26.4	26.9	26.5
FAİZ ÖDEMELERİ / MAL İHRACATI (FOB) (%)	26.4	22.2	22.0	28.6	23.4	24.0	25.0	25.2	25.3	23.4
FAİZ ÖDEMELERİ / TOP. CARI İŞL. GELİRLERİ (%)	15.5	13.4	13.1	16.6	14.1	13.9	13.0	12.3	12.3	11.7
BORÇ SERVİSİ / MAL İHRACATI (FOB) (%)	66.9	52.3	53.0	62.8	54.1	61.4	61.8	56.3	55.6	59.3
BORÇ SERVİSİ (IMF Hariç) / TOP. CARI İŞL. GELİRLERİ (%)	37.5	29.5	29.5	33.5	30.0	33.4	30.8	27.2	26.7	28.3
BORÇ SERVİSİ / TOP. CARI İŞL. GELİRLERİ (%)	39.4	31.5	31.4	36.4	32.6	35.6	32.0	27.6	26.9	29.8
(BORÇ SERVİSİ+ KISA VAD. BORÇ) /										
TOPLAM CARI İŞL. GEL. (%)	62.9	58.3	66.9	85.8	77.6	67.4	57.7	63.5	59.4	72.9

DIŞ BORÇ GÖSTERGELERİ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
TOPLAM BORÇ / GSMH (%)	37.0	49.6	43.1	42.9	43.3	46.8	54.9	59.0	79.0	72.2
KISA VADELİ BORÇ / TOPLAM BORÇ (%)	27.5	17.2	21.4	21.6	21.0	21.5	22.3	23.8	14.3	11.6
KISA VADELİ BORÇ / ORTA ve UZUN VAD. BORÇ (%)	38.0	20.8	27.3	27.5	26.6	27.5	28.6	31.3	16.6	13.1
MAL İHRACATI (FOB) / TOPLAM BORÇ (%)	22.8	27.6	29.5	29.3	31.2	28.0	25.8	23.4	27.5	27.5
FAİZ ÖDEMELERİ / MAL İHRACATI (FOB) (%)	23.3	21.7	19.9	18.1	17.5	17.9	20.5	22.7	22.8	17.7
FAİZ ÖDEMELERİ / TOP. CARI İŞL. GELİRLERİ (%)	11.5	11.8	10.1	8.2	7.8	7.7	10.3	10.6	12.5	10.5
BORÇ SERVİSİ / MAL İHRACATI (FOB) (%)	53.6	55.2	55.0	49.2	47.3	61.2	68.9	79.0	78.6	79.4
BORÇ SERVİSİ (IMF Hariç) / TOP. CARI İŞL. GELİRLERİ (%)	25.6	28.2	23.4	19.4	18.3	20.8	30.3	34.1	37.8	
BORÇ SERVİSİ / TOP. CARI İŞL. GELİRLERİ (%)	26.4	30.1	28.0	22.2	21.2	26.4	34.4	37.1	43.2	47.0
(BORÇ SERVİSİ+KISA VAD.BORÇ) /TOP. CARI İŞL. GEL. (%)	85.9	64.2	64.8	55.3	51.4	59.6	77.6	84.9	71.7	72.0

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Söz konusu dönemde nakit bazda 4.9 Katrilyon TL'si olarak gerçekleşen faiz dışı fazla ve 0.1 Katrilyon TL devirli ya da garantili borç geri dönüşü ile toplam 5 Katrilyon TL borçlanma dışı kaynak sağlanmıştır. 46.9 Katrilyon TL tutarındaki iç ve dış borç servisini karşılamak üzere 41.9 Katrilyon TL olarak gerçekleştirilen borçlanmanın 3.5 Katrilyon TL tutarı dış borç alınarak sağlanmıştır.

2.1.1.5. DIŞ BORÇLARIN BORÇLULARA AÇISINDAN GELİŞİMİ

Öncelikle kısa vadeli borçlar incelendiğinde, 1996 yılına kadar sadece Merkez Bankası'nın borçları olduğu görülmekte iken, 1996 yılından itibaren ticari bankaların ve diğer kurumların da dış borç kullanmaya başladıkları dikkati çekmektedir. Merkez Bankası'nın kısa vadeli dış borç alımlarının nedeni para politikası uygulamalarını gerçekleştirmek iken, diğer birimlerin kısa vadeli dış borç alımına yönelmeleri, uygulanan kur politikaları nedeniyle dış borçlanmanın maliyet avantajı taşımakta oluşudur. Ticari bankalar ise faiz arbitrajından faydalanmak için kısa vadeli dış borçlanma ile yurda getirilen fonları Devlet İç Borçlanma Senetleri'nde değerlendirmekte, bu şekilde borçlanmanın maliyetinden yüksek gelir elde edebilmektedirler. (Ünsal, 2004:99)

Orta ve uzun vadeli dış borçlar incelendiğinde, uygulanmakta olan sıkı maliye politikaları nedeniyle 1999 yılına kadar toplam kamu kesimi borç stokunda artışın olmadığı ancak 2000 yılından itibaren artış kaydedildiği görülmektedir. 2000 Yılından itibaren gerek iç borçların dış borçlarla ikamesinin, gerekse iç borç faiz ödemelerindeki artışın etkisi ile genel hükümetin dış borç stok miktarında önemli artışlar olmuştur. (Ünsal, 2004:100) Son yıllarda özel kesimin orta ve uzun vadeli borçları kısa vadeli borçlarla aynı nedenlere dayalı olarak artış göstermiştir. 2001 Yılından sonra ise yaşanan krizin döviz kurunu yükseltmesi ve bunun sonucu olarak borçlanma maliyetlerinin artması nedeniyle özel kesim dış borçlanmasında gerileme görülmüştür. 2003 Yılı dış borç stokunda orta ve uzun vadeli borçların yaklaşık %39'u özel sektöre, %61'i ise kamu kesimine aittir.

Bölümün başında yer alan dış borç stok miktarları, genel hükümet kapsamındaki kurumların yanı sıra konsolide bütçede yer almakta olan kurumları ve özel kurumların bazı vergi avantajları nedeniyle Dış Ticaret Müsteşarlığı kütüğüne kayıt edilmiş olan dış borç

miktarlarını içermektedir. Hazine, genel hükümet kapsamındaki dış borçların sorumlusu konumundadır, yanı sıra diğer kurumların dış borçları için de garanti verebilmektedir.

Dış borç istatistiklerinin yeni seri ile takip edilmeye başlandığı dönem için hazırlanmış olan garantili dış borç stok tablosu, 7.5 milyar dolar seviyelerinden 6 milyar dolar seviyelerine gerilemekte olan garantili borçlara işaret etmektedir. Bu süreçte, yerel yönetimlerin hazineye garanti yükü azalırken, KİT'lerin artmış olduğu dikkati çekmektedir. Daha önceki dönemlerde çeşitli kamu kurumlarınca ödenmesi gereken ancak Hazine tarafından üstlenilen dış kaynaklı krediler karşılığında yapılan tahsilatlar 2003 yılında önemli ölçüde artmış ve bu çerçevede 1 Katrilyon TL kaynak sağlanmıştır. (Hazine, 2003)

Tablo 6: Hazine Garantili Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
KİTLER	2,697	2,739	2,873	3,123	3,485	3,378	3,500	3,178
Finansal KİT'ler	54	38	24	7	0	0	0	0
Finansal Olmayan KİT'ler	2,643	2,701	2,849	3,117	3,485	3,378	3,500	3,178
YEREL YÖNETİMLER	2,161	2,311	2,443	2,270	2,112	1,709	1,470	1,290
Büyükşehir Belediyeleri	1,229	1,336	1,155	1,031	1,027	848	685	641
Belediye İktisadi Teşebbüsleri	897	886	1,026	880	749	549	520	449
İl Belediyeleri	31	76	142	105	74	68	64	51
İlçe Belediyeleri	4	14	70	133	116	82	69	58
Yerel Yönetim Birlikleri	0	0	50	77	80	70	47	24
İl Özel İdareleri	0	0	0	44	66	94	85	67
FONLAR	1,061	923	776	648	591	560	655	628
Bütçe Dışı Fonlar	1,061	923	776	648	591	560	655	628
KALKINMA VE YATIRIM BANKALARI	1,467	939	690	516	474	399	551	716
ÜNİVERSİTELER	15	8	3	0	0	0	0	0
TOPLAM	7,201	6,919	6,684	6,552	6,652	6,046	6,177	5,512

Kaynak: Hazine

2.1.1.6. DIŞ BORÇLARIN DÖVİZ KOMPOZİSYONU

2003 Yılı sonunda Türkiye'nin dış borçlarının %41'i USD, %26'sı EUR, yine %26'sı SDR ve %6'sı JPY cinsindedir. 2004 Yılı ilk çeyreği sonunda da kompozisyon önemli

Tablo 7:Dış Borç Tutarlarına Yansıyan Kur Farkları (Milyon Dolar)

	KISA VADELİ BORÇLARA	ORTA VE UZUN VADELİ BORÇLARA	TOPLAM
96-97	-820	-4,811	-5,631
97-98	466	3,154	3,620
98-99	-966	-3,726	-4,692
99-00	-605	-3,360	-3,965
00-01	-406	-2,561	-2,967
01-02	1,054	7,243	8,296
02-03(3Q)	1,231	9,614	10,845

Hazine Müsteşarlığı verilerinden derlemiştir.

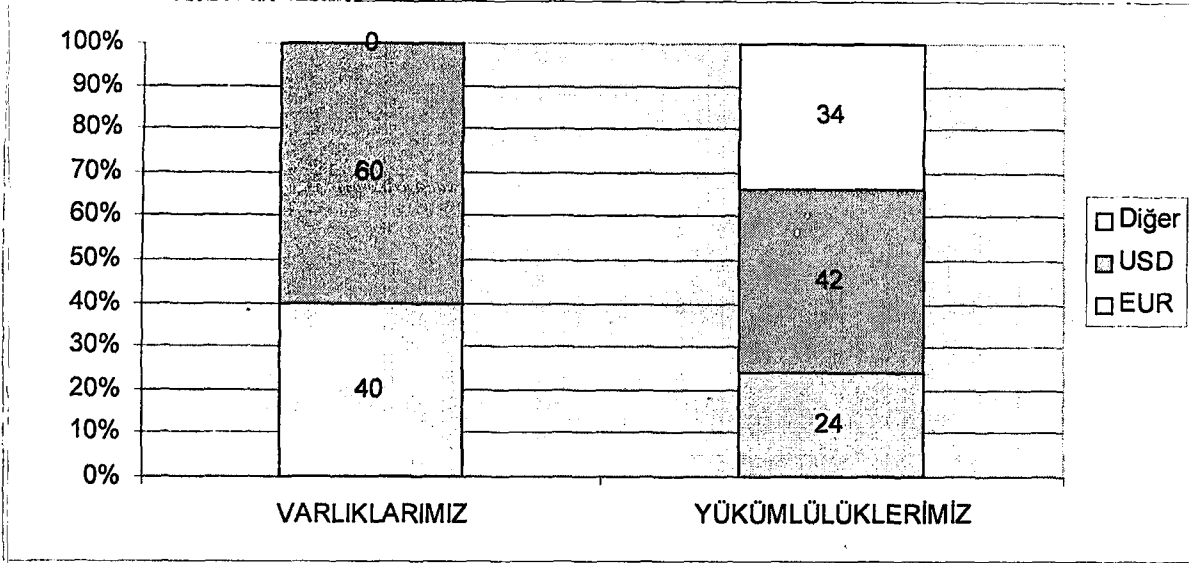
değişiklik göstermemiştir. doların payı %43'e, SDR'nin payı %27'ye çıkarken, EUR cinsinden borçlar toplamın %24'üne, JPY cinsinden borçların payı ise %5'e gerilemiştir. (Hazine)

Dış Borç istatistiklerinin yeni seri ile tutulmaya başladığı dönem olan 1996 yılından itibaren kur farklarının dış borç stok miktarına etkisi incelendiğinde, genel bir eğilimin olmadığı, farklı yıllarda olumlu ve olumsuz yansımalar gerçekleştiği görülmektedir. TL'nin yabancı paralar karşısında değer yitirdiği 2001 yılından sonra kur farkları dış borç tutarlarına olumlu yansımıştır.

Son dönemde olumlu yöne dönmüş olan kur farkı yansımaları, 2004 yılı ilk aylarında da geçerli olmuştur. Ancak mayıs ayında ekonomik ve siyasi gelişmelerden kaynaklanan döviz kuru artışı nedeniyle, bu yıla ne şekilde yansıtacağı net gözükmemektedir.

Merkez Bankası'nın Euro'ya geçişin etkileri konusunda yaptığı çalışmada ihracat gelirlerimizin %40'ının EUR, %60'ının ise USD olduğu belirtilmiştir. Mart 2004 itibari ile döviz yükümlülüklerimizin ise %24'ü EUR, %42'si USD ve %34'ü ise diğer dövizler cinsindedir. Yükümlülüklerimizle dış borç stokları, varlıklarımızla ise ihracat gelirlerimiz kastedilmektedir.

Grafik 12: İhracat Gelirleri ve Dış Borç Yükümlülüklerinin Döviz Cinsleri (%)



Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

2.1.1.7. DIŞ BORÇLANMANIN ÖNÜMÜZDEKİ DÖNEMLERDE BEKLENEN GELİŞİMİ

Bu bölümde, son olarak önümüzdeki yıllarda ödeyeceğimiz dış borç geri ödemelerine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Yeni borçlanma planlarını yansıtmayan bu verilere göre 2007'ye kadar artarak devam edecek olan borç servisimiz bulunmaktadır.

2004 Yılı'nın dördüncü ayından itibaren yıl sonuna kadar 10.4 Katrilyon TL dış borç alımı hedeflenmektedir. Bunun 2.2 Milyar doları tahvil ihraç hedefinin tamamlanmasından, 1.1 Milyar doları proje kredilerinden ve 3.9 Milyar doları da uluslararası kredi kuruluşlarından kullanılacaktır. Böylece yıl sonu itibariyle toplam yaklaşık 14 Katrilyon TL dış borçlanma yapılması planlanmaktadır. (Hazine 2004b)

Ancak yılın ilk iki ayında gerçekleşen ihracat geçen yılın aynı döneminin %19 üzerinde iken, ithalat %40 artış göstermiş, bunun sonucu olarak cari açık miktarı 2.8 Milyar doları aşmış bulunmaktadır. Bu rakam 2003 yıl sonu açığının yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. 2003 yılında 1.9 Milyar dolar olan net hata ve noksan kalemi, yılın ilk iki ayında 2.1 milyar dolara ulaşmış bulunmakta ve resmi rezervlerde 104 Milyon dolar azalma kaydedilmektedir. Bunların yarattığı olumsuz etki ile döviz kurlarında yaşanan artışın ve dış

dünyadaki muhtemel olumsuz algılamaların yeni finansman yaratırken zorluk olarak karşımıza çıkabileceği düşünülmektedir.

Tablo 8: Önümüzdeki Dönemlerdeki Dış Borç Ödemeleri (Milyon Dolar)

31.12.2003 KURU İLE MİLYON \$	Toplam Kamu	Merkez Bankası	Özel Sektör	TOPLAM
2004	12,895	4,538	13,964	31,397
2005	16,147	2,900	7,311	26,358
2006	20,810	0	4,917	25,727
2007	10,101	0	3,576	13,677
2008	8,423	0	2,795	11,218
2009	4,864	0	2,038	6,902
2010 ve sonrası	28,021	0	3,141	31,162

Hazine Müsteşarlığı verilerinden derlenmiştir.

Tablo 9: Ödeme Projeksiyonunun Kredi Tür ve Faiz Anapara Ayrımı (Milyon Dolar)

31.12.2003 KURU İLE MİLYON \$	Toplam Kamu	Merkez Bankası	Özel Sektör	TOPLAM
BORÇ FAİZ	7,530	166	5,233	12,929
ANAPARA	50,119	7,272	32,509	89,901
TAHVİL FAİZ	16,801	0	0	16,801
ANAPARA	26,810	0	0	26,810
TOPLAM	101,261	7,439	37,742	146,441

Hazine Müsteşarlığı verilerinden derlenmiştir.

Verilere genel olarak bakıldığında kamunun ağırlığı bir kez daha dikkati çekmektedir. Ancak bu durum, kamu kesiminin orta ve uzun vadeli borçlanmayı tercih etmesine karşın, özel kesimin kısa vadeli borçlanıcı olmasından, dolayısıyla önümüzdeki yıllarda gerçekleşebilecek olan bir yıldan kısa vadeli özel kesim borçlarının ödemelerinin tabloda yer almakta oluşundan kaynaklanmaktadır. Nitekim, ilk yılın ödeme planında özel kesimin ödemesi, kamu kesiminden yüksek yer almaktadır.

Yalnızca var olan kredi yükümlülüklerimizin geri ödemelerini içeren bu tablolarda anapara ödemelerinin toplam servisin yaklaşık %80'ini oluşturmakta olduğu da dikkati çekmektedir.

2.1.2. DIŞ BORÇLULUK KRİTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çok borçlu ÷lke tanımını yapmak için özel analitik ve finansal kriterler gerekmektedir. Bu kriterler gerek ÷lkenin borçlarını geri ödeyebilme yeteneğini belirlemesi açısından gerekse kredi sağlayabilme gücünü göstermesi açısından önem taşımaktadır. Dünya Bankası ile IMF tarafından kabul edilen kriter, dört borç göstergesinden üçünün belirli bir seviyeyi aşması durumunda o ÷lkenin çok borçlu ÷lke olduğunun kabul edilmesi yönündedir. (Evgin,2000)

Yüksek borçlu ÷lke tespitini yapmakta kullanılan göstergeler ve bunların seviyeleri;

Toplam Dış Borç Stoku / GSMH > % 50
Toplam Dış Borç Stoku / İhracat >% 275
Dış Borç Servisi / İhracat >% 30
Dış Borç Faiz Servisi / İhracat >% 20'dir.

Orta dereceli borçlu ÷lke tanımını yapmakta kullanılan seviyeler ise;

% 50 >Toplam Dış Borç Stoku / GSMH > % 30
%275 >Toplam Dış Borç Stoku / İhracat >% 165
% 30 >Dış Borç Servisi / İhracat >% 18
% 20 >Dış Borç Faiz Servisi / İhracat >% 12'dir.

Bunların yanısıra dikkate alınmakta olan Uluslararası Rezervler / Dış Borç Stoku oranı ne kadar yüksek olursa o kadar olumlu algılanmaktadır.

Türkiye'nin durumu, Dış Borç Stoku / GSMH rasyosuna göre, 1999 yılına kadar orta dereceli borçluluğu işaret etmekteyken, 1999 yılından itibaren %50 seviyesini geçerek yüksek borçluluğu göstermeye başlamıştır. Bu durumda 1999'da IMF ile yapılan Stand-By anlaşmasının dış borçlanmaya ağırlık veren niteliğinin etkisi bulunmaktadır. (Ünsal, 2004:103)

Toplam Dış Borç Stoku / İhracat rasyosuna göre Türkiye 1998 yılından itibaren çok borçluluk oranlarına sahip bulunmaktadır. Bu durumda hem dış borçlardaki artış hem de ihracattaki azalmanın etkisi bulunmaktadır. (Ünsal, 2004:103)

Borç Servisi / İhracat rasyosuna göre, 1996 yılından itibaren oran %30'un üzerinde seyretmiş olup, Türkiye yüksek borçlu ülke konumundadır.

Dış Borç Faiz Servisi / İhracat rasyosuna göre ise yalnızca 2001 yılında kriz koşulları nedeniyle çok borçluluk seviyesine çıkmıştır. (Ünsal,2004:103)

1996 sonrası dönemde Uluslararası Rezervler / Dış Borç Stoku rasyosunun değeri 23.5 seviyesinin altında seyretmiştir. Rezervlerin dış borç stokunu karşılayabilme gücünü gösteren oran 2000 ve 2001 yıllarında %20'nin de altında bulunmuştur. (Ünsal,2004:103)

Türkiye'nin 2003 yıl sonu verilerine göre;

Toplam Dış Borç Stoku / GSMH > % 61.5

Toplam Dış Borç Stoku / İhracat >% 314.14

Dış Borç Servisi / İhracat >% 59.24

Dış Borç Faiz Servisi / İhracat >% 14.91'dir. (Hazine)

Bu göstergeler ışığında Türkiye, dört kriterden üçünün çok borçluluk sınırlarını aşmış bulunmasından dolayı çok borçlu ülke durumundadır. Bu durum 1999 yılından itibaren süregelmektedir. Türkiye'nin çok borçlu ülkeler arasında yer almakta olması, uluslararası piyasadaki ekonomik itibarını zayıflatmakta ve yatırımlar açısından riskli durumda olduğu göstermektedir.

2.2. TÜRKİYE’NİN YÜKSEK DIŞ BORÇLU ÜLKE HALİNE GELMESİNİN NEDENLERİ

Önceki bölümlerde değinildiği üzere, bir ülkenin dış borç almasının nedenleri büyümeyi finanse edecek kaynakları tasarruf yoluyla yurtiçinde yeterli düzeye ulaştıramıyor olması ya da uluslararası ticarete yurtdışından yaptığı alımlarını karşılayacak düzeyde döviz geliri elde edemiyor olmasıdır. Bu nedenlerle dış finansman kaynaklarına başvurup borçlanan ülke bu kaynakları farklı şekillerde değerlendirebilmektedir. Kaynakların etkin kullanılmadığı durumda ise borcun ihtiyaç duyulan alana verimli aktarılamadığı ve dolayısıyla kaynak ihtiyacının devam ettiği ya da arttığı görülebilmektedir.

Tasarruf yetersizliği ya da döviz ihtiyacının yanı sıra bazı yapısal sorunların doğurduğu nedenler de ilave olduğunda dış kaynak ihtiyacı artmakta ve gelinen noktada dış borcun kalkınmanın finansmanını sağlaması dışında, bazı geçici amaçlara yönlendirildiği görülebilmektedir. Pek çok gelişmekte olan ülkede ve Türkiye’de dış borçların etkin kullanımının sağlanamaması ve iç kaynakların harekete geçirilmesi yönündeki tedbirlerin yeterli düzeyde uygulanamaması nedeniyle sözü edilen durum yaşanmaktadır. Bu açıklamalar ışığında Türkiye’de dış borçlanmada varılan noktanın nedenleri incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.1. KAMU KESİMİ DENGESİ

Kaynak kullanımında kamunun yeri tartışılmalı bir konudur. Türkiye’de özellikle 1980’li yıllardan sonra kamunun yerinin yeniden tanımlanması gündeme gelmekte ancak bu tanımlama kamunun ekonomideki yerinin niceliksel olarak küçültülmesi anlayışına indirgenmektedir. (Kepenek ve Yentürk, 1997:458) Türkiye’nin kamu harcamalarının GSMH’ya oranı düşük olup çelişkili durum kamu harcamalarının dağılımına ilişkindir. Türkiye’de kamu kimi olması gereken alanlarda hiç yokken, kimi alanlarda da varlığı aşırı derecede yüksektir. Faiz harcamaları ve destekleme alanındaki harcamaları yüksekken, konut ve sosyal harcamalar alanında çok düşüktür. Türkiye’de devlet sosyal harcamaların oranını çok düşük tutmakta, böylece çok önemli bir görevini yerine getirememektedir. Merkezi hükümet gelirlerinin ulusal gelire oranı düşüktür. (Kepenek ve Yentürk, 1997:459) Bunun sonucu olarak kamu açığının ulusal gelire oranı çok yüksek seyretmektedir. Kamu ekonomisindeki dengesizlik kamu gelirlerinin giderlerini karşılayamamasından ortaya

çıkmakta, bu da vergi gelirlerinin düşük ve daha çok ücretli kesimin omzuna yüklenmiş olmasından kaynaklanmakta; sonucu da geniş kesimlerin faydalanacağı kamu hizmeti sunmaktan yoksun kalınması olarak ortaya çıkmaktadır. (Kepenek ve Yentürk, 1997:460)

Gereği ve önemi tartışılmaz olan kamu yatırımlarının, önem derecesine göre sıralanarak yapılmamakta oluşu ve yıllarca süren yatırımlar nedeniyle kaynak israfında bulunmaktadır. Ayrıca gerçekte ekonomik olmayan siyasi yatırımların da bunu körükleyen bir diğer neden olduğunun altı çizilmelidir. (Yıldız,1988:104)

Konsolide bütçe açıklarının kapatılmasında, uygulanan maliye politikasına göre, ek vergilerden, iç ve dış borçlardan ve özelleştirme gelirlerinden yararlanılır. Sürekli kamu açıkları sözkonusu olduğunda, borçlanma gereği de öne çıkmaktadır.

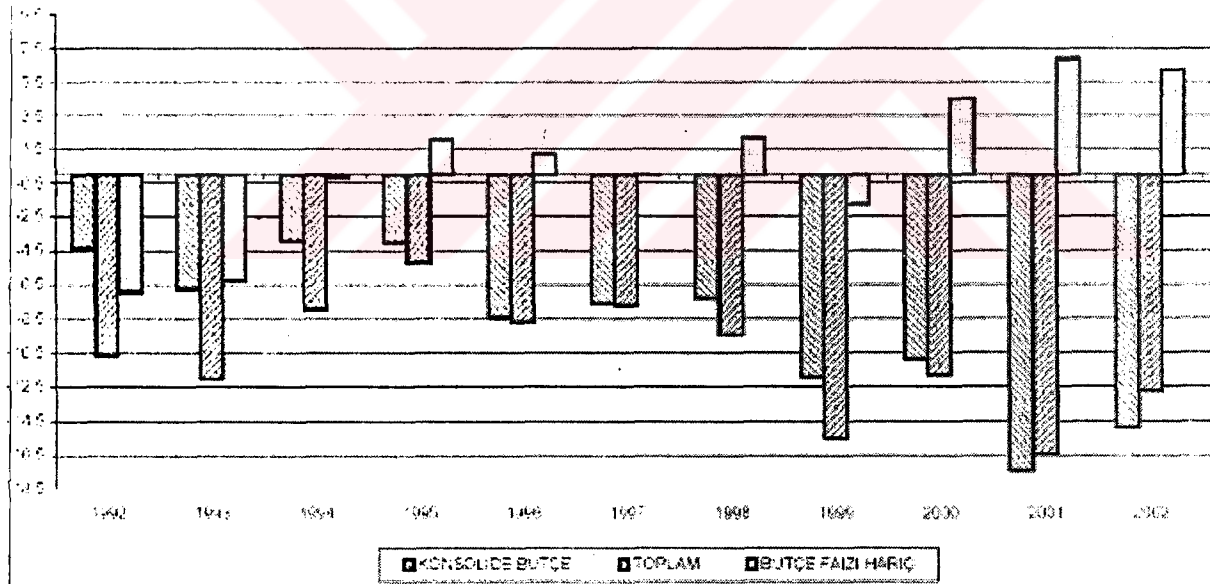
Türkiye’de 1970’lerde kriz döneminde %9.2 olan kamu kesimi finansman ihtiyacı, 1980 döneminin ilk yılında da %10 olmuştur. Süregelen kamu kesimi açıklarının da etkisi ile; kur politikası bütçedeki borç kalemini arttırma yönünde etki ederken, yurtdışından fon sağlamanın maliyeti artmaktadır. Diğer yandan da bu durum hükümetleri kısa vadeli iç borç almaya yönlendirmektedir. (Rodrik ve Celasun,1989:206) Takip eden yıllarda süregelen ekonomik sorunların nedenleri araştırılırken üstünde durulması gereken nedenler arasında, 1970’lerde petrol bunalımını takiben yapısal uyumun gerçekleştirilememiş olmasının payı da bulunabilir. Bir ülkede petrol fiyatlarındaki hızlı yükseliş gibi bu denli büyük bir şok yaşandığı zaman izlenebilecek iki yol vardır. Birincisi, petrol fiyatlarını arttırarak diğer fiyatların da buna göre ayarlanmasını sağlamak ve petrol dolayısıyla da döviz tasarruf edici tedbirlere başvurmak olacaktır. İkincisi ise petrol fiyatını arttırmaksızın dışardan yapılan alımın artan maliyetini karşılamanın yolunu bulmaktır. Bu da dış borçlanma ya da içerden karşılıksız finansman sağlama ile mümkün olacaktır. (Tuncer, 2002:28) Gerekli döviz ihtiyacı nedeniyle dış finansman öncelikli yol olacaktır. Türkiye’de ikinci yol izlenmiş ve dış borçlanmanın önemli temelleri bu dönemde atılmıştır.

1975’den bu yana kamu kesimi genel dengesi incelendiğinde kamu kesimi finansman ihtiyacının süreklilik göstermiş olduğu tespit edilmektedir. Ancak göze çarpan önemli bir unsur; 1992 yılına gelinene değin, kamu gelirleri ile cari giderler farkına eşit olan kamu tasarruflarının artı değerli bakiyeler verip, yatırımların tasarruflardan büyük olması ve transfer harcamalarının eklenmesi ile borçlanma gereğinin doğmakta olmasına karşın, 1992 yılından

itibaren (1995 ve 1997 yıllarına ait istisna sayılabilecek veriler hariç tutulduğunda) kamu tasarruflarının eksi bakiye vermekte olduğudur. Bu durumda 1990'lı yıllarda devletin kamu harcanabilir gelirlerindeki artışın, cari giderlerindeki artışın altında seyrettiği, dolayısıyla sistemdeki tikanıklığın kaynaklarından biri olduğu görülmektedir. En önemli kamu geliri olan verginin yüksek oranlı olmasına rağmen mükellef yaygınlığının arttırılamadığı ve kayıt dışı ekonominin payının ortadan kaldırılamadığı koşullarda bu seyir devam edebilecektir.

Grafik 13 incelendiğinde, 1990 sonrası dönemde kamu kesimi borçlanma gereğinin gayri safi milli hasıla içindeki payının gelişimi izlenmekte ve borçlanma gereği artışı dikkat çekmektedir. Ancak diğer yandan dikkat çeken bir unsur da bütçedeki faiz giderleri hariç tutulursa, durumun tersine dönmekte olduğu yani kamu kesiminin faiz hariç tutulduğunda bütçe fazlası verir hale geldiğidir. Yüksek miktarlı borç yükünün getirdiği faiz yükü kamu kesimi finansman ihtiyacını doğuran en önemli neden olmaktadır.

Grafik 13: Yıllar İtibariyle Bütçe Açıklarının GSMH' ya Oranı (%)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Yüksek kamu açıklarından kaynaklanan ve zaman içinde katlanarak büyüyen iç borçlanma gereksiniminin neden olduğu yüksek reel faiz hadleri, KİT'ler, belediyeler ve çeşitli kurum ve kuruluşları uluslararası finansal piyasalardan borçlanmaya yönelten bir etken olmuştur. Örneğin KİT'lerin dış borcu 1983 yılında 1.7 milyar dolar iken 1994 sonunda 5.5

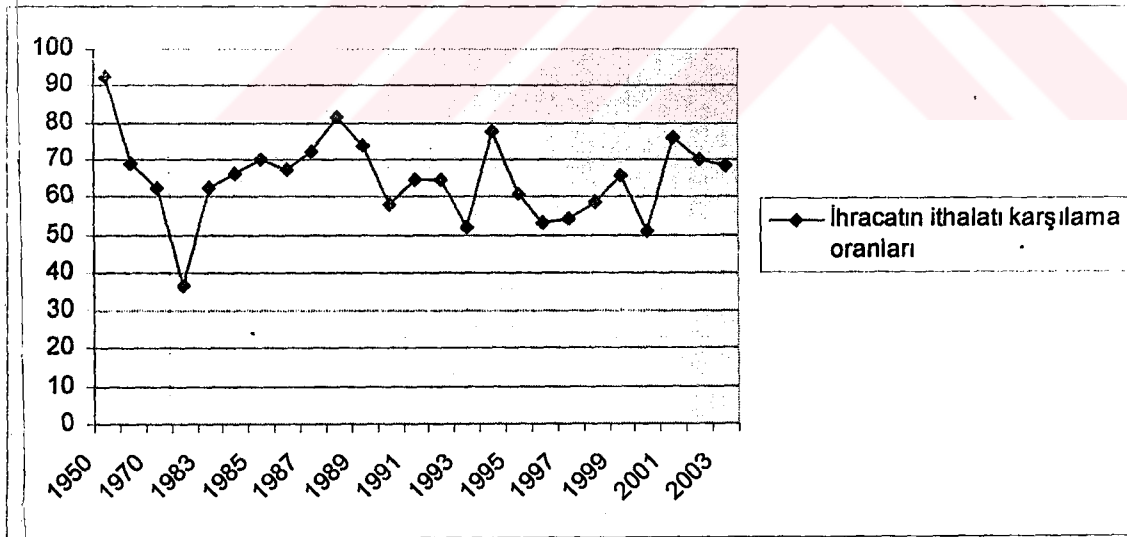
milyar dolara, aynı dönemde yerel yönetimlerin dış borcu ise 5 milyon dolardan 2.5 milyar dolara ulaşmıştır.

Konsolide bütçe açığının kapatılmasında kullanılan dış borç miktarları incelendiğinde, krizi izleyen 1995 yılında ve iç borçlanmanın dış borçlanma ile ikame edilmesi kararlaştırılan 2000 yılında bütçe açıklarının yaklaşık %50'si kadar dış borç kullanılmış olduğu görülmektedir. 2001 yılında yaşanan krizin özelleştirme gelirlerine olumsuz etkisi nedeniyle kaynak gereksinimi artmıştır. 2002 yılında artan açıkların finansmanı için konsolide bütçe açığının yaklaşık %73'ü kadar dış borçlanmaya başvurulmuştur. (Ünsal,2004:104)

2.2.2. DIŞ TİCARET DENGESİ VE CARİ DENGE

İhracat gelirlerinin artırılması yönünde yapısal gereklerin yerine getirilememesi nedeniyle, diğer taraftan da dış ticaret serbestliği ve küreselleşmenin etkileri ile ithalattaki gelişmeler nedeniyle Türkiye'de yıllar itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı hep birin altında seyretmektedir.

Grafik 14: İhracatın İthalatı Karşılama Oranları



Kaynak: DPT ve DİE

Döviz ihtiyacı doğurması nedeniyle dış ticaret işlemlerinin seyri, dış borçluluk açısından önem taşımaktadır. Yıllar itibariyle ithalat ve ihracat rakamları incelenip, ihracatın ithalatı karşılama oranlarına bakıldığında ortaya çıkan tablo ihracatın aleyhine seyretmektedir.

Tablo 10: Gerçekleşen İhracat ve İthalat Tutarları ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

YIL	TOPLAM İHRACAT (MİLYON \$)	TOPLAM İTHALAT (MİLYON \$)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1950	263	286	92.2
1960	321	468	68.6
1970	589	948	62.1
1980	2,910	7,909	36.8
1983	5,728	9,235	62.0
1984	7,134	10,757	66.3
1985	7,958	11,343	70.2
1986	7,457	11,105	67.1
1987	10,190	14,158	72.0
1988	11,662	14,335	81.4
1989	11,625	15,792	73.6
1990	12,959	22,302	58.1
1991	13,594	21,047	64.6
1992	14,715	22,871	64.3
1993	15,345	29,428	52.1
1994	18,106	23,270	77.8
1995	21,637	35,709	60.6
1996	23,225	43,627	53.2
1997	26,261	48,559	54.1
1998	26,974	45,921	58.7
1999	26,587	40,671	65.4
2000	27,775	54,503	51.0
2001	31,334	41,399	75.7
2002	36,059	51,554	69.9
2003	47,068	68,808	68.4

Devlet Planlama Teşkilatı ve Devlet İstatistik Enstitüsü verilerinden derlenmiştir.

Tablo 10'da yer alan verilerden oluşturulan Grafik 14'ün detayında, 1980-1990 aralığında artış eğilimli trend yakalanmış olduğu dikkati çekmektedir. Ne yazık ki bu olumlu gidiş sürekli hale getirilememiş ve takip eden yıllarda %50-%80 aralığına sıkışmış düzensiz bir seyre dönüşmüştür.

Tablo 11:Dış Ticaret Hacmi Tutarları,Dış Ticaret Açığı ve Cari Açık Oranları

	DIŞ TİCARET HACMİ (MİLYON \$)	DIŞ TİCARET AÇIĞI/ GSMH %	CARİ İŞL.DENGESİ/ GSMH %
1950	549	0.6	1.3
1960	788	1.0	1.5
1970	1,536	2.7	1.3
1980	10,820	6.6	4.9
1983	14,963	4.8	3.1
1984	17,891	4.8	2.4
1985	19,301	4.4	1.5
1986	18,562	4.0	1.9
1987	24,348	3.7	0.9
1988	25,997	2.0	-1.8
1989	27,417	3.9	-0.9
1990	35,261	6.3	-1.7
1991	34,641	4.8	0.2
1992	37,586	5.1	-0.6
1993	44,774	7.8	-3.5
1994	41,376	3.2	2.0
1995	57,345	7.7	-1.4
1996	75,694	5.7	-1.3
1997	80,669	7.9	-1.4
1998	76,584	6.9	1.0
1999	69,513	5.6	-0.7
2000	85,224	11.1	-4.9
2001	75,772	3.1	2.3
2002	91,678	4.6	-0.8
2003(*)	117,099	5.6	-3.2

Devlet Planlama Teşkilatı verilerinden derlenmiştir.

(*) Tahmin

Tablo 11'den izlenebileceği gibi, 1994'de 3.2 olan Dış Ticaret Açığı / GSMH oranı, 2000'de en yüksek değerine ulaşarak %11.1 olmuş ve bunu takip eden kriz ortamında 2001 yılında yeniden 3.1 seviyesine gerilemiştir.

Türkiye'de dış borçlanmada varılan noktanın en önemli nedeninin dışsattım artışının sürekli hale getirilmesine yönelik önlemlerin yetersizliğidir. 1980 yılından sonra dışa açılma sürecine girilmiş ve bu yaklaşım dışsattımın artması ile sonuçlanmıştır. Ancak bu artış uzun süreli önlemlere dayandırılmamış ve dışsattım artışı 1980'li yılların sonunda hız kesmiştir.1980-1991 dönemi için seçilmiş yirmi ülke ile yapılan karşılaştırmada, ihracatın yıllık ortalama büyümesi açısından altıncı sırada yer almakta ve ihracatı hızla yükselen ülke görüntüsü sergilemektedir. Bu dönemde Avrupa'da AB üyesi olan Portekiz ve İspanya, diğer

ülkelerde ise G.Kore, Malezya, Tayland gibi Güneydoğu Asya'daki gelişmekte olan ülkeler Türkiye'den yüksek ihracat artışına ulaşabilmiştir. Türkiye'den farklı olarak bu ülkelerin Portekiz dışında tümü, 1970-1980 döneminde de hızlı bir ihracat büyümesi göstermişlerdir. Bir başka deyişle ihracat konusundaki başarılarını 1970'lerden itibaren 20 yıllık bir süreç boyunca sürdürmüşlerdir. (Kepenek ve Yentürk, 1997:461)

Diğer bir karşılaştırma ithalatın yıllık ortalama büyümesi açısından yapılmıştır. Dış açığın kapanmasında, ihracat artışının hızlı olması kadar, ithalat artışının yavaş olması da katkıda bulunabilmektedir. Bu açıdan yapılan karşılaştırmada, Güneydoğu Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin tümünün ithalat artış hızının ihracat artış hızından düşük olduğu görülmektedir. Aynı durum Latin Amerika ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri için de geçerlidir. Seçilmiş gelişmekte olan ülkeler arasında yalnızca Türkiye'nin ithalat büyüme hızı ihracat büyüme hızının üzerindedir. Bu ise Türkiye'deki dış ödeme dengesizliğinin en önemli nedenlerindedir. (Kepenek ve Yentürk, 1997:462)

Türkiye'nin ihracat açısından karşı karşıya kaldığı en önemli sorun ise 1980'li yıllardan bu yana değişik sektörleri dışarıya yöneltecek politikalar uygulamamış olmasıdır. İhracatın en önemli bölümü tekstil ve hazır giyimden oluşmaktadır. İncelenen ülkeler arasında 1970 yılında dahi bir sektörde bu denli yoğunlaşma tespit edilmemiştir. İhracat içinde diğer önemli pay ise ilksel maddelere aittir. (Kepenek ve Yentürk, 1997:463) Bu yapısal sorunlar ihracatın gelişimi önünde engel oluşturmuş 1991 Türkiye'nin dış borç servis oranının Macaristan ve Arjantin dışında tüm ülkelerin oranının üstünde olmasına neden olmuştur. (Kepenek ve Yentürk, 1997:464)

Öte yandan dış kaynaktan ilk kastedilen, bir ekonominin dış dünyayla yaptığı cari işlemlerinde verdiği açığın finansmanıdır. Yani sadece ithalat ihracat değil, tüm cari işlemlerinde, faiz transferlerinin, kar transferlerinin, işçi dövizlerinin ve hizmet ticaretinin toplamında dış dünyaya çok açık veren bir ekonominin, bu açığı net dış kaynak ithali ile yani borçlanarak ya da borçlanma dışında kaynak ithal ederek karşılaması zorunlu olacaktır. (Boratav, 2002:24)

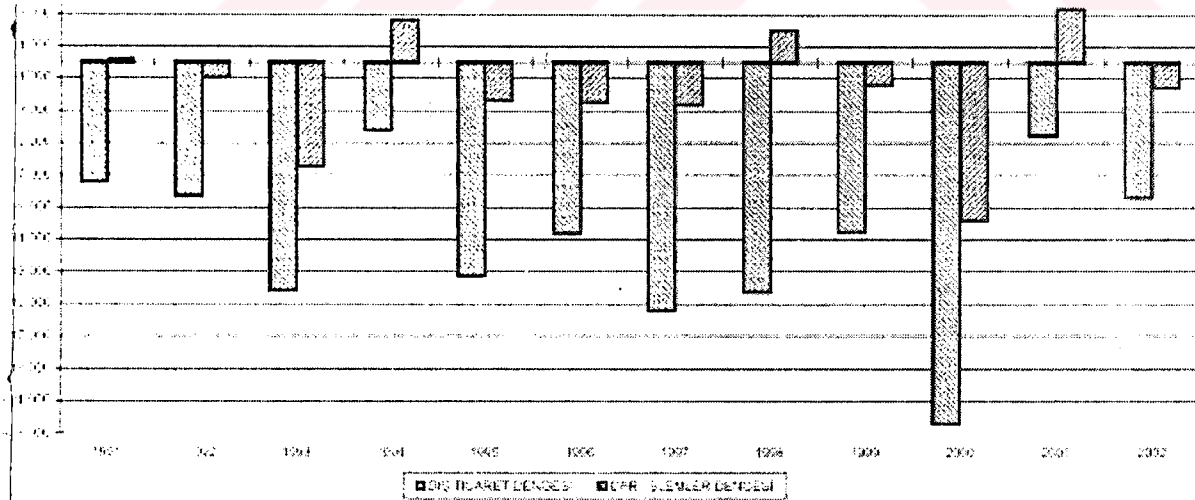
Cari açık kavramına birbirini tamamlayan üç farklı açıdan bakmak mümkündür. Birincisi cari açık bir döviz açığı bulunduğu anlamına gelir. İkincisi bu döviz açığı yurtdışından borçlanma ve/ veya doğrudan yatırımlarla kapatılmalıdır, bu durumda net dış

varlıklarda azalma sözkonusu olacaktır. Üçüncüsü bu açık, yurtiçinde kamu'ya da özel kesimde, ya da her ikisinde bir harcama fazlası yani tasarruf eksikliği bulunduğunu ve yurtiçinde kapatılamadığını gösterir. (Uygur, 2004:7)

Türkiye'de cari dengeyi çok büyük ölçüde dış ticaret dengesi belirlemektedir. (Uygur,2004:8) Dış ticaret dengesindeki bozulma ise yukarıda sözü edildiği üzere, ihracattaki artışın üzerinde seyreden ithalat artışından kaynaklanmaktadır. 1996 Yılında Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşması'ndan sonra ve özellikle de 2000 yılından itibaren ithalattaki artış yükselmektedir. Bu artışta tüketim malları talebindeki artışın yanısıra özellikle otomotiv sektörü gibi bazı sektörlerin ihracat için gereksinim duyduğu ithel girdilere olan talepten kaynaklanmaktadır. (Uygur,2004:8)

2003 yılından itibaren, işçi döviz girişi olarak değil, turizm geliri olarak tanımlanmakta olan yurtdışındaki işçilerin transferleri ve diğer transferler kalemi giderek azalarak cari açıkları kapatıcı özellik taşımaktan uzaklaşmaktadır. Bunların yanısıra hem dış borçlardan hem de doğrudan yabancı yatırımların kar transferlerinden oluşan net faiz ve net kar transferleri de cari denge açısından olumsuz etkide bulunmaktadır.

Grafik 15: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengeleri (Milyon USD)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Grafikte 1990 sonrası dönemde cari işlemler dengesinin kriz dönemleri dışında hep açık verdiği, hemen öncesinde ise önemli büyüme kaydetmiş olduğu gözlenmektedir.

Tablo 11'e cari işlemler dengesi /GSMH oranları açısından bakıldığında, 1988 yılına kadar cari işlemler fazla sözkonusu iken, 1988 yılından sonra ekonomik daralma dönemleri dışında sürekli açık verildiği görülmektedir. En yüksek cari işlemler açığı/ GSMH oranı yaklaşık %5 ile 2000 yılında kaydedilmiş, bunun dışında kalan yıllarda oran %3'ün altında seyretmiştir.

1980'li yılların başından 2000'e kadar ortalama olarak cari işlemler açıkları ve ortalama büyüme oranları ele alındığında, %4.7'lik büyüme ortalaması ile %1'in altında cari işlemler açığı/GSMH oranı kaydettiği görülmektedir. Ortalamanın üzerinde büyüme sağlanan yıllarda bile cari işlemler açığının %1.5'i geçmediği görülmektedir. Buradan hareketle Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacının büyük boyutlu ve kronik cari açıklar vermesinden kaynaklanmadığı söylenebilecektir. Diğer taraftan bir başka analizle, 1980-1989 döneminde 1 dolarlık cari açığa refakat eden yabancı sermaye girişi 1.5 dolar iken 1990-1999 döneminde 1 dolarlık cari işlem açığı %90'ı dış borç yaratacak türden olmak üzere 4.25 dolarlık yabancı sermaye girişi ile beraber oluşmuş yani 3.7 dolar borç yaratmıştır. 1980'lerdeki eğilimin sürmesi durumunda 19 milyar dolar artacak olan dış borç stoku, 60 milyar dolar artış göstermiştir. İki dönem arasındaki konvertibiliteye geçilmiş olma farkı artışın nedenini oluşturmaktadır. Uluslararası sermayeye serbestlik sağlanınca denetim kaybedilmiş ve borç yönetimi güçleşirken, karar alma süreçlerimizin borcun döndürülmesi konusunda finansman sağlayan aktörlere devredilmesi sonucu ortaya çıkmış, bu da dış borçlanma için "nedene dönüşen bir sonuç" olmuştur. (Boratav, 2002:25)

1980 öncesindeki, ithal ikameci koruma önlemleri ile iç piyasanın dışa karşı kısmen kapalı tutulduğu dönem dışarıda bırakıldığında, günümüze kadar Türkiye'nin cari işlemler açıklarının GSMH'ya oranlarının ortalaması %1'in altında çıkmaktadır. Yani Türkiye'nin dış kaynak ihtiyacı büyük boyutlu ve kronik cari açıklar vermesinden kaynaklanmamaktadır. Uluslararası karşılaştırmalara bakıldığında da bu durum rahatça sürdürülebilir bir dış açık olarak değerlendirilebilmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında, cari açık dış borçlanma nedenlerinden olmakla birlikte Türkiye tecrübesinde gözlemlenen boyutta dış borçlanma gerektirmemektedir. Bu çarpık durumun açıklaması ise yukarıda sözü edilen anapara ödemelerinin ağırlığı nedeniyle sermaye ihraç eder duruma gelmiş olmasıdır. (Boratav, 2002:24)

Dış borç faizini de dış borçlanma ile ödemekte olan bir ülkenin dış borç stoku bileşik faize tabi şekilde hızla büyümektedir. Faiz hadlerinin yükseldiği dönemlerde bu durumun yarattığı olumsuz etki de daha büyük olmaktadır. (Kazgan, 2004:19) Dolayısıyla Türkiye’de dış borçluluğun nedenlerine, cari işlemler dengesinde oluşan açıklara ilave olarak verimli kullanılmayan dış borçların faiz ödemelerinin yeni dış borçlanmalarla yapılması zorunluluğunun etkisi eklenmelidir. Çünkü bu etken cari açığın önemini arttıran nitelik taşımaktadır.

2.2.3. ULUSLARARASI REZERVLER

Gelişmekte olan ülkelerin genelinde rastlanan bir olgu da, gelişmiş ülkelerin para birimi cinsinden uluslararası rezervlerini, uluslararası finans kurumlarının da yönlendirmesi ile yüksek tutma eğilimidir. Türkiye’de de net rezervlerin sürekli artış gösterdiği izlenmektedir.

Tablo 12’deki değerler Türkiye’nin uluslararası rezervler / ithalat oranının, artan ithalatına rağmen yükselmekte olduğunu göstermektedir. Son yıllarda %70 seviyelerinde seyretmektedir. Tutar olarak ise 40 milyar doların üstüne çıkmaktadır.

Uluslararası finans kurumları, uluslararası rezerv / dış borç stoku oranını, dış borçluluğun kriterleri arasında saymakta ve bu oranın mümkün olduğunca yüksek tutulmasını önermektedir. Böylece rezervleri yüksek tutma gerekliliği de döviz ihtiyacını dolayısıyla dış finansman gereğini arttırabilmektedir.

IMF, kendisine bağlı ekonomik program uygulanan ülkelerde döviz rezervlerinin yüksek olmasını istemektedir. Bunun piyasalara güven vermekte olduğu savunulmaktadır. Böylece döviz saldırı gibi tehlikelerden ülke korunmuş olmaktadır. Bu rezervler, batı bankalarından kredi almış olan yerel kurumların borçlarının ödenmesine garanti teşkil etmesi bakımından uluslararası bankaları da korumaktadır. Bu yolla ayrıca, ülkedeki en yüksek gelir seviyesine sahip grubun, istediği zaman döviz dönerak parasını ülke ekonomisinden çıkartarak muhtemel krizden korunması da mümkün olmaktadır. Tüm bu sebeplerden dolayı üzerinde en çok durulan hususlardan biri haline getirilmiş olan uluslararası rezervler için 1999

yılında Kore, Endonezya ve Tayland'a IMF ve G7 ülkeleri tarafından toplam 95 milyar dolar kredi sağlanmıştır. (Stiglitz, 2002:117)

Tablo 12: Net Uluslararası Rezerv Tutarları ve İthalat Oranları

	NET REZERV (MİLYON \$)	REZERV/İTHALAT(%)
1950	123	42.9
1960	220	47.1
1970	451	47.6
1980	1,209	15.3
1983	2,089	22.6
1984	3,482	32.4
1985	3,279	28.9
1986	4,347	39.1
1987	5,212	36.8
1988	6,428	44.8
1989	9,283	58.8
1990	11,387	51.1
1991	12,250	58.2
1992	15,252	66.7
1993	17,761	60.4
1994	16,514	71.0
1995	23,317	65.3
1996	24,966	57.2
1997	27,138	55.9
1998	29,499	64.2
1999	33,751	83.0
2000	34,159	62.7
2001	30,192	72.9
2002	38,067	73.8
2003	44,957	65.3

Devlet Planlama Teşkilatı, TC Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

2.2.4. REEL SEKTÖRDEKİ GELİŞMELER

Ülkede reel sektörün gelişimi aslında bütün bu sözü edilen olguların kaynağını oluşturmaktadır. Üretim olmadan gelişme olmayacaktır. Tablo 13'de aynı dönemler için

devlet, özel ve toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranlarını gösteren değerler incelenmektedir.

Tablo 13’de yer alan veriler ve bunlardan elde edilen Grafik 16 incelendiğinde, toplam imalat sanayi kapasite kullanım seyri %65- %82 aralığında seyretmekte olduğu görülmektedir. Daha sık iniş çıkışlar göstermekle beraber devlet imalat sanayiinin kapasite kullanım oranları özel sektörün üzerinde seyretmektedir.

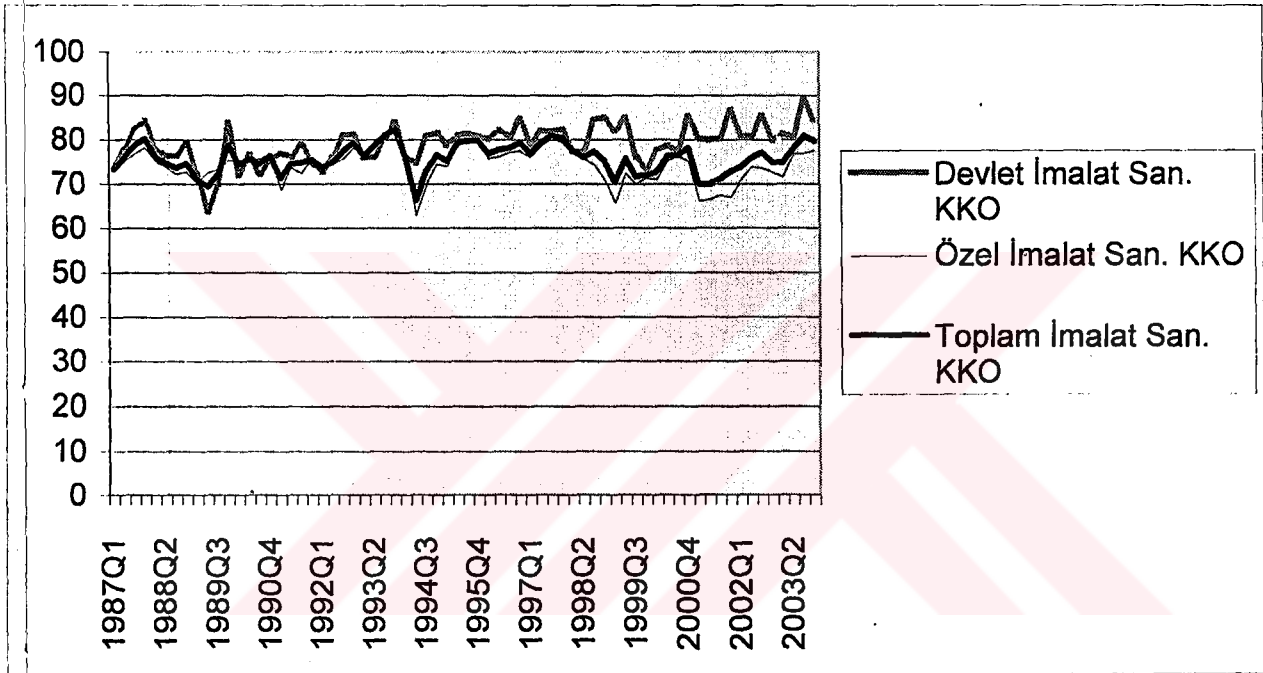
Tablo 13: Üçer Aylık Dönemler İtibariyle İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları

Dönem	Özel İmalat San.		Toplam İmalat San.	Dönem	Özel İmalat San.		Toplam İmalat San.
	San.KKO	KKO	KKO		San.KKO	KKO	KKO
1987Q1	74.4	72.7	73.3	1995Q3	81.4	79.2	79.8
1987Q2	77.7	75.0	76.0	1995Q4	80.7	79.4	79.8
1987Q3	82.2	76.7	78.7	1996Q1	80.1	75.7	76.8
1987Q4	84.4	78.1	80.2	1996Q2	82.4	76.1	77.8
1988Q1	78.2	75.2	76.2	1996Q3	80.4	77.1	78.1
1988Q2	76.2	73.9	74.7	1996Q4	84.8	77.4	79.4
1988Q3	76.4	72.2	73.6	1997Q1	79.0	76.1	76.9
1988Q4	79.3	72.6	74.6	1997Q2	82.0	78.5	79.4
1989Q1	72.3	70.3	71.0	1997Q3	81.9	80.5	80.9
1989Q2	63.7	72.3	69.3	1997Q4	82.3	79.4	80.3
1989Q3	69.8	73.2	72.0	1998Q1	77.4	77.5	77.5
1989Q4	83.9	75.3	78.9	1998Q2	77.0	75.8	76.1
1990Q1	72.0	75.4	74.4	1998Q3	84.5	74.4	77.3
1990Q2	76.6	75.1	75.6	1998Q4	85.0	71.1	75.3
1990Q3	72.2	75.6	74.5	1999Q1	81.9	65.5	70.3
1990Q4	75.5	76.8	76.4	1999Q2	84.9	72.3	75.7
1991Q1	77.0	68.6	71.3	1999Q3	75.9	69.8	71.6
1991Q2	76.0	73.7	74.5	1999Q4	73.4	71.4	72.0
1991Q3	79.0	72.4	74.8	2000Q1	77.5	70.9	72.6
1991Q4	75.1	75.8	75.5	2000Q2	78.8	75.2	76.3
1992Q1	72.8	74.3	73.8	2000Q3	77.3	76.3	76.6
1992Q2	76.0	74.5	74.9	2000Q4	85.4	75.2	78.1
1992Q3	81.0	75.6	77.5	2001Q1	80.2	66.0	69.8
1992Q4	81.2	78.2	79.3	2001Q2	79.9	66.4	69.9
1993Q1	76.1	76.7	76.5	2001Q3	80.3	67.4	71.1
1993Q2	76.1	79.7	78.6	2001Q4	86.7	67.0	72.8
1993Q3	80.4	81.1	80.9	2002Q1	80.8	70.9	73.8
1993Q4	84.0	81.5	82.3	2002Q2	80.6	73.8	75.9
1994Q1	76.1	75.9	75.9	2002Q3	85.5	73.6	77.1
1994Q2	74.7	62.9	66.2	2002Q4	79.8	72.7	74.9
1994Q3	80.8	69.9	73.0	2003Q1	81.4	71.5	74.8
1994Q4	81.5	74.5	76.6	2003Q2	80.5	76.7	78.0
1995Q1	78.8	74.0	75.3	2003Q3	89.3	76.9	80.9
1995Q2	80.9	78.8	79.4	2003Q4	84.5	77.5	79.7

Kaynak: TC Merkez Bankası

Kar güdüsü taşıyan özel imalat sanayiinin olumsuz karar almakta daha kolay davrandığı düşünülebilir. Geliştirilmesi gereken kolun da gene özel imalat sanayi olduğu düşünülürse, son dönemlerdeki düşük kapasite kullanım oranlarının olumlu algılanamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Grafik 16: Kapasite Kullanım Oranları



Kaynak: TC Merkez Bankası

Son yılların kapasite kullanım oranları ise, 2000, 2001, 2002 ve 2003 ortalamaları olarak özel sektör için sırasıyla %75, %66, %72 ve %76 olarak gerçekleşmiştir. 2001'deki kriz ortamından fazlaca etkilenen reel kesimin toparlanmakta olduğu görülmektedir. Yılların toplam imalat sanayi için verilen rakamları ise yüksek seyreden devlet imalat sanayiinin etkisi ile biraz daha yukarda gözükmekte ve sırasıyla %76, %72, %76 ve %79 değerlerini almaktadır. (TCMB)

1980'lerde özel sermaye ihracat teşvikleri ve düşük ücret maliyetlerinin getirdiği avantajları kısa dönem karlar içinde değerlendirmiş ve sektörün mark-up oranları yükselirken ücretli emeğin sektörel katma değer içindeki payı düşmüştür. 1980'lerin sonuna gelindiğinde ücretli emek gelirlerinin daraltılmasına dayalı klasik birikim sürecinin gerek iktisadi gerekse

politik olarak sınırlarına gelinmiş, bunun yerine yeni tür kaynak aktarımı ve rant transferi mekanizmaları gerekmiştir. 1990'larda yüksek oranlı teşvikler, sermaye vergilerinin tahakkuk bazında düşürülmesi, KİT ürünlerinin fiyatlarının baskı altında tutularak özel sermayeye ucuz girdi sağlanması gibi unsurlardan oluşan bu mekanizma, söz konusu dönemde emek lehine yönelen bölüşüm süreçlerini sermaye kesimi açısından hazmedilir kılan bir işlev oluşturmuştur. Kamuda oluşan bu finansman krizi, idari beceriksizliği değil, iktisadi artığın yaratılması ve özel sermaye kesiminde sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için gerekli idari ve sosyoekonomik politikaları yansıtmıştır. Devlet vergi sistemi ve KİT açıklarını bu dönüşümün araçları olarak kullanmış, ve büyüyen kamu açığı ancak yüksek enflasyon ve yurtdışından gelen sermaye girişlerine dayalı borçlanma sayesinde finanse edilebilmiştir. (Yeldan, 2001:28)

Diğer yandan büyümeyi sağlayacak koşulların sağlıklı olarak oluşturulamamasının dış finansman ihtiyacı üzerinde uzun vadede olumsuz etkisi olacaktır. Burada en önemli unsur sanayileşmedir. 1970 sonlarından itibaren Türkiye'de özel ve kamu yatırımları incelendiğinde, imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının görece yavaş seyrine karşın, özel konut yatırımlarında ve kamunun enerji ve ulaşım sektörlerindeki sıçrama dikkat çekmektedir. İmalat sanayiinde özel sektör yatırımları 1977-1980 kriz döneminde yıllık ortalama %13.6 geriledikten sonra, 1981-1982'de sadece %4.8, 1983-1987 arasında da %7.7 reel artış göstermiştir. Ancak kamu sektörünün küçültülmesi yönündeki ideolojik tercihler sonucunda, kamu imalat sanayi yatırımları 1981-1982 döneminde %-11.2, 1983-1987 döneminde %-9.6 ile daraltılmıştır. Dolayısıyla imalat sanayiine yönelik toplam reel yatırımlar net olarak 1977-1980'de %-9.4, 1981-1982'de %0.8 oranlarıyla daralmış, 1983-1987 ihracata yönelim döneminde ise sadece %3.7'lik bir artış gösterebilmiştir. Bu olgunun özetlenebileceği cümle, söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinin ihracata yönelebildiği buna karşılık ihracata yönelik olarak sanayileşemediğidir. (Yeldan, 2001:29)

Sabit sermaye yatırımlarında 1980 sonrası dönemde, özel sektör yatırımlarının daha çok konut sektörüne yöneldiği, kamu yatırımlarının ise daha çok enerji ve ulaşım sektörlerine yöneldiği ve her ikisinin birbirini tamamlayan etkisinin bulunduğu tespit edilmektedir. Oysa 1990'lara gelindiğinde finansal serbestleştirmenin söz konusu tamamlayıcılık ilişkisi üzerinde olumsuz bir etkide bulunduğu belirlenmektedir. Bunun yanı sıra, dışa açılan ve dış dünya ile rekabete girilen bir ulusal ekonominin sermaye yatırımlarında önceliklerin dış ticarete yönelik olarak çalışan sektörlerle yönelmesi beklenecekken, bunun tersi olmuş ve özellikle konut

sektörüne yöneldiği gözlenmiştir. Bu yapısal sorunların ortadan kaldırılamaması nedeniyle, mal ve sermaye ithalatına tamamen açık hale gelmiş olan ekonomi, ihracata yönelik imalatı yeteri kadar geliştiremez ve sürekli dış açık verir hale getirilmiştir. (Yeldan, 2001:47)

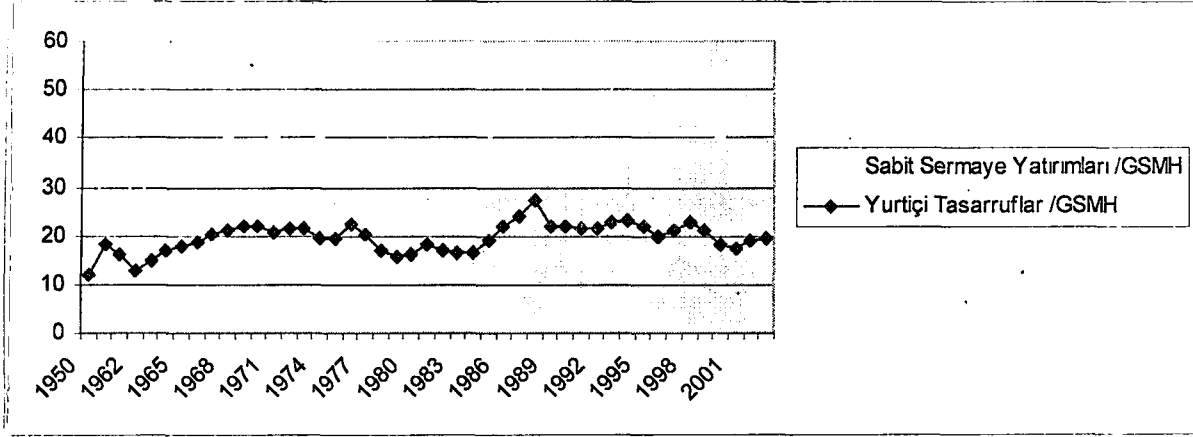
Öte yandan küreselleşmeye paralel olarak kar maksimumlaşması ve bireyciliğin egemen olduğu kesimlerde sermaye mali piyasa oyunlarında bireysel düzlemde o kadar yüksek getiri sağlar olmuştur ki, girişimci sınıfın çalışıp uğraşp işçilerle pazarlık masalarında zaman yitirip kar fırsatı araması gerekliliği zayıflamıştır. Bireysel karlılığı çok yüksek, fakat toplumsal verimliliği çok düşük faaliyetlerin “sıfır toplamlı oyun” niteliğindeki, net gelir yaratmaksızın birinin kazandığını diğlerinin kaybetmesi sonucunu veren faaliyetlerin girişim gücünü massetmesi bu ülkelerde büyüme olgusunun ortaya çıkmasına engel olmaktadır. (Kazgan,1999: 345) Bu nedenle Türkiye’de şirket karlarını yarıdan çoğu üretim değil mali piyasa oyunlarından gelmektedir. Geçmişte Osmanlı’nın azınlıkları ve laventenlerinin zenginleşirken ülkenin sanayileşememesinin nedeni olan bu durum, günümüzde Türkiye’nin büyümesini yavaşlatmış, bu da dış borçların ödemesinde itici rol oynaması gereken faktörlerin yavaşlamasına ve dış finansman ihtiyacının azaltılamayıp artmasına neden olmuştur. Türkiye netice itibari ile dolaysız yatırım, mali yatırım ve serbest bölge ticareti yollarıyla sermaye ihraç eder hale gelmiştir. (Kazgan,1999:345)

2.2.5. YATIRIM VE TASARRUFLAR

İmalat sanayiinin gelişimi yatırımlara bağlı bulunmaktadır. Yatırım yapılabilmesi ise tasarrufların varlığına ya da verimli kullanılacak borç sermayenin bulunabilmesine bağlıdır. Bu bağlamda tasarruf ve yatırımların gelişimi incelenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde yatırım gereğinin yüksek olması nedeni ile yatırımların tasarruflardan yüksek seyretmesi doğaldır. Ancak tasarrufların milli gelire oranının arttırılamaması gelişimi engelleyici unsur olabilecektir. Bunun yanı sıra dış sermaye kullanımları da borç ağırlıklı olup, verimi dikkate alınan proje bazlı krediler bunun içinde önemli yere sahip olmayınca dış borç sorunu gündeme gelebilmektedir. Türkiye için de bu eksikliklerin var olduğu görülmektedir.

Grafik 17: Sabit Sermaye Yatırımları ve Yurtiçi Tasarrufların GSMH'ya Oranları



Kaynak:DPT

Tablo 14: Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH'ya Oranları

YILLAR	YURT İÇİ TASARRUFLAR/GSMH(%)	SABİT SERMAYE YATIRIMLARI/GSMH(%)
1950	12.1	11.0
1955	18.1	15.9
1960	16.0	16.1
1962	12.8	15.2
1963	15.1	16.2
1964	16.8	14.8
1965	17.7	15.9
1966	18.8	16.4
1967	20.1	18.1
1968	21.1	19.5
1969	22.1	20.9
1970	22.1	21.8
1971	20.8	20.2
1972	21.4	22.4
1973	21.5	22.2
1974	19.6	20.8
1975	19.6	22.6
1976	22.5	25.7
1977	20.4	27.2
1978	17.0	24.6
1979	15.7	21.6
1980	16.0	21.8
1981	18.3	19.8
1982	17.1	19.2
1983	16.5	20.1

YILLAR	YURT İÇİ TASARRUFLAR/GSMH(%)	SABİT SERMAYE YATIRIMLARI/GSMH(%)
1984	16.5	19.3
1985	18.9	20.1
1986	21.9	22.8
1987	23.9	24.6
1988	27.2	26.1
1989	22.0	22.4
1990	22.0	22.6
1991	21.4	23.7
1992	21.6	23.4
1993	22.7	26.3
1994	23.1	24.5
1995	22.1	24.0
1996	19.8	25.1
1997	21.3	26.3
1998	22.7	24.3
1999	21.2	22.1
2000	18.2	22.8
2001	17.4	19.0
2002	19.0	17.4
2003 (*)	19.3	17.6

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

(*) Tahmin

Tablo 14 ve içerdiği verilerden elde edilen Grafik 17 incelendiğinde, tasarrufların sabit sermaye yatırımlarını sürekli ve önemli açlıkla geriden takip etmekte olduğu tespit edilmektedir. Tasarrufların GSMH'ya oranının artırılmasında başarılı olunamamış, bu durum sürekli olarak yatırım finansmanı için dış kaynak ihtiyacının gerekliliğini doğurmuştur.

2001 Bunalımında tasarruf oranı bir ölçüde yükselmiş, ancak bunun dışında 1999 yılının ikinci yarısından itibaren genellikle düşüş göstermiştir. 1991-1998 Döneminde ortalama %24 olan toplam tasarruf oranı, 2003'ün son çeyreği ve 2004'ün ilk çeyreği döneminde %12.6'ya gerilemiştir. Bu dönemde kamu açığında bir yükselme olmamış, dolayısıyla bu gerileme özel kesim tasarruflarındaki azalmadan kaynaklanmıştır. (Uygur, 2004:11)

Özel kesim tasarruf oranındaki önemli düşüşler, TL'nin değer kazandığı dönemlerde olmuştur. Buna karşılık tasarruf oranı ile yüksek seyreden reel faizler arasında bir ilişki

görülmemektedir. Türkiye’de kamu borç stokunun yüksek olduğu ortamda, özel tasarruf oranının giderek düşmesi ve tasarruf açığını dış borçlanma ile kapatılması kaygı verici bulunmaktadır. (Uygur, 2004:11)

1980’lerin sonundaki çalışmasında Krueger Türkiye’nin dış borç sorunu hakkında görüşlerine yer vermiş, nedenleri incelerken yatırımların normal seviyede olmasına karşın tasarrufların ve yatırım dönüşüm oranlarının düşük oluşuna dikkat çekmiştir. Bunun da nedenine inildiğinde ise; özel sektörün teşviklerle, kamu sektörünün ise iyi planlamama nedeniyle verimsiz yatırımlara yöneltildiğine işaret etmiştir. (Kreuger ve Uriata, 1989:217)

Tasarruf açıklarının önemli nedenlerinden biri olarak Brezilya gibi Türkiye’nin de yurtiçi petrol fiyatlarını uluslararası gelişmeleri yansıtacak şekilde ayarlamaması olarak göstermektedir. Uluslararası fiyatların yükselmesine karşın yurtiçinde sabit kalan fiyatlar milli gelirin %2-3’üne denk gelen kayıplara neden olmuştur. Bunu telafi edecek olan borçlanmanın ise borç servisine olumsuz etkisi olmuştur. (Kreuger ve Uriata, 1989:220)

Yıldırım’ın 2000 yılında yaptığı ampirik çalışmanın bulguları 1962-1998 periyodunun tümüne bakıldığında sınırlı sermaye hareketlerine bağlı olarak kısa vadeli tasarruf oranının oldukça yüksekken (%84), 1980 sonrasında sermaye hareketlerinin artması ile bu oranin ciddi şekilde düşmüş olduğu (%60), bunun yanısıra yatırım oranının da düşmüş olduğu yönündedir. Sermaye hareketlerinin etkilerini araştırmayı amaçlamakta olan bu çalışma bize dış borçlanmanın önemli nedenlerinden olan tasarruf yetersizliğinin olumsuz yöndeki gidişi hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. (Yıldırım, 2000:34)

Son dönemde Türkiye’de tasarruf oranının yanısıra yatırım oranı da gerileme kaydetmektedir. 2004 yılının ilk yarısına kadar sürmekte olan bu durum, cari açık ve dış finansman ihtiyacı bulunduğu ortamda, bu fonların yatırıma yönlendirilmediği anlamına gelmekte olup, uzun vadede kaygı verici bulunmaktadır. (Uygur, 2004:11)

2.2.6. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMANIN NEDENLERİNİ ARAŞTIRMAYA YÖNELİK EKONOMETRİK ÇALIŞMA VE SONUÇLARI

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de dış borçlanmanın nedenleri olarak buraya kadar sıralanan unsurların ve bazı başka etmenlerin rolleri 1983-2003 yılları arasındaki veriler dikkate alınarak ekonometrik bir modelle araştırılmaya çalışılmaktadır. Daha eski verilerde tüm değişkenlerin sağlıklı rakamlarına ulaşılamamaktadır:

II.2 Bahsinde sözü edilen nedenlerden;

Bütçe Dengesi,

Cari Denge,

Dış Ticaret Dengesi,

Net Uluslararası Rezervler,

Tasarrufların Yatırım Farkı,

Analize dahil edilmekte, bunların yanı sıra,

Dış Borç Servisi,

IMF'nin o yıl için dünya ülkelerine açtığı Toplam Kredi Hacmi,

Etmenleri de model çalışmasının başlangıcında açıklayıcı değişkenler olarak dikkate alınarak Dış Borç Stok Miktarı bağımlı değişkeni üzerindeki etkilerini tespit etmeye yönelik doğrusal regresyon analizi yapılacaktır. AIC ve SIC bilgi kriterlerinin yönlendirmesine ve ele alınan değişkenlerin anlamlılık düzeylerine dayanılarak açıklayıcı değişkenlerin hangileri olduğu eleme yoluyla belirlenecektir.

İlk aşamada yapılan çalışmalar sonucunda değişken serilerinin durağan özellik taşımakta olduğu tespit edilmiş ve tüm değişkenlerin farkı alınarak çalışma yenilenmiştir. Değişkenlerin bireysel anlamlılıklarını gösteren p değerleri ve AIC ve SIC Bilgi Kriterlerinin ve iktisat teorisinin onayı dikkate alınarak tek tek modelden düşürme gerçekleştirilerek ilerlenmiştir. Böylece üç açıklayıcı değişkeni bulunan model tahminine ulaşılmıştır.

Açıklayıcı değişken olması ihtimali görülen tüm etkenler isimlendirildikleri ilk halleri ile dikkate alınarak ilk aşamada tüm değişkenlerin dahil edildiği, ve özellikle AIC ve SIC bilgi kriterlerindeki gelişmeler izlenerek tek tek uygun görülmeyenlerin modelden düşürüldüğü çalışma gerçekleştirilmiştir.

Dependent Variable: DBSTOK
Method: Least Squares
Date: 06/11/04 Time: 19:20
Sample(adjusted): 1984 2003
Included observations: 20 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	13.83897	4.281871	3.231992	0.0072
DBSERVISI	2.493640	0.623333	4.000495	0.0018
DISTICACIGI	0.257371	0.603671	0.426343	0.6774
CARIDENGE	-0.510376	0.651324	-0.783598	0.4485
BUTCEDENGE	0.117504	0.297076	0.395536	0.6994
TASYATFARKI	0.271120	0.860270	0.315157	0.7581
NETREZERV	1.224143	0.478402	2.558818	0.0251
IMFKRHACMI	-0.016129	0.166055	-0.097128	0.9242
R-squared	0.988936	Mean dependent var	71.55065	
Adjusted R-squared	0.982482	S.D. dependent var	36.05145	
S.E. of regression	4.771563	Akaike info criterion	6.252399	
Sum squared resid	273.2137	Schwarz criterion	6.650692	
Log likelihood	-54.52399	F-statistic	153.2315	
Durbin-Watson stat	1.913608	Prob(F-statistic)	0.000000	

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	13.58232	3.039238	4.468988	0.0005
DBSERVISI	2.252374	0.508834	4.426538	0.0006
DISTICACIGI	0.219595	0.569852	0.385354	0.7058
CARIDENGE	-0.602808	0.572149	-1.053586	0.3099
BUTCEDENGE	0.140520	0.268926	0.522521	0.6095
TASYATFARKI	0.629263	0.772165	0.814934	0.4288
NETREZERV	1.371358	0.439153	3.122733	0.0075
R-squared	0.989015	Mean dependent var	69.01895	
Adjusted R-squared	0.984307	S.D. dependent var	37.00434	
S.E. of regression	4.635560	Akaike info criterion	6.166593	
Sum squared resid	300.8378	Schwarz criterion	6.514767	
Log likelihood	-57.74922	F-statistic	210.0789	
Durbin-Watson stat	1.978475	Prob(F-statistic)	0.000000	

En yüksek p değeri açıklayıcıyı düşürülmüştür. Bilgi kriterleri onaylanmış, R² yükselmiştir.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	14.22900	2.460957	5.781896	0.0000
DBSERVISI	2.165116	0.442552	4.892340	0.0002
CARIDENGE	-0.778081	0.337104	-2.308131	0.0357
BUTCEDENGE	0.129874	0.259800	0.499900	0.6244
TASYATFARKI	0.508898	0.685834	0.742013	0.4695
NETREZERV	1.479544	0.327969	4.511227	0.0004
R-squared	0.988899	Mean dependent var	69.01895	
Adjusted R-squared	0.985198	S.D. dependent var	37.00434	
S.E. of regression	4.502065	Akaike info criterion	6.081906	
Sum squared resid	304.0288	Schwarz criterion	6.380341	
Log likelihood	-57.86001	F-statistic	267.2351	
Durbin-Watson stat	2.008710	Prob(F-statistic)	0.000000	

R² değerinde çok küçük bir gerileme olmasına rağmen bilgi kriterleri düşürmeyi onaylamıştır.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	14.49682	2.344954	6.182137	0.0000
DBSERVISI	2.155901	0.431679	4.994221	0.0001
CARIDENGE	-0.787769	0.328563	-2.397618	0.0291
TASYATFARKI	0.483327	0.667700	0.723869	0.4796
NETREZERV	1.563567	0.274946	5.686822	0.0000
R-squared	0.988714	Mean dependent var	69.01895	
Adjusted R-squared	0.985892	S.D. dependent var	37.00434	
S.E. of regression	4.395267	Akaike info criterion	6.003190	
Sum squared resid	309.0939	Schwarz criterion	6.251886	
Log likelihood	-58.03350	F-statistic	350.4090	
Durbin-Watson stat	2.063518	Prob(F-statistic)	0.000000	

R² değerinde çok küçük bir gerileme olmasına rağmen bilgi kriterleri düşürmeyi bu kez de onaylamıştır.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	13.42418	1.791795	7.492029	0.0000
DBSERVISI	2.358952	0.323492	7.292139	0.0000
CARIDENGE	-0.766122	0.322586	-2.374938	0.0296
NETREZERV	1.445343	0.218063	6.628111	0.0000
R-squared	0.988344	Mean dependent var	69.01895	
Adjusted R-squared	0.986287	S.D. dependent var	37.00434	
S.E. of regression	4.333294	Akaike info criterion	5.940176	
Sum squared resid	319.2165	Schwarz criterion	6.139133	
Log likelihood	-58.37185	F-statistic	480.4915	
Durbin-Watson stat	1.790288	Prob(F-statistic)	0.000000	

R² değerinde çok küçük bir gerileme olmasına rağmen bilgi kriterleri düşürmeyi bu kez de onaylamıştır.

$$\text{DBSTOK} = 13.42418 + 2.358952 \text{ DBSERVISI} - 0.766122 \text{ CARIDENGE} + 1.445343 \text{ NETREZERV}$$

Tahmin edilen model için, zaman serilerinin birlikte hareket edebilmeleri nedeniyle oluşabilecek yanlıguların varlığını tespate yönelik birim kök testleri uygulanmıştır.

Yapılan testlerden alınan sonuçlar, tüm değişkenlerin durağan olması yönünde gerçekleşmiştir. Bu nedenle değişkenlerin farklarının alınarak çalışılmasına karar verilmiştir. Ancak bu kez en baştan tüm değişkenlerin farklarının dikkate alındığı model çalışması yapılmış, değişkenlerin isimlerinin başına f ilave edilerek çalışılmıştır. Bu noktaya kadar bütçe dengesi ismiyle takip edilmiş olan değişken, incelenen dönemde sürekli negatif değer taşımış olup, analiz kolaylığı ve dış ticaret açığı değişkeni ile uyumlu olması açısından bütçe açığı olarak yeniden adlandırılmıştır.

Dependent Variable: FDBSTOK
Method: Least Squares
Date: 08/19/04 Time: 14:08
Sample(adjusted): 1986 2003
Included observations: 18 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.318763	1.656624	2.003329	0.0730
FDBSERVISI	1.801721	0.806618	2.233674	0.0495
FBUTCEACIGI	0.333613	0.225538	1.479188	0.1699
FCARIDENGE	-0.411008	0.591658	-0.694672	0.5031
FDISTICACIGI	0.419252	0.372386	1.125853	0.2865
FTASYATFARKI	0.096087	0.668951	0.143638	0.8886
FNETREZERV	-0.204637	0.617950	-0.331154	0.7474
FIMFKRHACMI	0.074087	0.214795	0.344921	0.7373
R-squared	0.768243	Mean dependent var	6.141167	
Adjusted R-squared	0.606013	S.D. dependent var	5.768696	
S.E. of regression	3.620919	Akaike info criterion	5.712435	
Sum squared resid	131.1105	Schwarz criterion	6.108156	
Log likelihood	-43.41192	F-statistic	4.735514	
Durbin-Watson stat	2.231520	Prob(F-statistic)	0.013802	

Dependent Variable: FDBSTOK
 Method: Least Squares
 Date: 08/19/04 Time: 14:09
 Sample(adjusted): 1986 2003
 Included observations: 18 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.231938	1.472143	2.195397	0.0505
FDBSERVISI	1.847840	0.706254	2.616397	0.0240
FBUTCEACIGI	0.327965	0.211966	1.547249	0.1501
FCARIDENGE	-0.407504	0.564225	-0.722236	0.4852
FDISTICACIGI	0.401131	0.334403	1.199541	0.2555
FNETREZERV	-0.178235	0.563105	-0.316522	0.7575
FIMFKRHACMI	0.078585	0.202820	0.387463	0.7058
R-squared	0.767765	Mean dependent var		6.141167
Adjusted R-squared	0.641091	S.D. dependent var		5.768696
S.E. of regression	3.455970	Akaike info criterion		5.603385
Sum squared resid	131.3810	Schwarz criterion		5.949641
Log likelihood	-43.43046	F-statistic		6.060955
Durbin-Watson stat	2.194469	Prob(F-statistic)		0.005130

Dependent Variable: FDBSTOK
 Method: Least Squares
 Date: 08/19/04 Time: 14:10
 Sample(adjusted): 1986 2003
 Included observations: 18 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.003150	1.233454	2.434748	0.0315
FDBSERVISI	1.833382	0.677837	2.704755	0.0191
FBUTCEACIGI	0.314260	0.199566	1.574718	0.1413
FCARIDENGE	-0.307828	0.450274	-0.683645	0.5072
FDISTICACIGI	0.420727	0.316061	1.331157	0.2079
FIMFKRHACMI	0.041270	0.158729	0.260001	0.7993
R-squared	0.765649	Mean dependent var		6.141167
Adjusted R-squared	0.668003	S.D. dependent var		5.768696
S.E. of regression	3.323874	Akaike info criterion		5.501340
Sum squared resid	132.5776	Schwarz criterion		5.798131
Log likelihood	-43.51206	F-statistic		7.841067
Durbin-Watson stat	2.170785	Prob(F-statistic)		0.001736

Dependent Variable: FDBSTOK
Method: Least Squares
Date: 08/19/04 Time: 14:11
Sample(adjusted): 1985 2003
Included observations: 19 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.866402	1.053563	2.720675	0.0166
FDBSERVISI	1.946447	0.533515	3.648342	0.0026
FBUTCEACIGI	0.334619	0.175444	1.907274	0.0772
FCARIDENGE	-0.229177	0.327537	-0.699698	0.4956
FDISTICACIGI	0.469401	0.246975	1.900601	0.0781
R-squared	0.769465	Mean dependent var		5.937632
Adjusted R-squared	0.703598	S.D. dependent var		5.675931
S.E. of regression	3.090134	Akaike info criterion		5.315240
Sum squared resid	133.6850	Schwarz criterion		5.563777
Log likelihood	-45.49478	F-statistic		11.68211
Durbin-Watson stat	2.074662	Prob(F-statistic)		0.000221

Dependent Variable: FDBSTOK
Method: Least Squares
Date: 08/19/04 Time: 14:12
Sample(adjusted): 1985 2003
Included observations: 19 after adjusting endpoints

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	2.777616	1.027945	2.702107	0.0164
FDBSERVISI	1.977885	0.522497	3.785451	0.0018
FBUTCEACIGI	0.377649	0.161492	2.338492	0.0336
FDISTICACIGI	0.623823	0.108955	5.725521	0.0000
R-squared	0.761404	Mean dependent var		5.937632
Adjusted R-squared	0.713684	S.D. dependent var		5.675931
S.E. of regression	3.037103	Akaike info criterion		5.244349
Sum squared resid	138.3600	Schwarz criterion		5.443179
Log likelihood	-45.82132	F-statistic		15.95590
Durbin-Watson stat	1.968934	Prob(F-statistic)		0.000062

$$FDBSTOK = 2.777616 + 1.977885 FDBSERVISI + 0.377649 FBUTCEACIGI + 0.623823 FDIŞTİCAÇIGI$$

Açıklayıcı değişkenleri düşürme sıralamasında bilgi kriterleri ve p değerlerinin büyüklüğü dikkate alınmıştır. Bir kez de iktisadi teoriye göre aralarında çoklu doğrusal bağıntı olabileceğini düşündüğümüz değişkenleri dikkate alarak düşürmeleri tekrarladığımızda aynı sıralamada ilerlenmekte olduğu gözlenmiştir.

Tahmin edilen modelde parametrelerin bireysel olarak anlamlı oldukları, R² nin yüksek ve anlamlı olduğu, F testi sonuçlarının da modelin tümünün anlamlılığını işaret etmekte olduğu tespit edilmektedir.

Tahmin edilen modele göre;

Dış Borç Servisindeki 1.98 birim artış, dış borç stokunda 1 birim artışa neden olmaktadır.

Bütçe Açığı'ndaki 0.38 birimlik büyüme, dış borç stokunda 1 birimlik artışa neden olmaktadır.

Dış Ticaret Açığı'ndaki 0.62 birimlik büyüme, dış borç stokunda 1 birimlik artışa neden olmaktadır.

Bu noktada ulaşılan model tahmininde yer alan değişkenler için testler yapılmıştır.

Değişkenlerin düşürülmesini takiben standart hatalarda önemli sapmalar kaydedilmediğinden edinilen çoklu doğrusal bağıntı bulunmaması yönündeki fikrimiz, yapılan testlerle de onaylanmıştır. Breush Godfrey testi serisel korelasyon ve otokorelasyon olmadığını, White Testi heteroskostatistisi olmadığını göstermiştir.

Tahmin edilen modelin R^2 değeri 0.76 olup, oldukça yüksek bulunmuştur. 15.95 olan F testi sonucu modelin tamamının anlamlılığı yönünde onay vermektedir.

Dış Borç Servisi 0.0018 p değeri ile oldukça yüksek anlamlılığa sahip bir açıklayıcı değişken özelliği taşımakta ve Dış Borç Stok miktarı üzerinde etkili görünmektedir.

Dış Ticaret Açığı değişkeninin p değeri de 0.0000 görülmekte ve yüksek anlamlılıkta açıklayıcılığa sahip bulunmaktadır.

Bütçe Açığı kriterinin p değeri diğerlerinden yüksektir, dolayısıyla anlamlılık sıralamasında diğer iki kriterin gerisinde kalmaktadır.

Ekonometrik çalışmanın son 20 yılın verilerinden elde edilen sonuçları, Türkiye'de Dış Borç Stokunda meydana gelen artışların ihracat ithalat miktarlarının ihracat aleyhine farkı olarak yansıyan Dış Ticaret Açığında meydana gelen artıştan, genel ve özel bütçeli kamu kurumlarının gelir gider miktarının olumsuz yöndeki farkı olan Bütçe Açığındaki artıştan ve yıl içinde yapılmakta olan dış borç ödemelerini temsil eden Dış Borç Servis miktarındaki artıştan kaynaklanmakta olduğunu göstermektedir.

2.3. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMANIN EKONOMİ ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİLER

Dış borçlar hem alındıkları aşamada, hem de anapara ve faizlerinin geri ödendikleri aşamada, ülkenin sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Dış borçlanmanın ekonomik ve mali etkileri alındıkları aşamada veya geri ödendikleri aşamada ekonomik ve mali sistem üzerinde meydana getirdikleri etkilerdir. Dış borçların alımı aşamasında ülkeye karşılıksız satınalma gücü girişi olmakta, geri ödenmesinde ise ülke dışına kaynak transferi olmaktadır. Bunların her ikisinin de çeşitli aşamalarla diğer mekanizmalara etkisi bulunmaktadır.

2.3.1. DIŞ TİCARETE ETKİSİ

Dış borçların alınması aşamasında ülke içine karşılıksız satınalma gücü girişi olması nedeniyle toplam talep artmaktadır. Toplam talep artışına bağlı olarak oluşabilecek gelişmeleri ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi toplam talep artışının yatırım, dolayısıyla da mal ve hizmet arzında artışa neden olması olabilecektir. Bu durumda eğer yatırımlar yurtiçi pazarın yanısıra yurtdışı pazara da hitap edebilecek nitelikte oluşursa, ihracat artışı beklenebilecektir. Sürece yayılı olarak gelişebilecek olan bu durum, ülkenin döviz gelirlerini arttıracak, dolayısıyla dış borçlanmanın verimli kullanılarak kalkınmayı desteklediği bir ortam oluşabilecektir.

Toplam talep artışının uyardığı yatırımların dış pazara yönelik olmadığı durumda ise, üretim artışı meydana gelecek ancak döviz gelirini arttırıcı etkisi, yatırımların ekonomideki dolaylı etkilerine kalacaktır.

Toplam talep artışının yatırımlar yerine sadece tüketimi tetiklediği ikinci yaklaşım incelenecek olursa, ithalat artışına neden olabileceği görülmektedir. Bu durum dış borçlanma ile elde edilen fonların ülkenin ekonomik gelişimine fayda sağlamaksızın tekrar yurtdışına aktarılması sonucunu doğuracaktır. Yurtdışına net kaynak transferi sözkonusu olacak bu da ülkenin kaynaklarının azalmasına neden olacaktır.

Tasarruf ve yatırımların incelendiği bölümde görüldüğü gibi, Türkiye’de TL’nin aşırı değerli hale geldiği yani ithalat imkanlarının arttığı dönemlerde tasarruf eğilimi azalmakta ve tüketim hızlanmaktadır. Bu durum, dış borçlanma ile sağlanan yabancı kaynakların da ithalatı tetikleyici rol üstlenmekte olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim artan dış borçlara paralel olarak ve ihracat performansından bağımsız olarak, Türkiye’nin ithalat rakamları sürekli artış kaydetmektedir.

Türkiye’de ‘Dış Borç - Dış Ticaret’ ilişkisi özellikleri incelendiğinde, 1973-1977 döneminde dış borçlanmanın etkisinin; durağan ithalat karşısında artan ihracat olduğu görülmüştür. 1978-1979’da ihracatta ve dolayısıyla ekonomide sıkışma ortaya çıkmıştır. 1980 sonrasında özelliği ihracattaki artışı takip eden ithalat artışı olmuştur. (Rodrik ve Celasun,1989:206)

Sadece ticarete dayanan bu bakış açısı kuşkusuz eksik olacaktır. Çünkü dış borcun seyri ve servisi makroekonomik durumla ilgilidir. Her ikisi de gelir ve harcama arasındaki ilişkiye bağlıdır. Dolayısıyla dış borcun yalnızca dış ticaretle ilişkisine bakmak yeterli değildir. Ancak Türkiye’nin tecrübesi göstermektedir ki; belirli bir dış borçla ve ihracata dayalı yürüyen ekonomide kredibilite çok önemli olacaktır. 1980 sonrası Türkiye’de yaşanan böyle bir durum olmuştur.

2.3.2. DIŞ BORÇLARA ETKİSİ

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, ülkenin dış finansman kaynaklarından sağladığı fonlar uzun vadeli yapılan kalkınma planları çerçevesinde, yatırımı ve üretimi, sonrasında da döviz gelirlerini arttırıcı şekilde yönlendirilmediğinde, dış borç ülke dışına net kaynak transferine yol açmaktadır. Borcun faizlerinin ödenebilmesi için kaynak yetersizliği ile karşı karşıya kalan ülkeler yeniden dış borç talebinde bulunmak zorunda kalmakta, bu durum borçluluğu ve ekonomik kırılganlığı arttırarak kalkınma önünde engel oluşturmaktadır.

Tuncer; Türkiye’nin 1970’lerin sonundan itibaren içine girdiği dış borç sürekliliğinin, yapısal sorunların giderilmeyişi ve ardından fiyat istikrarı olmayan bir ortamda geçilen konvertibilite koşulları nedeniyle hala çözümlenememiş olduğunu savunmakta ve bu

nedenlerin borcun verimli kullanımını engelleyerek sonuca dönüştüğünü yani fon ihtiyacının devam etmesine neden olduğunu belirtmektedir. (Tuncer, 2002:28-29)

Alınan borçların kullanımındaki verim giderek azalınca, yapısal sorunların devam ettiği, reel ekonominin koşullara uygun hale getirilemediği, kamu kesiminin veriminin arttırılmadığı, dolayısıyla fon ihtiyacının da ortadan kaldırılamadığı bir sarmalla karşılaşmıştır.

2.3.3. BÜYÜMEYE ETKİSİ

Dış borçlanma ile ülke içine giren fonların toplam talebi, bunun da yatırımları ve üretimi arttırması sonucunda milli gelirin artması beklenmektedir. Ancak bu sistemin işleyişi bu kadar basit olmamaktadır. Dış borçlanmayla yurtiçine giren yabancı para arzını arttırmakta, para arzı artışı da uygulanan para ve kur politikasına göre farklı etkilerde bulunabilmektedir. Öte yandan borcun geri ödemesi aşamasında ise, yurtdışına kaynak transferi bir taraftan para arzını daraltırken, diğer taraftan da yurtiçi tasarrufları azaltmaktadır. Tasarrufların azalması, sermaye yetersizliğine neden olarak kalkınmanın finansmanı olanaklarını azaltmaktadır. Diğer yandan, dış borçların artan faiz ödemeleri, bütçe üzerinde faiz baskısını arttırmakta ve bütçe hedeflerine ulaşılmasında engeller ortaya çıkarabilmektedir. Aynı şekilde anapara ödemeleri de hazinenin yükümlülüklerini arttırarak finansal sıkıntılara neden olabilmektedir. Dış kaynakların verimli yatırımlarda kullanılmasıyla ek katma değerlerin üretilmesi ve istihdamın artması kişi başına milli gelir artışı sağlamakta dolayısıyla sosyal refah koşullarını arttırmaktadır. Kalkınma için gerekli olan sermaye uzun vadeli ve düşük faizli program ve proje kredileri ile sağlandığında, dış borçlanma büyüme için olumlu etkiler meydana getirecektir.

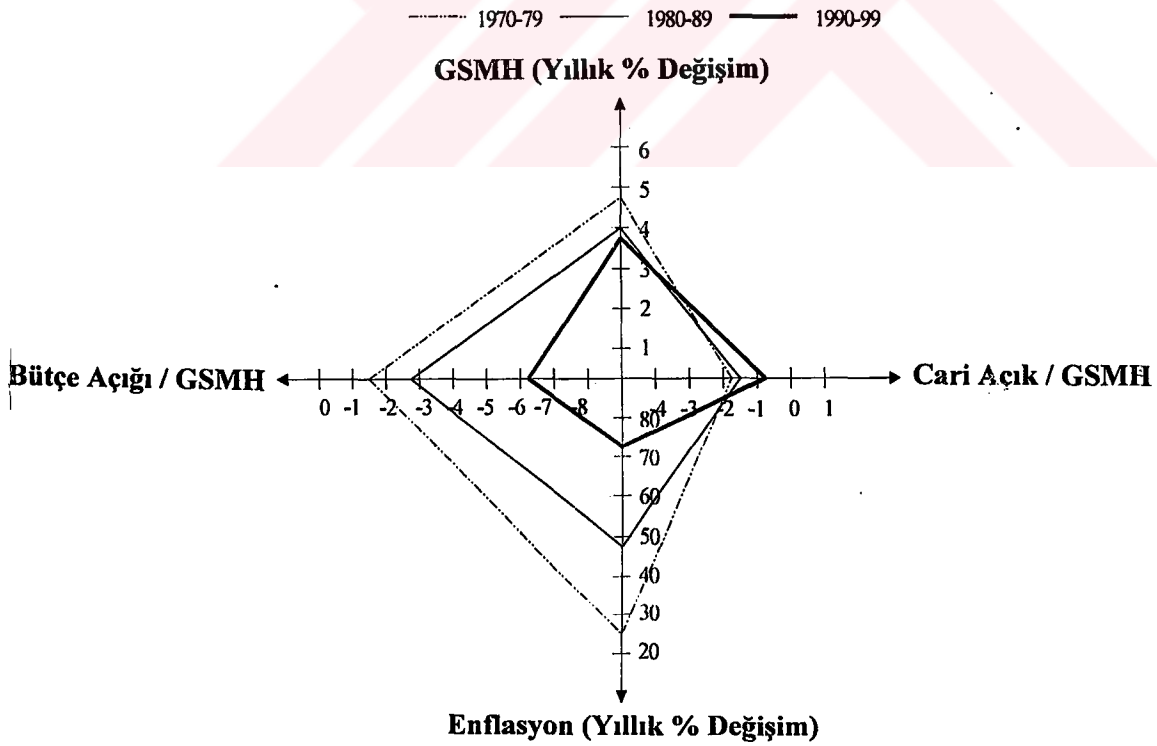
Rodrik ve Celasun'un çalışmasında yer alan ve 1978-1983 dönemi verileri ile hazırlanmış olan simulasyon, dönemin petrol dışı ihracatı arttırmayı amaçlayan devalüasyonlarının etkilerini, milli politikalar ve belirlenmiş dış borç limitlerindeki değişimler altında incelemektedir. Sonuçlar; 1980'lerin başlarında,

- i. dış borçlanmanın yüksek marjinal verimliliği ve
- ii. düşük esnekliğe sahip reel ücretlerin

büyümeyi sağlayıcı rolünü tespit etmektedir. (Rodrik ve Celasun,1989:206) Ancak bu çalışmanın dışında kalan ve özellikle sonraki dönemleri kapsayan çalışmalarda yer alan görüşler, Türkiye’de dış borçlanmanın ekonomik büyümeye etkisinin olumlu olmadığı yönündedir. Hatta adı geçen yazarların bu olumsuz görüşlere paralel yeni çalışmaları bulunmaktadır.

Akçoraoğlu’nun 1984-2000 dönemini kapsayan ekonometrik çalışmasının sonuçları da Türkiye örneğinde uluslararası sermaye hareketlerinin ekonomik büyümede yardımcı bir etkisi bulunmadığına yöneliktir. Ayrıca bulgular, sermaye hareketlerindeki liberalleşmenin cari dengesizliğin önemli nedeni olduğunu ifade etmektedir.(Akçoraoğlu, 2000:21-34)

Merkez Bankası’nın, Prof. Merih Celasun ve Prof. Dani Rodrik ile Hazine Müsteşarlığı desteği ile hazırlanmış olan küreselleşmenin etkileri üzerine çalışmasında 1970,1980 ve 1990’ların karşılaştırması yapılırken, aşağıda sunulan analiz yöntemine başvurulmuştur. (TCMB,2002:61)



Kaynak: The Impact of the Globalisation on the Turkish Economy, TCMB,2002
www.tcmb.gov.tr

Yatay eksenin sağ tarafı cari açığı, sol tarafı bütçe açığını, her ikisi de milli gelire oran olarak gösterirken, dikey eksenin alt kısmı enflasyonun, üst kısmı da GSMH'nın yıllık yüzde değişim olarak oranlarını göstermektedir.

Ticaretin ve finansmanın liberalleşmesi aşamalarında, ekonominin performansını incelemekte olan analizde, alan daraldıkça ekonomik performansın düştüğü kabul edilmektedir. Türkiye'de her on yıllık periyodun sergilediğı performans bir öncekinden düşük seviyeyi işaret etmektedir. Bu durum yükselen dış borç stoklarına paralel olarak gelişmiştir. Dolayısıyla borçların verimli kullanılmadığı ve ekonomik kalkınma sağlamakta başarılı olamadığı sonucuna varılmaktadır.

Çalışmanın sonunda varılan netice; dış finansman ve uluslararası sermaye piyasaları ile bütünleşme sürecinde Türkiye Ekonomisi'nin üretim kapasitesini arttırmamış olduğu, politika yapıcılara gerekli reformların ertelenmesi konusunda zaman kazandırmış olduğu, ve gerçekte; yükselen borç stokunun getirdiğı gelecek belirsizliğine neden olduğu yönündedir. (TCMB,2002:61)

Ünsal'ın çalışması ise, 1990 sonrası dönemdeki dış borçlanma verileri ve bunların etkilerini incelemekte, dış borçlanmanın verimli alanlara yönlendirilememesi, yatırım ve üretimin geliştirilmesinde kullanılmaması nedeniyle büyüme sağlayıcı rolü yerine, yurtdışına net kaynak transferine yol açmış olduğuna dikkat çekmektedir. İçinde bulunulan dönemde dış borçlanma politikasının sürdürülebilirliği tehlikeye girdiğı gibi, ekonominin taşıyabileceğı borç yükünün sınırlarını aşması nedeniyle ekonomik ve sosyal yapının işleyişi de bozulmaya başlamıştır. (Ünsal, 2004:105)

Dünyada ve Türkiye'de 1990'ların deneyimlerinden çıkan bir sonuç, uzun vadeli bir bakış açısı, stratejik yaklaşım, uzun vadeli politikalar ve planlar olmaksızın ve iç kaynakların harekete geçirilmesi sağlanmaksızın istikrarlı büyümenin sağlanamayacak olduğu olmuştur. (Ongun, 2001:353)

ÜÇÜNCÜ KISIM

TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMA SÜRECİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME

Türkiye'de 1980'lerden bu yana süregelen dış borçluluğun yapısı ve sürdürülebilirliği konusundaki yaklaşımlar incelendiğinde, Dünya Bankası'nın geliştirdiği bir formülle yapılmış olan çalışma dikkati çekmektedir. Çalışma, cari işlemler açığı, senyoraj faktörü, büyüme ve kur faktörlerini içermekte ve Türkiye borçluluğunu incelemektedir. Varılan sonuçlar Türkiye'de dış borçluluğun sürdürülebilir olduğu yönündedir. (Keyder, 2003)

Buna karşılık, iktisatçıların Türkiye'deki dış borç yönetiminin geleceği hakkındaki görüşleri ve bu konuda önerileri farklılıklar göstermekte ancak 2000'li yılları başında gelinen noktanın sürdürülebilir olmadığı hakkında görüş birliği bulunmaktadır.

Utkulu'nun 1999 yılında en küçük kareler test yöntemi ile gerçekleştirdiği ve 1970-1998 yılları zaman serilerini kapsayan ekonometrik çalışmasında Türkiye'nin dış borcunun sürdürülebilir olup olmadığını araştırmıştır. Türkiye'de ihracat ve ithalat uyumlu gelişme gösterecek hale getirilememekte, dolayısıyla döviz gelirleri ve döviz giderleri uyumlu hale gelememektedir. Bunun yanısıra dış borçların gelecekteki ödemelerinin net bugünkü değeri, beklenen döviz girişlerinin net bugünkü değerinin üzerinde bulunmaktadır. Bu da 1980'lerden beri süregelen dış borçluluğun uzun vadeli bir yaklaşımla yeniden düzenlenmeksizin sürdürülemez olduğu sonucuna varılmasına neden olmaktadır. (Utkulu, 1999:64)

Tuncer, Türkiye'nin en önemli yapısal sorunlarının kamu kesimi açıkları ve sağlıklı mali sektörün oluşturulamaması olarak görmektedir. Kamu kesimi açıkları dolayısıyla bütçe açıkları alışkanlığı iç ve dış borçluluğu zorunlu kılmaktadır. Türkiye borç ödeyememe tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Ancak dış borç ödemesinde yaşanacak sorunun iç borç ödemesinde yaşanabilecek sorun kadar tehlikeli bulunmamaktadır. Çalışmada 1998'de Rusya'nın daha sonra Arjantin'in yaşadığı tecrübelerle işaret ederek, dış borçlarını ödeyemeyeceğini ilan eden bir ülkeden önce yabancı sermayenin hızla geri çekildiği ancak iki üç sene içinde ekonomi düzene sokulabilirse yeniden gelmeye başlamakta olduğu vurgulanmaktadır. (Tuncer, 2002/194:29)

Türkiye'nin kendi döviz rezervlerinden ödemesi gereken "cari işlem açıkları" artı, "orta uzun vadeli dış borç anaparaları" artı, "kısa vadeli dış borç stoku" büyüyüp döviz rezervlerini giderek aştıkça "dış pozisyonu" giderek kritikleşmektedir. Bu iki değer arasındaki fark birkaç yıl üst üste 4 milyar doları aştığında sonuç finansal krizin patlaması olmaktadır. Buradan, Türkiye'nin dış dünyada açık kredisinin 2-3 yıl süreyle ve 4 milyar dolar ile sınırlı olduğu neticesine varılabilmektedir. (Kazgan,1999:310)

Türkiye'nin dış borçluluğunun sürdürülebilirliği hakkındaki görüşlerin ardından, dış borç sorununun çözümüne ve sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşmanın yollarına ilişkin öneriler incelenecektir.

3.1. REEL SEKTÖR VE İHRACAT KOŞULLARININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Dış borçların ödenmesi eninde sonunda ülkenin ihracat olanaklarına bağlı olduğu için anapara ve faiz ödemelerinin artışında ihracat artışı bir ölçü olarak tutulmalıdır. Oysa genellikle bunun tersi olmaktadır; dış borçlar ihracat olanaklarının tıkanması karşısında başvurulan bir tedbir olmaktadır. İhracat olanakları tıkanmış ise borçlanma uzun vadeli olmalı ve ihracatı geliştirici amaçlarda kullanılmalıdır. Dış borçların net girişini azaltmak, sonra da geri ödemek için ekonomideki yerli talep kısıtlanarak ihraç edilebilir bir ürün fazlası yaratılmalıdır. Aynı zamanda paranın dış değeri de düşürülerek bu fazlanın yabancı talep tarafından çekilmesi sağlanabilir. (Bulutoğlu, 1977:494)

Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki sorunları çözülmeyen bir de küreselleşmenin dayattığı yeni uygulamalarla Türkiye uluslararası şirketlerin tam denetimine sokulursa, 1990'lı yıllarda yaşanan olumsuz gidişin şiddetlenerek devam etmesi en olağan beklenti olacaktır. Yani büyüme yerini durgunluğa bırakacak, krizler şiddetlenecek, borçlar taşınmaz noktaya gelecek, gelir bölüşümü daha da bozulacak ve hükümetlerin ekonominin gidişini etkileme gücü giderek zayıflayacaktır. 1990'da belirginlik kazanan sosyal güvenlik sistemini özelleştirme, uluslararası şirketlerin tahkim taleplerini yerine getirme, temel altyapıyı yabancılara ya da yerli yabancı ortaklıklar satma eğilimi bu yolda atılmış önemli adımlardır. Buna yurtdışında teknolojideki baş döndüren yenilikler, uluslararası şirketlerin birleşmeler yoluyla tekel

güçlerini arttırmaları, bu güç ve yaşanan iç sorunlar nedeniyle yerli sermayenin rekabetten çekilme eğilimi eklenmektedir. (Kazgan, 1999: 490)

Bu gelişmelerin doğuracağı ekonomik sorunların başında sermayenin kar ölçütünün egemenlik kazanması gelecektir. Dolayısıyla karlı olmayan yatırım yapılmayacaktır. Bu, Türkiye'nin geri kalmış bölgelerinin ve tarım gibi bazı kesimlerinin yatırımsız kalmasını, alt gelir katmanlarına yönelik mal ve hizmet üretiminin sınırlanmasını gerektirecektir.

İkinci ekonomik neden ise, yurt içinde yabancı egemenliği arttıkça, serbest sermaye giriş çıkışlarının tutarı büyüdükçe, Türkiye'nin bunları dengeleyebilmek için daha büyük rezervler tutmak zorunda kalacak ve dış borcunu arttıracak olmasıdır. Bu durum, Türkiye'den dışarı transfer edilmesi gereken faiz, kar ve rant toplamını büyütecektir. Ülke içinde kaldığı, ülke sakinlerinin eline geçtiği durumda, bu kalemler ülke gelirinin ögesi olduğu gibi aynı zamanda sermaye birikimine de kaynaklık edecekken, dışarı transferinin artması, gayri safi milli hasılanın giderek emek gelirinden kaynaklanır hale gelmesine neden olacaktır. Bu da sosyal yapıyı değiştirecek ve devletin sosyal niteliğini zayıflatacaktır. (Kazgan, 1999: 491)

IMF politikalarının uygulandığı ülkelerde aşırı borçlanılarak istikrar sağlanabilmektedir. Döviz kuru, faiz oranı, enflasyon oranı, parasal tabandaki genişleme gibi temel fiyatlar ve büyüklüklerin tümüyle dış kaynak girişine bağlı olduğu bu politikalarla dış ticaret, kamu, para piyasasında bir istikrar ve denge sağlanabilse bile, artan dış borç oranı en önemli dengesizlik unsuru haline gelmektedir. Bu nedenle istikrar sağlansa bile dış borçların ödenebilmesi için belirli bir ekonomik büyüme gerekli olmaktadır ki bu da istikrar politikalarının uygulandığı süre içinde reel sektörün yerle bir olduğu bir durumda olanaksız gibi gözükmektedir. (Yentürk,2002/193:60)

Türkiye'de dış ticaret açığı, kamu açığı sürmekte ve finansal sistemin reformu hala dış kaynak tüketmeye devam etmekte olduğundan tam olarak istikrarın yakalanmış olduğu söylenememektedir. Tam olarak istikrara kavuşulduğunda dış borçları ödeyebilecek büyümenin sağlanması çok zor bir süreç olacaktır. Arjantin örneğinin de göstermiş olduğu gibi, uzun seneler sürdürülecek bir faiz dışı bütçe fazlası borçları geri ödeyebilmekte her zaman yeterli olmayabilir. 1980'li yıllarda Arjantin ekonomisinde bir sorun teşkil etmeyen faiz ödemelerinin sonradan cari işlemler açığının ortaya çıkmasında en önemli etken olmuş olduğu gibi, bugün Türkiye'de çok önemli bir sorun değilmiş gibi görünen faiz ödemelerinin

önümüzdeki on yıl içinde cari açığın en önemli kalemi haline gelebileceği unutulmamalıdır. (Yentürk,2002/193:61)

Stiglitz, liberalleşme yolunda çaba harcayan ülkelerden uluslararası finans kurumlarının yönlendirmesine tabi olanlar ile bağımsız olanların süreçlerini mukayese ederek değerlendirme yapmıştır. IMF' nin standart reçetelerine uymayarak, 'yerli malı' kullanımının artırılması, ülkenin ihtiyaç ve sorunlarına hassas yaklaşımlarla planlamanın yönlendirilmesi, faydacılık anlayışının geliştirilmesi, ideolojinin ve basit ders kitabı modellerinin politikayı etkilemesinden kaçınılması gibi davranışların izlendiği ve uzun sürece yayılan kalkınma çalışmalarının uygulanmakta olduğu ülkelerin başarıya ulaşmış olduğunu tespit etmektedir. (Stiglitz, 2002:210-212)

3.2. REKABET GÜCÜNÜ ARTTIRMAK

Dış borç sorununun nedenini ihracattaki yapısal sorunlar olarak gören bakış açısının devamı olarak Türkiye'nin rekabet gücünü arttıracak önlemler almaları savunulmaktadır. Reel sektöre rekabet gücünün kazandırılmamasının en önemli sebebi 1980'li yıllardan beri Türkiye'de uygulanan politikaların reel sektörün yatırım olanakları ve rekabet gücünü ihmal eder nitelikte olmalarıdır. Çağımızda bir ülkenin uluslararası rekabet gücünün ilgili ülkenin sahip olduğu statik faktör donanımı ile kısıtlı olmadığı bilinmektedir. Faktör donanımı denildiğinde genellikle emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi niceliksel büyüklükler anlaşılmalıdır. Ancak günümüzde, ülkenin teknolojik altyapısı, teknoloji üretme ve yenilik yaratma kapasitesi ve bilgisi daha stratejik bir etmen haline gelmiş ve ülkelerin uzun dönemli yapısal rekabet gücünü temsil etmeye başlamıştır. Yapısal rekabet gücünü artırma amacıyla gelişmiş ülkelerde gerçekten baş döndürücü bir ileri teknoloji ve bilgi üretme yarışı sürmektedir. Birbirleri ile rekabet içinde bulunan ülkeler ürün ticareti açısından birbirlerine üstünlük sağlamaktan çok yeni bilgi ve teknoloji üretmek açısından üstünlük sağlamak peşindedirler. Çünkü çağımızda en basit gibi görünen imalat sanayi ürünlerinden tarımsal ürünlere kadar tüm mal ve hizmet üretiminde en temel ve stratejik girdi, bilgi ve teknoloji olmuştur. Türkiye'de Araştırma Geliştirme harcamalarının ekonomik ve toplumsal gelişmeye koşut olarak belirli bir ulusal programa bağlanmamış olması en önemli sorunlardan biridir. Ülkede yerleşik olanların yaptıkları patent başvurularından elde edilen "yaratıcılık katsayısı" da Türkiye'de çok düşüktür. (Kepenek ve Yentürk, 1997:466) Dış borçların sağlıklı bir

yapıya kavuşması ihracata yönelik sektörlerin gelişimine ve rekabet gücünün artırılmasına, bu da teknolojik gelişmenin sağlanması yolundaki adımlara bağlıdır.

3.3. HARCAMA DİSİPLİNİ VE TASARRUF

Dış borçların, döviz kazandırıcı verimli yatırımlarda kullanılmaması ve kısa vadeli borçlanmanın hızlı artışı olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Dış borçlanmayı doğuran nedenleri ve ortamı değiştirmeye yönelik olan önerilere göre, yurt içi talep fazlasının önüne geçilmesinde özel tasarrufların artırılması ve kamu harcamalarının azaltılması ilk önlemler olmalıdır. Kamunun cari harcamalarının yanı sıra daha önce de sözü edilen kamu yatırımlarının verimliliğinin önemsenmesi gerekmektedir. (Yıldız, 1988:131)

Özel kesim tasarruf oranındaki önemli düşüşlerin TL'nin büyük ölçüde değer kazandığı dönemlerde gerçekleşmiş olduğu ve buna karşılık tasarruf oranları ile yüksek seyreden faiz oranları arasında bir ilişki bulunmadığına daha önce dikkat çekilmişti. (Ünsal, 2004:11) Bu durumdan çıkarılacak sonuç, tasarruf imkanlarının cazibesinin değil, tüketim, özellikle de ithalat kaynaklı tüketim koşullarının cazibesinin özel kesim güdülenmesinde etkin olduğudur. Gelişme için tasarruf, tasarruf için de bakış açısı değişikliğine ihtiyaç duyulacaktır.

3.4. BORÇ YÖNETİMİNDE ETKİNLİK

Yüksek faizli ve kısa vadeli borçlanma yerine düşük faizli ve uzun vadeli borçlanma tercih edilmelidir. Çağdaş bir yönetim ile borçlanma izlenmeli ve denetlenmelidir. Merkez Bankası, DPT, HDTM ve Maliye Bakanlığı'nın koordinasyonu çerçevesinde makro ve mikro seviyede dış borçlanma stratejisi ve planları oluşturulurken nihai sorumluluğun tek otoriteye verilmesi uygun olabilecektir. Nihai sorumluluk Merkez Bankası'na ait olurken, verimlilik kullanım, etkinlik kriterlerine uygunluk DPT tarafından denetlenebilir. Maliye Bakanlığı bütçe kriterine uygunluk açısından kontrol yapabilir. Bunlara paralel olarak dünya ticaretindeki gelişmeleri takip eden HDTM tarafından dış ticaret yönlendirilerek dış ticaret hadlerinin olumsuz etkilerinde kurtulmak mümkün olabilecektir. Buna bağlı olarak ihracat sanayiinin yatırım planlaması DPT'ce yapılabilecektir. (Yıldız, 1988: 135)

Son dönemde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen krizler etkin ve sağlıklı çalışan bir borç yönetiminin önemini ortaya koymuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansal krizlere olan yatkınlıkları nedeniyle kendileri için etkin borç yönetim politikaları oluşturmaları zorunlu hale gelmektedir. Borç yönetim politikaları her ne kadar krizlerin ana nedeni olmasa da, borç portföyünün vade yapısı, faiz oranı ve para cinsi kompozisyonunun yanı sıra, devletin verdiği doğrudan ve dolaylı garantiler de krizlerin derinleşmesinde önemli roller oynamaktadır.

Etkin borç yönetimi bir yandan düşük maliyet ve risk ile borçlanmayı hedeflerken, diğer yandan oluşturulan borçlanma stratejisini kamuoyuna açıklayarak şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin gözetilmesine ve piyasaların mali disiplin içinde istikrarlı bir şekilde çalışmasına katkıda bulunacaktır.

Borç yönetim biçimleri gelişmiş ülkelerde ya bağımsız olarak farklı bir bünyede ya da Hazine, Maliye Bakanlığı bünyesi içinde kurulan borç ofisleri şeklindedir. Ancak bu ofislerin bazıları oluşturdukları kurullar vasıtasıyla kısmi olarak bağımsızlık sağlayabilmektedirler. Türkiye'deki koşullar incelendiğinde bir kurum bünyesinde kurulan borç yönetim biriminin ülkenin ekonomik yapısına daha uygun olacağı düşünülmüştür. Çünkü piyasaların çok hareketli olması borç yöneticilerinin maliye ve para politikalarını çok iyi analiz edebilmesini ve bunlara paralel uygulamalarda bulunulmasını zorunlu kılar. Bu nedenle borç ofisindeki kişilerin devlet yapısını ve işleyiş mekanizmasını çok iyi analiz edebilmeleri gerekir. Ayrıca borç yönetim ofisinin gerektiğinde devletin diğer kurumlarına danışmanlık hizmeti vermesi zorunlu olabilir. Diğer taraftan, herhangi bir kurum bünyesi dışında kurulan bir borç yönetim biriminin bağımsız olarak aldığı kararları maliye ve para politikası uygulayıcılarının amaçları ile çelişebilir ve bu nedenle de kurumlar arası çatışmaya neden olabilir. Tüm bu nedenlerle borç ofisinin Hazine bünyesinde kurulması en uygun seçim olarak gösterilmektedir.

Ülke deneyimlerine bakıldığında borç yönetim ofislerinin etkin ve verimli çalışmasında üç husus önem kazanmaktadır. Bunlar

- i. Borçlanma araçlarını diğer politikalardan ayırmak,
- ii. Borçlanma yönetimini gerçekleştirirken ilgili organlar ile koordinasyon sağlamak,
- iii. Tek bir elde toplanmış bir veri ağının kurularak, risk yönetim modellerinin geliştirilip uygulanması için gerekli teknolojik gelişimin sağlanmasıdır.

Bu bağlamda Hazine Müsteşarlığı bünyesindeki borç yönetimi, Borçlanma Kanunu ile borçlanma amaçlarını kesin çizgiler ile çizmiş ve borç yönetiminde şeffaflık ilkesine özen göstermiştir. Bu nedenle birinci koşulun gerçekleştiği kabul edilmektedir. İkinci koşulun sağlanması için birimler arası koordinasyon sağlayan, parlamentoya bilgi veren danışman niteliğinde bir komisyonun kurulması düşünülebilir. Üçüncü ve teknik koşulun gerçekleştirilmesi için ise bazı çalışmaların başlatılması gerekmektedir.

Borç yönetiminin yapısı ele alındığında; örnek ülkelerdeki en iyi organizasyon biçiminin ön, orta ve arka ofis olarak üç farklı birimden oluşması gerektiğini belirtilmektedir. Özetle üç ofisin görevleri şu şekilde belirlenmiştir: Ön ofis borçlanma araçlarının çeşidine, vadesine ve yapısına karar veren, orta ofis borçlanmanın maliyet ve riskini hesaplayan ve bunun yanında araştırma geliştirmeden sorumlu olan ve gerektiğinde borç ofisinde çalışan kişilere eğitim veren, arka ofis ise borçların kayıt edilmesinden ve muhasebeleştirilmesinden sorumlu olan birim şeklindedir. (Ateş, 2002:31)

Orta ofis birçok risk modelleri kullanabilir. Ancak şu önemle belirtilmelidir ki bu modeller kullanılmadan önce piyasadaki parametreler incelenip bu modellerin amaca cevap verip vermediği araştırılmalıdır. Ayrıca, türev piyasalarını geliştirmek ve bu şekilde riski hedge etmeye çalışmak etkin borç yönetim için gerekli olmaktadır.

Diğer taraftan borç yönetiminde aktif pasif yaklaşımı vade, döviz ve kur cinsinden uyumsuzlukları gidermesi bakımından tercih edilecek portföy yönetim metodu olmalıdır.

Garantili borçların borç açısından en büyük riske sahip olması nedeni ile orta ofisin içinde ayrı bir risk grubu tarafından değerlendirilmesi, izlenmesi, gerekli önlemlerin alınması uygun olacaktır.

Etkin borç yönetiminde son bir nokta ise finansal krizlerin önceden belirlenebilmesini sağlayan erken uyarı sistemleri konusudur. Erken uyarı sisteminin Hazine Müsteşarlığı içinde kurulması son derece önemlidir. Bu çerçevede erken uyarı niteliğine haiz göstergelerin yaşanan krizleri açıklayıp açıklamadığı test edilerek anlamlı bulunan değişkenlerin normal yıllar üzerinde sağlaması yapılarak erken uyarı niteliği gösteren değişkenlerin tespit edilmesi ve anlamlı bulunan değişkenleri güncelleştirerek krizler için erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi borç yönetiminde risk bakımından son derece önemlidir.

3.5. ULUSLARARASI DÜZENLEMELERİN YENİLENMESİ

Ekonomik büyüme hedefini hiçbir şekilde içinde barındırmayan IMF istikrar politikaları, ülkelerin dış borçlarını çeviremeyecek bir noktaya gelmelerini ise kuvvetli olarak kendi içinde barındırmaktadır. Dış borçların ödenemeyeceğine ilişkin beklentilerin artması, dış kaynak kaçıışı, risk artışı gibi gelişmeleri körükleyerek, ülkeyi bir krize hızla sokabilmektedir.

1994 yılından beri çok çeşitli coğrafyalarda yaşanmakta olan krizlerden sonra Arjantin örneğinin de artık pekiştirdiği önemli bir sonuç vardır: dünya finans sistemi, IMF politikaları da dahil olmak üzere reformdan geçirilmelidir. Yapıları çok farklı olan ülkelerin de krizlerle karşı karşıya kalmaları, gelişmekte olan ülkelerin tek başlarına alacakları önlemlerin yeterli olmayacağını göstermektedir. (Yentürk, 2002/193:61)

Açıkça finansal küreselleşmenin erdemlerine inanan kurumlar bile, “finansal küreselleşme uzun dönemde yararlar sağlayabilir ancak özellikle makro ekonomik değişkenliğin olduğu durumlarda bazı kısa dönem ıstıraplı maliyetleri de olabilir” çıkarsamasını yapmaktadırlar. (Bakırtaş ve Karbuz,2004:102) Türkiye'nin finansal küreselleşmeye geçtiği 1989 yılından sonraki süreçte her üç dört yılda bir krizler yaşaması, gerçekte rahatlamaaların kısa süreli, ıstırapların ise uzun dönemde kalıcı olduğunu düşündürmektedir.

SONUÇ

Kapitalizm teorisinin tezahürü bugünkü dünyada resmedilmektedir. Uzun gelişme dönemlerini, durgunluk ve bunalım dönemleri izlemektedir. Kapitalizmin yaşamını sürdürmesi gelişmiş toplumların yanı sıra gelişmekte olan toplumların varlığına ve ikincilerden birincilere artık aktarımına bağlı bulunmaktadır.

İçinde bulunduğumuz dönemde artan rekabet kar oranlarını düşürmekte, teknolojik imkanların üretime aktarılması konusunda sınırlara yaklaşılmakta, üstelik küreselleşen dünyada ulaşılabilecek pazarların da sınırlarına yaklaşıldığında gelişmiş ülkelerin fonları için yeni alanlar düşünme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu ortam, bilişim teknolojilerinin hareket imkanını son derece kolaylaştırması ile de desteklenirken, gelişmişler kendi üretimlerinin kazancını maksimize etmek için ve yanı sıra yeni kazanç alanları geliştirmek için sabırsızlanmaktadır.

Diğer yandan, küreselleşmenin dinamikleri ile talep yapısı ve bunu takiben neredeyse tüm sosyal yapısı değişmekte olan az gelişmiş ülkeler gelişme umudu ve amacı ile yaşamakta ancak fiziksel, ekonomik, teknolojik ve beşeri yetersizlikler nedeniyle bu konuda yalnız hareket edememektedir. Gelişmiş ülkelerin finansal destek ve yönlendirmesine ihtiyaç duyulduğu bu noktada her iki tarafın da çok kazandığı aşamalara varılması mümkün olamayacağından, varılan nokta güçlülerin lehine olmakta, üstelik bu sonlandırılmayan bir mekanizmaya dönüşmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma yolundaki çabaları kaynak gereksinimini gündeme getirmekte, ancak milli gelirin sınırlı olduğu bir ortamda tasarruflar da sınırlı kalmakta, diğer yandan dış alemle ilişkiler döviz ihtiyacını doğurmaktadır. Tüm bu sözü edilenler kalkınmanın finansmanı için yabancı kaynak gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Gelişmekte olan bir ülkenin, sağladığı yabancı fonları değerlendirirken; sanayisini geliştirerek ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi, bunu sürekli kılmak için tasarruf eğilimini ve sermaye verimini arttırmayı başarması, borç geri ödemelerinde ihtiyaç duyulacak olan dövizin elde edilmesi için ihracatın arttırılması ve ithalata rakip endüstrilerin geliştirilmesi ile döviz tasarruf edilmesinin sağlanması ve tüm bunların yanısıra bir yandan sosyal yatırımlardaki eksikliklerin giderilmesinin gereği nedeniyle proje bazlı dış borç verimliliğini bu tip yatırımlar için göz ardı

ederken, diğer yandan dış borçların tamamının verimliliğinde dengeyi koruması gerekmektedir ki, bunların tümünü başarmak zorlu bir süreç gerektirmektedir.

Dünya, uzun zamandır gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki kaynak aktarımına sahne olmaktadır ancak zaman içinde aktörler ve rollerde değişiklikler görülmektedir. 1870'lerin başlıca borç veren ülkesi İngiltere, borçluların gıda maddeleri ve hammadde gibi ihraç mallarına ihtiyaç duymakta olduğundan bu ülkelere ithalatı sürdürmüştür. Oysa 1920'lerde geniş ve çeşitlenmiş ekonomisi ile bu malları bizzat üretebilen ABD borçlu ülkelere karşı yoğun korumacılık uygulamıştır. 1925-1930 yılları arasında Avrupa ülkeleri borçlanmayı hızla azaltırken, Latin Amerika ülkeleri ise arttırmışlardır. 1970'lere gelindiğinde ise, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bunalım nedeniyle yeni yatırımlar için kredi talebi azalmış, atıl para ve kredi miktarının artması gelişmekte olan ülkelere yeniden yoğun kredi arzının oluşmasına neden olmuştur. Bu koşullarla eşzamanlı olarak ortaya çıkan petrol fiyat artışları, gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacında artışlara neden olmuş ve ardından günümüze kadar sürecektir olan dış borçluluk sarmalını başlatmıştır.

Dış borçlanma konusunda bugün varılan noktanın nedenleri incelenirken fon arzı yönünden ve fon talebi yönünden ayrı ayrı ele almak mümkündür. Öncelikle arz yönünden yani gelişmiş ülkeler ve uluslararası finans kurumları tarafından konuya bakmak mümkündür. Kapitalizmin işleyiş yasalarının öngördüğü şekilde, gelişmiş ülkeler hem teknolojik gelişmelerin sınırlarına yaklaşmakta hem de artan rekabet ortamı ve küçülen dünyanın etkisi ile yeni pazarlar oluşturmakta zorlanmakta ve kar oranlarında azalma yaşamaktadır. Bu durumda kaçınılmaz olan eldeki fonlar için karlılığı yüksek yeni yatırım alanları bulmak olacaktır. Bu durumda parlayan yıldız finansal piyasalardır. Gelişmesini hızla sürdüren piyasalarda fonları yüksek karlarla değerlendirmek için fon ihtiyacı içinde olan birimlere ulaşmak yeterli olmaktadır. Teknolojik gelişmeler de bu alandaki çabaları desteklemekte ve piyasalar "bir"leşmektedir. Bunun yanı sıra uluslararası finans kurumları aracılık ettikleri fonların sağlayıcılarının çıkarlarını düşünmek zorundadır. IMF gibi kurumların gelişmekte olan ülkelere fon sağlanması aşamalarında olaylara bu bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Bu kapsamda borçluluk nedeniyle eli kolu bağlanmış durumdaki gelişmekte olan ülkeler, özel sektörün dış borçlarını devlet tarafından garanti altına almaya, fonların devamlılığının sağlanması için ise ekonomik ortamlarına ilişkin yapısal düzenlemeleri fon sağlayıcıların beklentileri doğrultusunda gerçekleştirmeye yönlendirilmektedir.

İkinci olarak dış borçlanma nedenlerine fon talebi yani gelişmekte olan ülkelerin durumu açısından bakmak mümkündür. Kapitalizmin refah ve bunalım devreleri sırasıyla geliştikçe meydana gelen fiyat değişiklikleri, mübadele hadlerinin az gelişmiş ülkelerin aleyhine gelişmesine neden olmuş, bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin ihracat mallarının fiyat ve gelir elastikiyetlerinin düşüklüğü ve gelişmiş ülkelerdeki nüfuz artış hızının yavaş olmasından kaynaklanan dış pazar darlığı gibi nedenlerle de bağımlı sanayileşmenin olumsuz sonuçları ortaya çıkmaya başlamıştır. Gelir seviyesinin düşük olduğu toplumlarda tasarruf eğiliminin de düşük olması bekleneceğinden ülkelerin iç kaynaklarıyla kalkınmanın finansmanını ya da ithalat zorunluluğunun doğurduğu ve ihracatla karşılanamamakta olan döviz ihtiyacını yabancı fonlara başvurarak karşılamaya çalışması kaçınılmaz olmaktadır. İhracatın yapısal sorunlarının giderilemeyişi, yatırım malı ithalatını kolaylaştırmak amacıyla aşırı değerli yerli para politikasının yürütülmesine neden olabilmekte, bu durum da ihracatı daha olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlar ülke gelişiminde olumlu gelişmelere neden olabilmekte ancak ülke içindeki imtiyazlardan yararlanan bu kurumlar yurtdışına kar transferi yaparak bir süre sonra net kaynak transferini ülkenin aleyhine döndürebilmektedir. Alınan dış borçların üretim kalitesini ve miktarını arttıracak yönde yatırımlarda kullanılması mümkün olmayıp, cari harcamalara ya da sosyal yapıdaki bozuklukların da katkısı ile yolsuzluklara aktarılmakta olması yeniden ve daha büyük fon ihtiyacına nede olmaktadır. Tüm bunlara uluslararası finans kurumlarının gelişmiş ülke fonlarının değerlendirilmesine alanlar yaratmak üzere dış borç alımını destekler tavırları ve her büyüklükte kurumun rahatça erişebildiği gelişmiş finansal piyasaların fon talebini kolaylaştırması da eklendiğinde dış borçlulukta gelinen nokta anlaşılabilirliktedir.

Tüm bunlar sonucunda dünyada dış borç stoklarında önemli artışlar görülmekte ve çevre ülkelerin net kaynak ihracatçısı haline gelmiş olduğu izlenmektedir. Bunun devamı olarak çevre ülkeler ulusal denetim kaybına uğramakta; iç piyasaları ve makroekonomik dengelerini olumsuz yönde etkileyen, devletin sosyal görevlerini baskı altına alan bir bağımlılık durumuna girmekte ve gelişmemektedirler.

Türkiye'nin dış borçluluk süreci incelenecek olursa, buraya kadar anlatılanlara paralel bir seyir görülebilmektedir. 1980 Sonrası ihracata dayalı büyüme modeli uygulanmaya başlanmış, kalkınmanın finansmanı dış kaynaklarla sağlanmıştır. Bunun sonucunda ihracat artışı sağlanabilmiş ancak ihracata yönelik sanayileşme başarısız oluncaya bu durum sürdürülebilir ve gelişebilir hale getirilememiştir. 1980'lerin sonunda konvertibiliteye geçişle

birlikte ise, sıg olan sermaye piyasaları yabancı ve hızlı fonlar için cazip hale gelirken, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, kamu açıklarının getirdiği yüksek iç borçlanma gereği nedeniyle artan faiz ortamında, faiz arbitrajını gündeme getirmiş ve dış borçlar, özellikle kısa vadeli ve özel dış borçlanma şeklinde önemli artış göstermiştir. Ancak burada üstünde durulması gereken nokta, kriz dönemlerinde devletin özel sektör dış borçlarını garanti altına almak zorunda kalmasıdır.

1980 Sonrası dış borçların gelişimi analiz edildiğinde, stokların 16 milyar dolardan, 150 milyar dolar seviyelerine yükseldiği, dış borç servisinin giderek daha çok anapara içerir bir kompozisyona büründüğü ve Türkiye'nin kriz öncesi sıkışma dönemleri dışında 1990 sonrasında her yıl yurtdışına 5 milyar dolar seviyelerinde net kaynak transferi gerçekleştirmekte olduğu görülmektedir. Borçlular açısından 2003 Yılı dış borç stokunda orta ve uzun vadeli borçların yaklaşık %39'u özel sektöre, %61'i ise kamu kesimine aittir.

Uluslararası kurumların çok borçlu ülkelerin tespitinde kullanmakta olduğu borçluluk kriterleri Toplam Dış Borç Stoku / GSMH, Toplam Dış Borç Stoku / İhracat, Dış Borç Servisi / İhracat, Dış Borç Faiz Servisi / İhracat oranlarıdır ve bir ülkede sayılan dört orandan üç tanesinin istenen üst sınır aşmış olması, ülkenin çok borçlu ülke olarak nitelendirilmesine neden sayılmaktadır. Türkiye, dört kriterden üçünün çok borçluluk sınırlarını aşmış bulunmasından dolayı çok borçlu ülke durumundadır. Bu durum 1999 yılından itibaren süregelmektedir. Türkiye'nin çok borçlu ülkeler arasında yer almakta olması, uluslararası piyasadaki ekonomik itibarını zayıflatmakta ve yatırımlar açısından riskli durumda olduğu göstermektedir.

Türkiye'de dış borçluluğun bugünkü noktaya varmasında etkili olan nedenler incelendiğinde ise, öncelikle kamu kesimi dengesine bakılması gerekmektedir. 1975'den bu yana kamu kesimi genel dengesi incelendiğinde kamu kesimi finansman ihtiyacının süreklilik göstermiş olduğu tespit edilmektedir. Ancak göze çarpan önemli bir unsur; 1992 yılına gelinene değin, kamu gelirleri ile cari giderler farkına eşit olan kamu tasarruflarının artı değerli bakiyeler verip, yatırımların tasarruflardan büyük olması ve transfer harcamalarının eklenmesi ile borçlanma gereğinin doğmakta olmasına karşın, 1992 yılından itibaren (1995 ve 1997 yıllarına ait istisna sayılabilecek veriler hariç tutulduğunda) kamu tasarruflarının eksi bakiye vermekte olduğudur. Bu durumda 1990'lı yıllarda devletin kamu harcanabilir

gelirlerindeki artışın, cari giderlerindeki artışın altında seyrettiği, dolayısıyla sistemdeki tıkanıklığın kaynaklarından biri olduğu görülmektedir.

Kamu kesimi dengesinin ardından dış ticaret ve cari denge unsurlarına bakılması gerekmektedir. İhracat gelirlerinin arttırılması yönünde yapısal gereklerin yerine getirilememesi nedeniyle, diğer taraftan da dış ticaret serbestliği ve küreselleşmenin etkileri ile ithalattaki gelişmeler nedeniyle Türkiye’de yıllar itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı hep birin altında seyretmektedir. Bu duruma daha yakından bakılacak olursa, büyümeyi sağlayacak ve sürekli kılacak şekilde yatırımların yönlendirilememiş olmasının yani reel sektör kökenli yapısal eksikliklerin önemli etkisi dikkati çekmektedir. Tüm bunların yanısıra ve sayılan unsurların altında yatan bir sebep olarak da tasarruf eğiliminin geliştirilememiş olması gelmektedir. Harcanabilir gelirlerdeki yükselme ya da ithalat olanaklarını kolaylaştırıcı ekonomik gelişmeler tüketim rakamlarını arttırmakta, tasarruf alışkanlığı gelişmemektedir.

Türkiye’de dış borçlulukta gelinen noktanın nedenleri arasında incelenen bu unsurların ampirik bulgularla desteklenmesine çalıştığımız, 1980 sonrası zaman serilerinden yararlanılarak gerçekleştirilen ekonometrik çalışma sonuçları, sayılan nedenlerden bazılarını öne çıkartan ve destekleyen niteliktedir. Sonuçlar, Türkiye’de Dış Borç Stokunda meydana gelen artışların ihracat ithalat miktarlarının ihracat aleyhine farkı olarak yansıyan Dış Ticaret Açığında meydana gelen artıştan, genel ve özel bütçeli kamu kurumlarının gelir gider miktarının olumsuz yöndeki farkı olan Bütçe Açığındaki artıştan ve yıl içinde yapılmakta olan dış borç ödemelerini temsil eden Dış Borç Servis miktarındaki artıştan kaynaklanmakta olduğunu göstermektedir. Yani bir kez daha gözler önüne serilen gerçek, dış ticaret dengesi, kamu kesimi dengesi ve dış borcun dış borca sebep olduğunu gösteren dış borç servisinin nedenler arasında öne çıkmakta olduğudur.

Dış borçların iktisadi etkileri incelenirken, öncelikle dış ticarete etkisine bakılmaktadır. Dış borçların alınması aşamasında ülke içine karşılıksız satınalma gücü girişi nedeniyle oluşan toplam talep artışının yatırım, dolayısıyla da mal ve hizmet arzında artışa neden olması beklenebilecektir. Bu durumda eğer yatırımlar yurtiçi pazarın yanısıra yurtdışı pazara da hitap edebilecek nitelikte oluşursa, ihracat artışı oluşabilecektir. Sürece yayılı olarak gelişebilecek olan bu durum, ülkenin döviz gelirlerini arttıracak, dolayısıyla dış borçlanmanın verimli kullanılarak kalkınmayı desteklediği bir ortam oluşabilecektir. Toplam talep artışının uyardığı yatırımların dış pazara yönelik olmadığı durumda ise, üretim artışı meydana gelecek

ancak döviz gelirini arttırıcı etkisi, yatırımların ekonomideki dolaylı etkilerine kalacaktır. Toplam talep artışının yatırımlar yerine sadece tüketimi tetiklediği durumda, ithalat artışı sözkonusu olabilecektir. Bu durum dış borçlanma ile elde edilen fonların ülkenin ekonomik gelişimine fayda sağlamaksızın tekrar yurtdışına aktarılması sonucunu doğuracaktır. Türkiye tecrübesi bu yönde gerçekleştirmeleri işaret etmektedir.

Dış borçların iktisadi etkilerine bu kez de dış borçlara etkisi açısından bakıldığında, verimli kullanılmayan dış borçların ve giderilemeyen yapısal sorunların dış borçları arttırıcı etkide bulunduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda görülen bu süreç Türkiye için de geçerli olmuştur.

Dış borçların dış ticarete ve dış borçlara etkisinin de dolaylı olarak varacağı nokta, büyümeye etki olacaktır. Son olarak Türkiye’de dış borçlanmanın büyümeye etkilerinin ne yönde olduğuna ilişkin araştırmalar incelendiğinde, özellikle son dönemde olumlu yönde bulguya rastlanmamaktadır. Uzun vadeli bakış açısı ve stratejik yaklaşım ile iç kaynakların harekete geçirilmesi sağlanmaksızın, yalnızca dış kaynakların desteği ile istikrarlı büyüme sağlanamayacaktır.

Dış borçların bugün olduğu gibi sorun olmaktan çıkartılması ve sürdürülebilir bir kalkınma hamlesinin gerçekleştirilmesine ilişkin çeşitli öneriler bulunmaktadır. Bunun için reel sektörün verimliliğinin, rekabet gücünün ve ihracat koşullarının geliştirilmesi yönündeki tedbirler en başta gelmektedir. Çünkü sağlıklı büyümenin motoru üretim olacaktır. Bunun yanı sıra ulusal boyutta harcama disiplininin geliştirilmesi ve tasarruf eğiliminin arttırılması gerekecektir. Bu da ülke kaynaklarının verimli kullanımı için gerekli koşulların başında gelmektedir. Etkin borç yönetimi ile de dış borçların verimli kullanımının denetim altına alınması, gelişim konusunda fayda sağlamaksızın, yeni fon ihtiyacını doğuran ve negatif net kaynak transferine neden olan dış borç kullanımlarının önüne geçilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de dış borç sorununa ilişkin yaşanacak sorunların en aza indirgenmesi amaçlanırsa, uluslararası platformlardan sağlanan destek zaten genellikle bu yöndedir. Ancak amaç potansiyelini hayata geçirmek ve bunu geliştirmek olacaksa, yapılması gereken çok şey olacaktır ve bunun için en önemli desteğin içerden, ulustan gelmesi gerekecektir.

Türkiye için çözüm önerisi getirmekte olan bu tedbirlerin yanısıra, dünyadaki dış borç sorununun çözümüne yönelik olarak uluslararası düzenlemelerde değişiklik yapılması da gerekmektedir. Fon sağlayıcıların araştırma, inceleme ve karar verme özgürlüğüne paralel olarak, fon talep edenlerin de seslerini duyurabilecekleri ve kararlarda söz hakkına sahip olabilecekleri koşulların geliştirilmesi bunların başında gelmektedir.



KAYNAKÇA

- Akçoraoglu, Alpaslan (2000) "International Capital Movements, External Imbalances and Economic Growth: The Case of Turkey" *Yapı Kredi Dergisi*, 56. 21-34
- Akgüç, Öztin (1975) "Türkiye'nin Dış Borçlanma Politikası" *Türk Ekonomisi'nde Tasarruf Açığı ve Dış Finansman Sorunları*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 248-298
- Ateş, Gürkan (2002) *Borç Yönetim Ofisi ve Türkiye Üzerine Bir Çalışma*, Hazine Yayınları, Ankara
- Bakırtaş, Tahsin ve Sohbet Karbuz (2004) "Finansal Küreselleşme ve Çevre Ülkelerin Durumu" *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 215. 92-107
- Balkan, Neşecan (1994) *Kapitalizm ve Borç Krizi*, Bağlam Yayınları, İstanbul
- Boratav, Korkut (2002) "Kriz Nerden Nereye?" *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*, 194. 23-26
- Bulutoğlu, Kenan (1977) *Kamu Ekonomisine Giriş*, Temat Yayınları, İstanbul
- Bulutoğlu, Kenan (2002) "Kriz Nereden Nereye?" *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*, 194.19-22
- Chossudovsky, Michel (1997) *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, Çivi Yazıları, İstanbul
- Dornbusch, Rudiger (1993) *Stabilization, Debt and Reform. Policy Analysis for Developing Countries*, Hemel Hemstead, Harvester Wheatsheaf
- Easterly, William (2002) "How Did Heavily Indebted Poor Countries Become Heavily Indebted? Reviewing Two Decades of Debt Relief" *World Development*, 30.1677-1696
- Evgin, Tülay (2000) *Dünden Bugüne Dış Borçlarımız*, Hazine Yayınları, Ankara
- Haberler, Gottfried (1992) "The State of The World Economy: Global Imbalance, Exchange Rates and The World Debt" M. Baldassarri (der) *Global Disequilibrium in The World Economy*, Martin's Press, SIPI, Rome 87-105
- Hazine (2003) "2003 Yılı Finansman Gerçekleşmeleri Ve 2004 Yılı Finansman Programı" *TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Basın Duyurusu* 14 Ocak 2004
www.hazine.gov.tr
- Hazine (2004a) "2004 Ocak- Mart Dönemi Finansman Gerçekleşmeleri ve Nisan- Aralık Dönemi Programı" *TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Basın Duyurusu*
31 mart 2004 www.hazine.gov.tr
- Hazine (2004b) "31.12.2003 İtibari ile Dış Borç Stoku" *TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Basın Duyurusu* 5 nisan 2004 www.hazine.gov.tr
- Kazgan, Gülten (1999) *Tanzimattan 21.yıya Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar, İstanbul

- Kazgan, Gülten (2000) *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, IBU Yayınları, İstanbul
- Kazgan, Gülten (2004) "Cari Açık Tartışmaları" *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*, 222. 19
- Kepekci, Yakup ve Nurhan Yentürk (1997) *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Keyder, Nur (2003) "Debt Sustainability and The Exchange Rate: The Case of Turkey" ERC Working Papers in Economics, Haziran www.erc.metu.edu.tr/menu/series03
- Kreuger, Anne ve Miguel Uritia (1989) "Remarks on Country Studies: Origins of The Debt Problems" J.D.Sachs (der) *Developing Country Debt and The World Economy*, The National Bureau of Economic Research, Chiacago. 217-223
- Lane, Timothy ve Steven Phillips (2002) *Moral Hazard Does IMF Financing Encourage Imprudence by Borrowers and Lenders*, IMF Economic Issues 28
- Leung, H. M. (2003) "External Debt and Worsening Business Cycles in Less Developed Countries" *Journal of Economic Studies* V30. 155-168
- Lever, Harold Lord (1992) "World Disequilibrium and Third World Debt" M. Baldassarri (der) *Global Disequilibrium in The World Economy*, Martin's Press, SIPI, Rome. 243-254
- Ongun, Tuba (2001) "Yabancı Sermaye ve Dış Borçlar" A. Şahinöz (der) *Türkiye Ekonomisi*, Türkiye Ekonomi Kurumu, imaj Yayınları, Ankara.
- Pattilo, Catherine, Helene Poirson, Ricci Luca (2002) "External Debt and Growth" IMF Working Papers, Mart www.imf.org
- Rodrik, Dani ve Melih Celasun (1989) "Turkish Experience With Debt: Macroeconomic Policy and Performance" J.D.Sachs (der) *Developing Country Debt and The World Economy*, The National Bureau of Economic Research, Chiacago. 193-211
- Stiglitz, Joseph E. (2002) *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı* Plan B Yayınları, İstanbul
- TCMB(2002) *The Impact of Globalization on Turkish Economy* www.tcmb.gov.tr
- Toussaint, Eric (2002) "Dünya Bankası ve Üçüncü Dünyadaki Borç Krizinin Tarihsel Gelişimi" M. Kürkçügil (der) *Bizim İçin Ağlama, IMF!*, Everest Yayınları, İstanbul
- Tuncer, Baran (2002) "Kriz Nerden Nereye?" *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*, 194. 27-30
- Utkulu, Utku (1999) "The Turkish External Debt Sustainable?: Evidence From Unit Root Testing" *Yapı Kredi Dergisi*, 50. 55-65
- Uygur, Ercan (2004) "Cari Açık Tartışmaları" *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*, 222. 5-19
- Ünsal, Hilmi (2004) "Kamu Finansman Aracı Olarak Dış Borçlanma ve 1994 Sonrası Türkiye Uygulaması" *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*, 219. 93-106
- Yeldan, Erinç (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul

- Yentürk, Nurhan (2002) “Arjantin Krizi: Dış Borç ile Tango” *İşletme İktisat ve Finans Dergisi*, 193. 55-61
- Yıldırım, Jülide (2000) “Saving Investment Correlation: Evidence of Turkey” *Yapı Kredi Dergisi*, 56. 35-42
- Yıldız, Rıfat (1988) *Dış Borçlanma ve Türkiye'nin Dış Borçlarının Tahlihi*, Atatürk Üniv. Yayınları, Erzurum

